

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ANADOLU'DA MEYDANA
GELEN ERMENİ İSYANLARINDA AMERİKAN MİSYONER
OKULLARININ ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Celal ÖNEY

Balıkesir, 2010

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

2010

BAÜ

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ANADOLU'DA
MEYDANA GELEN ERMENİ İSYANLARINDA
AMERİKAN MİSYONER OKULLARININ ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Celal ÖNEY

C. ÖNEY
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Balıkesir, 2010

T.C
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ANADOLU'DA MEYDANA
GELEN ERMENİ İSYANLARINDA AMERİKAN MİSYONER
OKULLARININ ROLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Celal ÖNEY

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI**

Balıkesir, 2010

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı'nda 200112517001 numaralı Celal ÖNEY'in hazırladığı "**II. Abdülhamid Döneminde Anadolu'da Meydana Gelen Ermeni İsyanlarında Amerikan Misyoner Okullarının Rolü**" konulu YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 20.05.2010 Tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/~~OY ÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

Prof. Dr. Mehmet Ayışığı
Başkan.....İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Yrd. Doç. Dr. Faat Özer
Üye.....İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Zehra Şenel
Üye.....İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Üye.....İmza.....
Unvanı, Adı-Soyadı

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

...../...../2010
Enstitü Müdürü
(Prof. Dr. Oya SEYMEN)

ÖZET

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE ANADOLU'DA MEYDANA GELEN ERMENİ İSYANLARINDA AMERİKAN MİSYONER OKULLARININ ROLÜ

ÖNEY, Celal
Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI
2010, 224 Sayfa

Protestanlık, ABD'nin hem kendi kıtası içinde gelişip büyümesinde hem de XIX. yüzyılda dünyada meydana gelen emperyalist paylaşımından payını almasında büyük rol oynamıştır. Amerika'da din alanında meydana gelen dört büyük uyanış (Awakenings) sonrasında kurulan misyoner örgütler Protestanlığı ve Amerikan hegemonyasını bütün kıtaya yaymış ve Amerika'nın izolasyon politikası olan *Monroe Doktrini*'ni zedeleden Amerika'nın dışa açılımını sağlayarak dönemin emperyalist güçlerinin yanında yer almasını sağlamıştır.

1810 yılında kurulan Amerikan Board misyoner örgütü (American Board of Commisioners for Foreign Missions) Protestanlığı tüm dünyaya yayma fikriyle yola çıkarak Osmanlı topraklarını Osmanlı topraklarını faaliyet alanı içine almıştır. Asıl amacı, bu kutsal topraklarda Hıristiyanlığı yaymak ve Osmanlı Devletinin paylaşımında diğer emperyalist devletler gibi ABD'nin de söz sahibi olmasını sağlamaktır. Amerikan Board, 1819 yılında gönderdiği misyonerleri ile Osmanlı topraklarını araştırmış ve kendileri için uygun bir giriş kapısı aramışlardır. 1830 yılından itibaren gerçek misyonerlik faaliyetlerine Ermeni azınlığı hedef alarak başlamışlardır. Protestanlığın, İmparatorluğun her tarafına dağılmış olan bu azınlıklar arasında yayılması, zamanla ABD'nin elini güçlendirmiş ve Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahaleler başlamıştır.

İlk dönemde, dini telkinlerin, amaca ulaşmada yetersiz kalması nedeniyle Amerikan Board misyonerleri eğitim, sağlık ve basım yayın alanına daha fazla önem vermişlerdir. Böylelikle Anadolu, Amerikan Board tarafından misyon bölgelerine, istasyonlara ve hatta uç istasyonlara ayrılarak daha çok Ermenilerin sıklıkla yaşadığı yerlerde sistemli bir misyonerlik çalışması başlatıldı. Amacında, Ermenileri Osmanlı Devleti'nden kopartmak ve bu zengin topraklarda Ermenileri kullanarak Amerikan hegemonyasını kurmak olan Amerikan Board misyonerleri, Ermeni toplumunun Amerikan yaşam tarzını benimsemesini ve milliyetçilik duygularıyla beslenmesine neden olmuştur.

Amerikan müesseslerinin Anadolu'nun her yerine yayılması, beraberinde Amerikan konsolosluklarının da bu müesseslerinin korunması amacıyla aynı bölgelerde açılmasına fırsat vermiştir. Konsolosluklar vasıtasıyla ABD'nin etkisi daha fazla hissedilmiş ve Ermenilerin ABD'ye göçü önemli ölçüde hızlanmıştır. Bu göç, Ermeni Meselesinin ABD'ye taşınmasına neden olarak Ermenilerin ABD'de örgütlenmelerine ve Osmanlı aleyhine kampanyalar düzenlenip Amerikan kamuoyunun Osmanlı Devleti hakkındaki düşüncesini kötü yönde etkilemiştir.

Amerikan Board, Ermeniler için yapılan bu faaliyetlerin tam anlamıyla sonuca ulaşması için Ermenilerin isyan etmesi gerektiğini belirterek Yunan ve Bulgar isyanları sonucu kurulan bağımsız devletleri örnek göstermiştir. Berlin Antlaşmasının Ermeniler için hazırlanan maddesinin uygulanmadığının protesto eden Ermeniler, Anadolu'nun birçok yerinde isyan ederek, kendilerine Amerikan misyonerleri tarafından ezberletilen planı uygulamaya koymuşlardır. Çalışmamızda bu planın hazırlanış safhasını inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Ermeni isyanları, ABCFM, Amerikan Board, Misyonerlik, Yabancı okullar, Protestanlık, Osmanlı İmparatorluğu

ABSTRACT

THE ROLE OF AMERICAN MISSIONARY SCHOOLS IN THE ARMENIAN REBELLIONS THAT TOOK PLACE IN II. ABDULHAMID'S TERM IN ANATOLIA

ÖNEY, Celal
Master Thesis, Department of History,
Adviser: Prof. Dr. Metin AYIŞIĞI
2010, 224 pages

Protestantism had played a big role both for the U.S. to grow and develop within its own continent and getting a share from the imperialist countries' sharing out the World that took place in 19th century. At America, many missionary organizations were established after the four great awakenings (Awakenings) in the field of religion. These missionary organizations had scattered Protestantism and American hegemony to whole America continent and also without giving a damage to Monroe Doctrine, they had paved the way for U.S. to expand all over the world and to be at near the European imperialist powers.

In 1810, The American Board (*American Board of Commissioners for Foreign Missions*) missionary organization was founded with the idea to spread Protestantism to all over the world and put the Ottoman soils in its activity field. Its main goal was spreading Christianity in this holy land and to have a voice when these soils would be shared among European imperialist powers. American Board, in the year of 1819, had sent missionaries to this country for searching the structure of the community and also to look for an entry gate to influence in it. From 1830, American Board had started its real missionary activity on Armenian minority. Protestantism' scattering among the Armenians, who lived almost every part of empire, caused to U.S to strengthen its hand when it needs to interfere in internal affairs of Ottoman Empire.

In the first period, religious indoctrination became inadequate to reach the aim of American Board, thus the missionaries started to give importance to education, health, publishing and printing fields. American Board had widened its activities with divining Anatolia three missions, later mission compounds were established in Armenian intensively living places. American Board missionaries had affected Armenians to choose American life style and fed up with nationalist feelings. With these aims the missionaries wanted to separate the Armenians from Ottoman and increase the American hegemony in these lands.

American's institutions dispersed all over Anatolia and this gave a reason to American Consulates to be opened at near these institutions for protecting them officially. With these consulates the influence of America was felt much more than before in the area. This situation also accelerated and helped to Armenians to immigrate to America. Armenian immigration from Ottoman to America took this Armenian Question with itself and led to the issue of the Armenian organizations in the United States. These Armenian organized campaigns against the Ottoman and could change the American public's opinion on the negative way for the Ottoman.

American Board, for the Armenians to achieve the meaning of these activities as a result, stated that Armenians should rebel against Ottoman and they have to take an example such as Greek and Bulgarian's independent rebellions. Armenians had put the plans in action because article of the Treaty of Berlin of the application prepared for the Armenians wasn't carried out by Ottoman. In our study we will examine the preparation of this plan.

Keywords: Armenian Revolts, ABCFM, American Board, Missionary in Ottoman, Protestantism

İÇİNDEKİLER

ÖZET

ABSTRACT

İÇİNDEKİLER

| | |
|--|-----------|
| ÖNSÖZ..... | iii |
| KISALTMALAR LİSTESİ..... | vi |
| TABLolar LİSTESİ..... | viii |
| 1. GİRİŞ..... | 1 |
| 1.1. PROBLEM..... | 10 |
| 1.2. TEZİN AMACI..... | 11 |
| 1.3. TEZİN ÖNEMİ..... | 12 |
| 1.4. VARSAYIMLAR..... | 13 |
| 1.5. SINIRLILIKLAR..... | 14 |
| 1.5.1. Araştırmanın Konu Bakımından Sınırlandırılması..... | 14 |
| 1.5.2. Araştırmanın Mekân Bakımından Sınırlandırılması..... | 14 |
| 1.5.3. Araştırmanın Zaman Bakımından Sınırlandırılması..... | 14 |
| 1.6. TANIMLAR..... | 15 |
| 1.6.1. Misyon..... | 15 |
| 1.6.2. Misyoner..... | 15 |
| 1.6.3. Misyonerlik..... | 15 |
| 1.6.4. American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM, Amerikan Board)..... | 16 |
| 1.6.5. Misyon Bölgesi..... | 16 |
| 1.6.6. İstasyon ve Uç-İstasyon..... | 16 |
| 2. İLGİLİ ALANYAZIN..... | 17 |
| 2.1. KURUMSAL ÇERÇEVE..... | 17 |
| 2.2. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR..... | 18 |
| 3. YÖNTEM..... | 19 |
| 3.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ..... | 19 |
| 3.2. BİLGİ TOPLAMA KAYNAKLARI..... | 20 |
| 3.3. VERİLERİN İŞLENMESİ, ÇÖZÜMÜ VE YORUMLANMASI.... | 20 |
| 4. BULGULAR VE YORUM..... | 22 |
| 4.1. AMERİKA'DA MİSYONERLİK HAREKETİN BAŞLAMASI VE ANADOLU'YA YAYILIŞI..... | 22 |

| | |
|--|----|
| 4.1.1. Amerika'da Misyonerliğin Doğuşu ve Gelişimi..... | 22 |
| 4.1.2. Amerika'da Misyoner Örgütlerin Kurulması | 23 |
| 4.1.3. Amerika'da kurulan Misyoner Örgütler..... | 24 |
| 4.1.4. Amerika'da Misyonerlik Hareketi Destekleyen Kamuoyunun Oluşumu..... | 25 |
| 4.1.5. Amerikan Board (ABCFM)'nin Kuruluşu ve Genişlemesi..... | 26 |
| 4.1.6. Amerikan Misyonerlik Hareketinde Monroe Doktrini'nin Rolü | 30 |
| 4.1.7. Amerikan Board'un Misyonerlik Faaliyetlerinde Uyguladığı Yöntemler..... | 32 |
| 4.1.7.1. Amerikan Board'un Eğitim Yöntemi..... | 33 |
| 4.1.7.2. Kadın Misyonerler Kullanma Yöntemi..... | 33 |
| 4.1.7.3. Amerikan Board'un Sağlık Hizmetleri Yöntemi..... | 35 |
| 4.1.8. Amerikan Board Misyonerlerini Nasıl Seçiyor..... | 36 |
| 4.1.9. Amerikan Board'un Osmanlı Topraklarında Faaliyet Göstermesinin Nedenleri..... | 37 |
| 4.1.10. Osmanlı Devleti ile ABD İlişkisinin Başlaması | 40 |
| 4.1.11. Amerikan Misyoner Hareketi Osmanlı Topraklarında..... | 41 |
| 4.1.12. Amerikan Board'un Anadolu Çıkarması..... | 42 |
| 4.1.13. Amerikan Board'un Müslümanlar, Rumlar ve Yahudiler arasındaki Faaliyetleri..... | 45 |

| | |
|--|-----------|
| 4.2. ANADOLU'DAKİ ERMENİLER ARASINDA AMERİKAN BOARD'UN FAALİYETLERİ VE PROTESTANLIĞIN YAYILIŞI..... | 49 |
| 4.2.1. Protestanlığın Doğuşu ve Dünyaya Yayılışı..... | 49 |
| 4.2.2. Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışını Kolaylaştıran Nedenler..... | 52 |
| 4.2.2.1. Ermenilerin Siyasi Tutumu..... | 52 |
| 4.2.2.2. Ermeni Milleti Nizamnamesi..... | 54 |
| 4.2.2.3. Islahat Fermanının Katkısı..... | 54 |
| 4.2.2.4. Protestanların Millet Olarak Tanınması..... | 56 |
| 4.2.2.5. Osmanlı Devleti'nin Genel Siyasi Yapısı..... | 58 |
| 4.2.2.6. İngiltere ve ABD'nin Misyonerlik ve Siyasi Faaliyetleri... | 60 |
| 4.2.3. Amerikan Board'un Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri..... | 62 |
| 4.2.3.1. Ermenilerle İlk Temas..... | 62 |
| 4.2.3.2. Amerikan Board Anadolu'daki Ermenileri Araştırıyor..... | 63 |
| 4.2.3.3. Amerikan Board, Anadolu'yu Misyon Bölgelerine Ayırıyor..... | 65 |

| | |
|--|----|
| 4.2.3.4. Ermeni Protestan kiliselerinin Açılması..... | 68 |
| 4.2.3.5. Ermeni Patrikhanesi Amerikan Misyonerlerine Karşı.... | 68 |
| 4.2.3.6. Patrikhanenin Yaptırımları Ermeniler Arasında Ne Anlam Taşıyordu | 71 |
| 4.2.3.7. Amerikan Board'un Anadolu'da Sağlık Alanındaki Faaliyetleri..... | 72 |
| 4.2.3.8. Amerikan Board'un Anadolu'daki ABD Konsoloslukları ile İşbirliği..... | 74 |
| 4.2.3.9. Amerikan Board'un Anadolu'daki Yetimhane ve Çocuk Yuvaları..... | 75 |
| 4.2.3.10. Dil Çalışmaları ve İncil'in Modern Ermeniceye Çevirileri | 77 |
| 4.2.3.11. Matbaa ve Basın Yayın Faaliyetleri..... | 78 |
| 4.2.3.12. Amerikan Board'un Anadolu'daki Eğitim Faaliyetleri..... | 79 |

4.3. ERMENİ İSYANLARININ OLUŞUM SÜRECİNDE ANADOLU'DAKİ AMERİKAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN RÖLÜ ve SULTAN II. ABDÜLHAMİT.....

| | |
|---|-----|
| 4.3.1. Ermeni Ulusçuluğunun Ortaya Çıkmasında Amerikan Misyonerlerinin Rolü..... | 85 |
| 4.3.2. Ermenileri Örgütleme Çalışmaları..... | 88 |
| 4.3.3. Basın Yayın Faaliyetlerinin Etkisi..... | 90 |
| 4.3.4. Amerikan Misyonerlerinin Mektupları ve Etkileri..... | 94 |
| 4.3.5. Amerikan Konsolosluklarının Etkisi..... | 97 |
| 4.3.6. Ermenilerin Amerika'ya Göçü ve Tabiiyet Değişimi | 103 |
| 4.3.7. Amerika'da Ermeniler İçin Kamuoyunun Oluşturulması..... | 113 |
| 4.3.8. Amerikan Board Misyonerlerinin Yazdığı Kitaplar..... | 115 |
| 4.3.9. Ermenilerin Amerika'dan Anadolu'ya Silah Kaçırması..... | 116 |
| 4.3.10. Propaganda, Mitingler ve Yardımlar..... | 119 |
| 4.3.11. İsyan Ettiren Amerikan Board Okullarına Örnekler..... | 127 |
| 4.3.12. Örnek Olay Merzifon Ermeni İsyanı..... | 133 |
| 4.3.13. Sultan II. Abdülhamit, Amerikan Board'a Karşı..... | 138 |
| 4.3.14. Osmanlı Devleti'nin Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı Aldığı Tedbirler..... | 144 |
| 4.3.15. Amerikan Konsolosluklarının Karşı Tedbirleri..... | 147 |
| 4.3.16. Amerikan Board'un Ermenilere Verdiği Desteğin | |

| | |
|-----------------------------------|------------|
| Gerçek Amacı Nedir?..... | 149 |
| 5. SONUÇ VE ÖNERİLER | 152 |
| 5.1. SONUÇ | 152 |
| 5.2. ÖNERİLER..... | 156 |
| KAYNAKÇA | 158 |
| EKLER | 169 |
| TABLolar | 170 |
| BELGELER | 175 |
| RESİMLER | 183 |

ÖNSÖZ

Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkışı ve gelişme safhalarının en önemli unsurlarından biri Ermeni isyanlarıdır. Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinde meydana gelen bu isyanların sayısı özellikle Sultan II. Abdülhamit döneminde artmıştır. Ermeni isyanlarının en önemli nedenlerinden biri olan Ermeniler arasındaki misyonerlik faaliyetleri, Anadolu'daki Ermenilerin sosyal, dini yaşantılarını değiştirmiş ve milliyetçilik hareketinin gelişimine katkı sağlayarak, Ermeni hareketinin siyasallaşmasına neden olmuştur.

1810 yılında Amerika'nın Boston Eyaleti'nde kurulan Amerikan Board (*ABCFM, American Board of Commisioners for Foreign Missions*) misyonerlik örgütü, tüm dünyayı Hıristiyanlaştırmak adına birçok yerde misyonerlik teşkilatları kurdu. 1819 yılında Osmanlı topraklarına ilk misyonerlerini gönderdi. Bu misyonerler ilk on yıl, bu toprakların altında yatan madenlerinden üstünde yaşayan dillerin, dinlerin, ırkların, kültürlerin, zaafının raporlarını tutarak örgütün Boston'daki merkezine bildirdiler. Kutsal hizmetleri Protestanlığı yaymak olan Amerikan Board misyonerlerinin gerçek amaçları, Osmanlı İmparatorluğu parçalanırken Amerika'nın diğer emperyalist devletlerden geri kalmamasına çalışmaktı. ABD Başkanı James Monroe'nun, 2 Aralık 1823'de kongreye sunduğu Monroe Doktrini, ABD'yi hem kendi kıtasına hapsetmiş, hem de Avrupa'dan gelebilecek sömürgeci hareketin kıtaya girmesini engellemişti. Bu doktrin sayesinde ABD, kendi kıtasında büyük bir ivmeyle gelişti. Dünyada esen sömürgecilik rüzgârından da nasibini almak için de emperyalist bir politika takip etti. Sömürgeci Avrupa Devletleri'nin aksine ABD, açıkça emperyalist bir politika izlemedi. Askeri işgaller yerine misyoner işgallerini kullandı. Dünyanın hemen her kıtasında Protestanlığı yaymak için oluşturulan Amerikan misyonlarının gerçek amacı, Amerikan hegemonyasını o bölgelerde gerçekleştirmektir.

Anadolu'daki Müslümanları, Yahudileri ve Rumları Protestan yapamayan Amerikan Board misyonerleri faaliyetlerini 1830'lu yıllarda Ermeniler üstüne kaydurdular. Yukarıda belirttiğimiz hedefe ulaşmak için Ermenileri *açık kapı* olarak gören misyonerler hizmet etmek için İmparatorluğun her yanına dağıldılar. Ermeniler için dil çalışmaları, kutsal kitabın çevirileri, yeni kiliselerin oluşturulması, sağlık hizmetlerinin verilmesi, modern ve milliyetçi eğitim veren okulların açılması ve Ermeni yetimler için yetimhanelerin kurulması gibi faaliyetlerde bulundular. Bu faaliyetler neticesinde çok kısa sürede misyonerlerin istedikleri Ermeni nesli oluşturulmuştu. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Fermanı'nı ilan ve Protestanların Millet olarak tanınması, Amerikan Board misyonerlerinin faaliyetlerini daha da kolaylaştırmıştır. Amerikan Board misyoner okullarında verilen eğitim sayesinde ayrılıkçı fikirlerle dolu genç beyinler yetişti ve bunlar Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçmek için uygun bir fırsat beklemeye başladılar.

Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi, hem misyonerler, hem de Ermeniler için uygun fırsatı ortaya meydana getirdi. Yunanistan'ının ve Bulgaristan'ının bağımsızlık hareketlerinde izledikleri rota takip edilmeye çalışıldı. Ermeniler, Avrupa'nın gündeminde devamlı kalabilmek için, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde isyan etmişlerdir. Bu isyanların sayısı, Sultan II. Abdülhamit'in söz verdiği reformların yerine getirilmesinin geciktirilmesiyle artmıştır. Sonuçta II. Abdülhamit döneminde Ermeniler Anadolu'nun birçok yerinde isyan etmişlerdir. Bu isyanların oluşum aşamalarında Amerikan Board misyonerleri bizzat görev almış ve misyonların mal varlıkları isyanlarda kullanılmıştır. Örneğin okullar birer cephanelik haline getirilmiştir. Meydana gelen isyanların tümü Osmanlı askeri gücü tarafından bastırılmış suçlular cezalandırılmıştır. Dönemin hassas siyasi şartları nedeniyle Osmanlı Devleti Amerikan Board'un faaliyetlerine engel olamamıştır. Bugün de Türkiye, kendisine karşı birçok alanda hem Avrupa'nın, hem de ABD'nin Ermeni soykırım kartını oynamasına engel olamamaktadır. Belgelerle sabit olarak haklı olan Türk Tezi, siyasi alandaki başarısızlıklar nedeniyle haksızlığa uğramaktadır.

Araştırmamızda Anadolu'daki Amerikan kurumlarının Ermeni isyanlarının oluşum sürecinde oynadıkları rolü incelemeye alıştığ. Araştırmamız  bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, Amerika'da misyonerlik hareketin gelişimini ve yayılışını ele alarak bu yayılmanın Anadolu topraklarına girişine kadarki süreci inceledik. İkinci bölümde, Amerikan Board'un Ermeniler arasındaki faaliyetlerini inceleyerek Ermeni toplumunun nasıl değiştiği sorusuna cevap aradık. nc bölümde, meydana gelen Ermeni isyanlarında Amerikan Board okullarının ve misyonerlerinin rolünü inceledik. Ayrıca II. Abdülhamit'in konuya bakışı ve Osmanlı Devleti'nin misyonerlik faaliyetlerini engellemek için aldığı tedbirleri inceledik. Çalışmalarımnda engin bilgisiyle bana yardımcı olan başta sayın hocam Prof. Dr. Metin AYIŐIŐI'na ve kütüphanesindeki kitaplardan yararlanmama izin veren değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Zeki ÇEVİK'e teşekkürlerimi sunuyorum.

Celal ney

Balıkesir- 2010

KISALTMALAR

| | |
|--------------|---|
| ABD : | Amerika Birleşik Devletleri |
| ABCFM: | American Board of Commisioners for Foreign Missions |
| a.g.e. : | Adı geçen eser |
| a.g.m. : | Adı geçen makale |
| a.g.t. : | Adı geçen tebliğ |
| A. MKT. MHM: | Sadaret Mektubi Mühimme |
| A.T.O.: | Ankara Ticaret Odası |
| BEO. AYN. D: | Bâb-ı Ali Evrak Odası Ayniyat Defteri |
| bkz. : | Bakınız |
| B.O.A: | Başbakanlık Osmanlı Arşivi |
| C. : | Cilt |
| Çev. : | Çeviren |
| DH. MKT: | Dahiliye Mektubû Kalemi |
| D.İ.B. : | Diyanet İşleri Başkanlığı |
| Fak. : | Fakültesi |
| Haz. : | Hazırlayan |
| HR. SYS: | Hariciye Nezareti Siyasi Kısım |
| HR. TO: | Hariciye Nezareti Tercüme Odası |
| M.E.B.: | Milli Eğitim Bakanlığı |
| Neş. : | Neşriyat |
| O.B.E : | Osmanlı Belgelerinde Ermeniler |
| OSAV: | Osmanlı Araştırmaları Vakfı |
| s. : | Sayfa |
| S: : | Sayı |
| T.D.V.: | Türkiye Diyanet Vakfı |
| T.T.K. : | Türk Tarih Kurumu |
| trc. : | Tercüme eden |
| t.y. : | Tarih yok |

| | |
|----------------|--|
| Üniv. : | Üniversitesi |
| v.b. : | ve benzeri |
| Y. A. HUS: | Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Odası |
| Yay. : | Yayınları |
| Y. MTV: | Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı |
| Y. PRK. AZJ, : | Yıldız Perakende Arzuhal jurnal |
| Y. PRK. BŞK: | Yıldız Perakende Mâbeyn Başkitabeti |
| Y. PRK. EŞA: | Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik Maruzatı |
| y.y. : | yayım yeri yok |

Tablolar Listesi.

Tablo: 1, **Amerikan Misyoner Matbaasının Üretimi (1840 – 1852)**

Tablo: 2, **Misyoner Faaliyetlerinin Gelişimi (1840 – 1870)**

Tablo: 3, **Osmanlı Devleti'nde Amerikan Misyoner Okullarının Dağılımı.**

Tablo: 4, **Anadolu'daki Protestan Cemaat (1882 – 1900)**

Tablo: 5, **ABCFM'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Harcamaları (1819 – 1914)**

1. GİRİŞ

Ermeni Meselesi, Ermenilerin özellikle XIX. yüzyılın sonlarına doğru dış devletlerin destekleri ile silahlanarak Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Dışarıdan bakıldığında, Osmanlı Devleti topraklarında azınlık olarak yaşayan Ermeni Milleti'nin devlete karşı haklı bağımsızlık mücadelesi içinde olduğu gibi bir durum görülebilir. Ama durum gerçekte böyle değildir. Bu ayaklanmalar, batılı diplomatların *Şark Meselesi* adını verdikleri ve büyük devletlerin Osmanlı Devleti'nde yaşayan çeşitli din ve mezheplere sahip toplulukları, himayeleri altına almaları şeklinde anlam bulan mesele ile iç içedir (Karal, 1971: 3).

M.Ö. VI. Yüzyılda Anadolu'ya gelerek Ağrı Dağı etrafına yerleşen Ermeniler, ilk olarak Roma ve Bizans hâkimiyetinde ve daha sonra Türklerin Anadolu'yu fethetmeleriyle de Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamışlardır. Osman Bey'in hükümdarlığı döneminde Ermenilerin Bizans zulmünden etkilenmemeleri için ayrı bir toplum olarak örgütlenmelerine izin verildi. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u aldıktan sonra Rum Patrikhanesi'nin yanında Ermeni Patrikhanesi'nin kurulmasına da izin verdi. Hatta bunun için Ermenilerin ruhani lideri Bursa'da yaşayan Hovakim'i İstanbul'a davet etti (Uras, 1976: 149–155). Ermeniler, kendilerine hoşgörü ile yaklaşan Türkler sayesinde Osmanlı İmparatorluğu içinde adeta imtiyazlı bir toplum haline geldiler. Yıllar geçtikçe Osmanlı topraklarında gelişen ticareti ve tarım etkinliklerine hâkim olmuşlar ve böylelikle hayat standartlarını artırmışlardır. Ayrıca, Türk kültüründen ve dilinden etkilenerek Türkçe konuşmuşlar, Türk örf ve adetlerini kendi kültürlerine katmışlardır. Bu dönemlerde her iki toplum arasında bir problemden bahsetmek mümkün değildir (Karal, 1971: 5-6).

Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkışında, XIX. yüzyılda Avrupa Devletlerinin kendi aralarındaki *uyumu* kaybetmesi önemli rol oynamıştır. Özellikle bu yüzyılda Sanayi İnkılâbı'nın sonuçları Avrupalı Devletleri, emperyalizmin yolunda önemli mesafe kat etmelerine neden olmuştur.

Dolayısıyla sömürgeciliğin emperyalizme dönüşümü Ermeni Meselesi'nde önemli bir noktadır (Sander, 1994: 152-154). Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli ham madde ve maden rezervlerine sahip olması, üç kıtaya yayılmış milyonlarca kilometrekarelik topraklara hükmetmesi, stratejik yollara ve su kaynaklarını yönetmesi her zaman Avrupalı emperyalist devletlerin dikkatini çekmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun hem ekonomik hem de yönetim bakımından kötü gidişte olması, Batılı Devletlerin, Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşılması gereken ülke olarak görmelerine neden olmuştur. Batının emperyalist güçleri imparatorluğun elinde olan kaynaklara sahip olmak için Osmanlı Devleti ile ticari antlaşmalar imzaladılar. Ayrıca imparatorluk sınırları dâhilinde yaşayan Gayri Müslimleri kapitülasyonlar aracılığıyla kullanarak ülke genelinde nüfuzlarını artırdılar (D. İnci Erdoğan, 2008: 2). Avrupalı Devletler, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki politikalarını genel olarak *Şark Meselesi* diye adlandırdıkları mesele çerçevesinde halletmeye çalışmışlardır. Ayrıca bu devletler, Osmanlı'ya karşı hem Avrupa'da, hem de Balkanlarda elde ettikleri başarıyı, Anadolu'da da gerçekleştirmek için İmparatorluğun Hıristiyan azınlıklarını kullanmaya başladılar. Özellikle Rusya ve İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahalesi sonucunda Balkan Devletleri'nden Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Karadağ gibi devletler bağımsız olmuşlardır. Sıradaki hedef ise Anadolu idi ve onun elde edilmesi için de kullanılacak kart yine azınlıklardı. Ermeniler bu konuda emperyalist devletlerin Anadolu'daki politikalarını yürütebilmek için önemli bir unsur olmuştu (E. Uras, 1976: 149-155).

Ermeniler, Batılı emperyalist devletlerin iktisadi çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla en rahat kullandıkları Osmanlı topluluklarından birisi olmuştur (D. İnci Erdoğan, 2008: 3). Özellikle Anadolu'da yaşamakta olan diğer gayr-i Müslim unsurlara bakıldığında Ermenilerin Anadolu'nun hemen hemen her tarafına yayılması ve aralarında mezhepsel birliğin olmaması ve değişime açık oluşları Batılı Devletlerin amaçlarına ulaşmak için Ermenileri kullanmaları yönünde karar almalarını sağlamıştır (Kara, 1971: 5). Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkmasında Fransız İhtilalinin yaydığı fikirler yanında Batılı Emperyalist güçlerin tahrikleri, Ermeni kilisesinin faaliyetleri, Ermeni ihtilal örgütlerinin faaliyetleri ve misyonerlik faaliyetlerinin etkisi önemli roller

oynamıştır. Böylece Emperyalizmin temellendirdiği *Şark Meselesi* ve bunun sonucunda ortaya çıkan Ermeni Meselesi, Türkler ile Ermeniler arasında yıllarca sürececek olan düşmanlık tohumlarını ekmiştir (D. İnci Erdoğan, 2008: 2).

XIX. yüzyılda Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkışında çeşitli devletler rol oynamıştır. Bu devletlerin hangileri olduğu konusunda çeşitli görüşler vardır. Ancak, Fransa, Ermeni Meselesi'nde çalışmalarını ilk önce başlatan devlettir. XVI. yüzyıldan itibaren Ermenilere ilgi duyan Fransa, bu yıllarda Anadolu'da kendisine bağlı bir topluluk meydana getirmek için başta İmparatorluğun başkenti olan İstanbul'da Ermeniler için Katolik okulları açmış ve Ermenilerin Katolik mezhebine kazandırılmasında önemli rol oynamıştır (Gencer, 2001: 68). Ebette, Fransa bu yolla Osmanlı İmparatorluğu'nda kendi politikaları için kullanabileceği bir topluluk meydana getirmişti. Katolik mezhebine bu okulların sayesinde geçen Ermeniler kendi aralarında da mezhep birliğinin bozulmasında ilk adımı da atmışlardı. Ermeni Meselesi'nin diğer aktörleri sırasıyla İngiltere, Rusya ve Amerika'dır. Rusya, Ermenilerin Ortodoks mezhebine geçmelerini sağlamış, İngiltere ve Amerika da Ermenilerin Protestan olmaları için çalışmışlardır. Böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine müdahale de bulunabilmek için meydana getirdikleri Protestan Ermeni topluluklarını kullanmışlardır. Fransa Katolik Ermenilere, Rusya Ortodoks Ermenilere, İngiltere ve Amerika da Protestan Ermenilere sahip çıkmıştır (Şimşir, 1985: 94-96).

XIX. yüzyılın emperyalist devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan gayr-i Müslimleri kendi mezheplerine çekebilmek ve kendi cemaatlerini oluşturmak adına kullandıkları en etkili yöntem ise misyonerliktir (D. İnci Erdoğan, 2008: 4). Ermeniler arasında dini ve mezhebi alt yapı sağladıktan, özellikle de Tanzimat ve Islahat fermanları ile siyasi ve sosyal imtiyazlar elde edildikten sonra her devlet kendi mezhepdaşı olan Ermenilerle ilgilenmiş ve onların sözde haklarını korumak adı altında Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzlarını artırma yoluna gitmiştir. Ermenilerin, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu için bir mesele haline gelmesinde, Müslüman – Hıristiyan çatışmasına dönüşmesinde ve Avrupa'da haçlı

zihniyetinin yeniden canlanmasına neden olan misyonerlik faaliyetlerinin incelenmesi bu açıdan önemlidir.

Avrupalı Devletlerin Anadolu'ya gönderdikleri misyonerlerin çalışmaları meyvelerini kısa sürede vermeye başlamıştı. Fransa'nın desteği ile 1831 yılında Katolik Ermeni cemaati, İngiltere'nin himayesinde 1846'da fiilen ve 1850'de resmen Ermeni Protestan cemaati Osmanlı Devleti tarafından tanınmıştır. Böylece öteden beri var olan Ermeni Gregoryen cemaati yanında Katolik, Protestan ve Ortodoks olmak üzere üç farklı cemaat oluşmuş ve sonuç itibari ile Avrupalı Devletler kendi çıkarları gereği Ermenilerin dini bütünlüğünü bozmuşlardır (D. İnci Erdoğan, 2008: 5).

1820'li yıllardan itibaren Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkışında önemli rol oynayan diğer bir aktör ABD'dir. 1823 yılında ilan edilen *Monroe Doktrini* ile kendi devlet politikasını belirleyen ABD, kendisini Avrupalı emperyalist devletlerin etkisinden uzak tutmaya çalışmış, fakat Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması söz konusu olunca kendisini bu paylaşımdan soyutlayamamıştır (Ç. Erhan, 2001: 179-180). ABD Başkanı James Monroe'nin oluşturmuş olduğu doktrin Amerika'yı adeta bir kalkan gibi korumasına rağmen, onu kendi içine hapsetmiş, gelişen dünya politikasında Amerikanın rolünü azaltmıştır. Bu politikadan ödün vermeden, dünyadaki gelişmelerde ve paylaşım alanlarında yer edinebilmek için Amerika, misyonerlik faaliyetlerinden yararlanmıştır (Kantarci, 2001: 12-14).

ABD, tacir ve misyonerlerini kullanarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ticari imtiyazlar elde etmeyi başarmıştır. Böylece *Monroe Doktrini* gereği Avrupa işlerine karışmadan ve laik devlet anlayışından ödün vermeden, dinsel misyonun arkasına gizlenerek Osmanlı topraklarında emperyalist bir politika izleyerek hedefine ulaşmıştır. ABD'nin dini ve iktisadi emperyalizmi misyonerler tarafından Anadolu'ya getirilmiş ve misyonerlerin Protestanlaştırdığı Ermeni cemaati tarafından Anadolu topraklarına yerleştirilmiştir (D. İnci Erdoğan, 2008: 4).

ABD, sadece Osmanlı topraklarında değil dünyanın diğer bölgelerinde de misyonerlik faaliyetinde bulunmuş ve bunu yaparken de ülkesinde kurulmuş birçok misyoner örgütünü kullanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu toprakları, Amerikanın Boston eyaletinde 1810 yılında kurulan, kısa adı ABCFM (*American Board of Commissioners for Foreign Missions*) ya da Amerikan Board olan Protestan misyonerlik örgütünün çalışma alanı içine girmiştir. İlk misyonerlerini 5 Ocak 1820 yılında Osmanlı topraklarına gönderen Amerikan Board misyonerlik örgütü bu topraklarda Hıristiyanlığı yaymak, Protestan Amerikan hayat tarzını ve ahlak anlayışını Anadolu'ya yerleştirmek istemekteydi. Kocabaşoğlu Amerikan misyonerlerini tanımlarken; *“Onlar ülkelerinden gönderilen silahlı olmayan fetih savaşına girmiş askerlerdir ve silahsız haçlı seferi ile kutsal toprakları geri almak”* amacıyla olduklarını belirtmektedir (Kocabaşoğlu, 1991: 38-40).

Amerikan Board misyonerlerinin Anadolu'daki ilk yıllarında Müslümanlar, Yahudiler ve Rumlar arasında yapmış oldukları din değiştirme faaliyetleri başarılı olamamıştır. Yahudilerin din değişikliğine sıcak bakmamaları, Müslüman halkın İslamiyet'e olan bağlılığı ve din değiştirenlerin ölümle cezalandırılma ihtimali, Amerikan Board misyonerlerinin başarısız olmalarında önemli etkenlerdi. Ayrıca, Ortodoks Rumların koruyucusu olan Rusya, Amerikan Board'ın en önemli rakibiydi (Strong, 1910: 80-85). XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu koşullarda, Amerikan Board misyonerlerinin Ermenileri kendilerine bağlayacak olan yöntemleri bulmaları hiçte zor olmamıştır. İmparatorluktaki eğitilmiş insana duyulan ihtiyaç ve devletin bu ihtiyacı karşılayamaması, sağlık hizmetlerinin yetersizliği, özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin merkezden uzak oluşları Amerikan Board misyonerlerinin etkilerini artırmıştır (Grabill, 1971: 112-115). Amerikan Board misyonerleri, Ermenilere okulları, hastaneleri, dispanserleri, yetimhaneleri ve çocuk yuvaları ile ulaşmışlar, halka İsa'nın merhametli elini uzatmışlardır. Görev sürelerince hayat tarzları ve elde ettikleri başarılar ile Ermeni toplumunu kendilerine, daha doğrusu Amerika'ya hayran bırakmışlardır (Açıkses, 2003: 41-50).

Anadolu'nun stratejik bölgelerinde Ermeniler için okullar açarak bu okullarda Ermeni dil ve tarih dersleri veren Amerikan Board misyonerleri, Ermenilerde milli şuurun uyanması sürecinde etkin bir rol oynamışlardır. Ermeni dil, tarih ve edebiyat dersleri verilen bu okullarda yetişen Ermeni gençleri ileride Osmanlı karşıtı Ermeni toplumunun temelini oluşturmuştur. Robert Koleji'nin kurucusu Cyrus Hamlin “...biz bu dili kil ve demir olarak bulduk, altın olarak bıraktık” diyerek dil çalışmalarına verdiği önemi gözler önüne sermektedir (Hamlin, 1863: 211). Amerikan Board okullarında eğitim gören Ermeniler, kendilerinin Türklerle olan ilişkilerini değerlendirmeye başlayarak neden Müslümanların egemenliği altında olduklarını, siyasal haklardan neden yoksun bırakıldıklarını ve nasıl benliklerini yitirdiklerini sorgulamaya başlamışlardı (Açıkses, 2003: 65-69).

Ermeniler arasında millet bilincinin oluşmasında Amerikan Board okullarının rolü büyüktür. Amerikan Board misyonerleri Anadolu'da Ermeniler üzerinde çalışmalarına başladıkları zaman Ermenilerin Türkçe konuştuklarını ve Türk adetlerine uyum sağladıklarını görmüşlerdi. Amerikan Board, misyonlarının yalnızca din değiştirme faaliyetleri ile başarılı olamayacaklarını bu yönetime ek olarak eğitime önem verilmesi gerektiğini de sonradan görmüş ve çalışmalarını buna göre şekillendirmişti (Kocabaşoğlu, 2000: 68). Amerikan Board misyonerleri Ermeni milletini uyandırmak için Ermeniceye, Ermeni tarihine ve edebiyatına önem verdi. Protestanlıkta en önemli unsurlardan biri olan kendi dilinde ibadeti, Ermeniler arasında yaymak için Ermeniceye çevrilmiş İncililer her eve dağıtıldı (Küçük, 2005: 72). Okullarda Ermeni tarihi ile ilgili dersler okutuldu. Bunun yanında bu okullardan mezun olan zeki Ermeni gençleri Amerika'ya gönderildi. Bu öğrencilerin büyük bir kısmı Amerika'da eğitim aldıktan sonra tekrar Osmanlı topraklarına dönerek Amerikan Board misyonlarında görev aldılar (Açıkses, 2003: 45). Milliyetçi ve ayrılıkçı fikirlerle donatılan bu Ermeni gençleri yeni görev alanlarında Ermenileri ulusallaştırmada önemli mesafeler kat ettiler. Amerika'da kalan Ermeniler ise çeşitli bölgelerde dernek oluşumu içine girerek *zalim Türk - mazlum Ermeni* propagandası yaparak Amerikan kamuoyunu etkilediler. Böylece Anadolu'daki Ermeni ihtilal örgütlerine maddi ve manevi destek sağlayabildiler. Anadolu'da ve Amerika'da yaşayan her iki Ermeni

toplumunun ortak özelliği, Türk düşmanı olmaları ve sözde zavallı Ermenileri Türklerin katlettiğine Amerikan kamuoyunu inandırmaya çalışmaktı. (D. İnci Erdoğan, 2008: 8).

Avrupalı Devletlerin baskıları sonucu kabul edilen Tanzimat ve İslahat Fermanlarının yanında, özellikle İngiltere'nin desteğiyle Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşıyan Protestanların ayrı bir millet olarak kabul edilmesi, Ermenilerin bağımsızlıklarını kazanma çalışmalarında onlara güç vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşıyan Ermeniler, bu imkânlarla diğer milletlerden daha ayrıcalıklı bir konuma yükseldi ve hatta Müslümanlardan daha fazla haklara sahip oldular. 1863 yılında Osmanlı Devleti tarafından kabul edilen *Ermeni Milleti Nizamnamesi*, Ermenilere verilen hakları hem artırdı hem de Ermenileri Osmanlı milletleri içinde güçlendirdi (Kodaman, 2001: 146).

XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Ermenilerin imparatorluktan kopmaları adına yapılan faaliyetler meyvelerini vermeye başlamıştı. Sonunda Ermeniler milli maksatlarına ulaşmak için devlete karşı silahlı mücadele yöntemiyle 1869 yılından itibaren ihtilal örgütlerini kurmaya yönelmişlerdir (M. Kemal Öke, 2003: 34). Bu döneme kadar Osmanlı imparatorluğu'nda bağımsız bir Ermeni Devleti'nden söz edilmemiştir. Ancak, 1877–1878 Osmanlı Rus harbinden sonraki gelişmelerde bağımsız bir Ermenistan'dan söz edilmeye başlanmıştır (K.Gürün, 1985: 154).

1877–1878 Osmanlı Rus Savaşı, Ermeni Meselesi'nin dönüm noktasıdır. Savaşın ilk başlarında tüm Ermeni Milleti'nin ve Ermeni Patrikliğinin Osmanlı Devleti'ne bağlılığının bildirilmesine rağmen, Osmanlı Devleti'nin savaşta kötü gidişatının meydana gelmesi ve sonrasında savaştan yenik bir durumda ayrılması Ermenilerin ve Ermeni Patrikliğinin gerçek yüzlerinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Rus ordularının Edirne'ye gelmesi Patriği cesaretlendirmiş hemen bir heyet oluşturarak bu heyeti Rus Çarı'nı ziyaret etmekle görevlendirmişti (D.İnce Erdoğan, 2008: 9). Patrik, Rusya'nın Doğu Anadolu'da elde ettikleri yerleri Osmanlı Devletine geri vermemesini istemiş ve hatta bununla yetinmeyerek Ayestefanos'taki

(Yeşilköy) Rus karargâhını ziyaret ederek Grand Dük Nicola ile görüşmüş Doğu Anadolu'nun ilhak edilmesi yolunda fikir beyan etmiştir (D. Erdoğan, 2006: 15). Bölgede Bulgaristan örneğinde olduğu gibi bir özerk durumun oluşmasını, bu da olmazsa Ermeniler lehine Osmanlı Devletinin ıslahatlar yapmasını ve bu ıslahatların uygulanmasına kadar Rusya'nın bölgede kalmasını istemiştir.

Ermeni Patrikliği'nin son talebi Ruslarca kabul edilmiş ve bu istek Ayestefanos Antlaşması'nın 16. maddesine girmiştir. Bu madde ile Rusların Ermenileri kullanarak Anadolu'nun doğusunda kurmak istedikleri hegemonyasına engel olmak isteyen İngiltere, değişen konjüktürün tekrar İngiliz çıkarlarına uygun hale gelmesi için Berlin'de Kongre hazırlamıştır. 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması'nda Ermenilere muhtariyet yerine, ıslahat yapılması formülü üzerinde durulmuştur. Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ile Ermeni Meselesi uluslar arası bir mesele haline gelmiştir. Ayrıca, Ermeniler, milli egemenliklerine İngiltere'nin yardımı olamadan ulaşamayacaklarını da anlamışlardır (D. İnce Erdoğan, 2008: 10). Berlin Antlaşması'ndan sonra Ermeniler, hedeflerine kısa yoldan ulaşabilmek için ihtilal gurupları oluşturup Anadolu'nun çeşitli yerlerinde isyan etmeye başladılar. Ermeni ihtilal örgütleri Türklere karşı düzenledikleri olayların bir benzerini de kendi faaliyetlerine katılmayıp destek vermeyen Ermenilere de uygulamıştır (Gürün, 1976: 65)

Anadolu'da çıkan Ermeni isyanlarının her birinin iyi incelenmesi günümüze kadar ulaşan ve başka devletler tarafından devamlı gündemde tutulan Ermeni Meselesi'nin anlaşılmasında yardımcı olacaktır. Ermenilerin asıl gayelerinin Anadolu'nun değişik yerlerinde isyanlar çıkartıp ilk önce Avrupalı Devletlerin dikkatlerini çekmek ve daha sonra desteklerini alarak nihayetinde bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktır. Anadolu'nun dört bir yanında kurulmuş Amerikan misyoner okulları isyanlar süresince isyancı Ermenilere yardım ve yataklık etmiş, enformasyon konusunda katkı sağlamışlardır (Alan, 2006: 10). İsyancıların fikir yapısı bu okullarda oluşturulmuş ve okulların sahip olduğu matbaalar ise isyanların daha büyük alanlara yayılması için broşür, ilan ve propaganda afişleri Ermeniler tarafından bastırılarak Anadolu'nun birçok yerine dağıtılmıştır. Okul binaları, silahların

saklandığı cephane ve gerektiğinde isyancıların sığındığı sığınaklar olarak ta kullanılmıştır.

Fakat bağımsız Ermeni Devleti'nin kurulması için bir diğer önemli unsur ise Anadolu'daki Ermeni nüfusedir. Türklere karşı nüfus çoğunluğunu sağlamak gerekmektedir. Ermeniler bu durumun sağlanamayacağını farkındaydı. Öyleyse yaşadıkları yerlerde yaşayan Türkleri göç ettirmek gerekmekteydi. Bunun için ihtilal cemiyetlerinin kuruluşu hızlandı ve faaliyetleri acımasız oldu (Özcan, 2007: 17). Bu isyanlar sırasında Türklerin çoğu yer değiştirmek zorunda kalmıştır. Ermeniler, Türklerin göçüyle yaşadıkları yerlerde kendi sayılarını artırmayı, Türklerden boşalan yerlere önceden göç etmiş Ermenileri tekrar getirmeyi hedefliyorlardı. Diğer önemli bir hedef ise bu isyanları Türklerin tahrikiyle yaptıklarını sadece kendilerini korumak için mücadele ettiklerini belirterek Batılı devletleri ikna etmişlerdir. Deyim yerindeyse bir taşla iki kuş vurulmuştur. Bu dönemde Ermeniler Anadolu'nun hiçbir vilayetinde çoğunlukta değildi hatta isyan ettikleri bazı yerlerde bile Ermeni nüfusu genel nüfusa oranı yüzde beşi geçmemekteydi (Özcan, 2007: 19-23).

Osmanlı Devleti durumun farkında olarak önlem almış Ermeni isyanlarının hızla arttığı Doğu Anadolu bölgesinde Hamidiye Alaylarını kurmuştur. Osmanlı Devleti Ermeni isyanlarında rol oynayan Ermeni ihtilal örgütü üyelerini de yakalamış fakat Batılı Devletlerin müdahalesinden çekinildiği için cezalandırmada temkinli davranmıştır.

Sonuç olarak, Ermeni Meselesi *Şark Meseles*'nin uzantısı halinde Batılı Devletlerin iktisadi çıkarları doğrultusunda meydana getirilmiştir. Rusya'nın, Ermeni Meselesi'nin uluslar arası bir sorun haline gelmesinde öncü rol oynamasının yanında, bu meselenin günümüze kadar gelmesi ve halen var olmasında en büyük paya sahip olan devlet ABD'dir. ABD, geçmişte tüccarlar ve misyonerleri ile Anadolu'da Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuş, bugün de olduğu gibi Ermenilerin hamisi olup, onları kucaklamıştır.

1.1. PROBLEM

Ermeni Meselesi, XIX. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'ni parçalama planları çerçevesinde Batı diplomasisince ortaya çıkartılan ve günümüzde halen yankıları devam eden bir meseledir. Osmanlı döneminde meselenin taraftarları İngiltere, Fransa, ABD, Çarlık Rusya'sı iken, günümüzde İtalya, Kanada, Almanya, İsviçre gibi devletler de koruyuculuk vasfına bürünmüşlerdir. Daha da ilginç olanı ise artık Ermeni Meselesi'nin Arjantin gibi üçüncü dünya ülkelerinin meclislerinde de gündem oluşturmaya başlamasıdır.

XIX. Yüzyılda Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkmasında birçok etken vardır. Büyük devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki çıkarları, Fransız İhtilali ve dünyaya yaydığı milliyetçilik fikri, Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesinin zayıflamaya başlaması gibi sebepler bunlardan bazılarıdır. Bu sebeplerden birisi de Osmanlı Devleti'nin meşruiyetine yönelik tehditlerin uzun vadede en etkili olan misyonerlik faaliyetleridir. Misyonerlik faaliyetleri Osmanlı topraklarında birçok koldan yürütülmüştür. Katolik misyonerler, Ortodoks misyonerler ve Protestan misyonerler, Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren genel misyoner gruplarıdır.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'ne en son gelen, ama hem sayısal, hem de niteliksel olarak etkinlikleri geniş alanlara yayılan Amerikan Protestan misyonerlerinin faaliyetlerine ve Ermeni Meselesi'nde oynadıkları rollere değineceğiz. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Osmanlı topraklarına ayak basan Protestan Misyonerler kısa sürede eğitim, din ve sağlık alanında gerçekleştirdikleri atılımla Osmanlı Devleti'nin azınlıkları arasında özellikle de Ermeniler arasında etkinliklerini arttırmışlardır (S.Akgün, 1998). XIX. yüzyılda Ermenilerin üzerinde her alanda çağdaş değişimler yapan misyonerler, onların "tebaa-i sâdika" çizgisinden çıkmalarında etkili olmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu, dünya küresinde çok önemli bir saha üstünde vücuda gelmiştir. Asırlarca insanoğlunun tarihine sahne olan bu saha aynı zamanda birçok devletin ve kavmin hedefi haline gelmiştir. Birçok din, dil ve medeniyetler bu topraklar üstünde meydana gelmiş ve bu topraklardaki en son imparatorluk olan Osmanlı İmparatorluğu bu özelliğini günümüze kadar gelmesinde de büyük rol oynamıştır. Bu toprakların ele geçirilmesi veya paylaşılması için birçok yol denenmiştir.

Araştırmanın problemini, Amerikan Board misyonerlik kuruluşunun Anadolu'da örgütlenmesi ve faaliyetleri merkezine Ermenileri alması sonucu Ermenileri isyana götürme sürecindeki rolü oluşturmaktadır. Sultan II. Abdülhamit döneminde sayısı gittikçe artan Ermeni isyanlarının amacı Avrupa Ülkeleri'nin ve Hıristiyan dünyasının ilgisini Anadolu'daki Ermeniler üstüne çekmek ve Berlin Kongresi'nde verilen sözlerin tutulmasını vurgulamaktı. Diğer taraftan Amerikan misyonerlerinin amacı ise isyanları kullanarak özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu bölgelerinde Ermenileri içeren bir Amerikan Mandası oluşturma yönündeydi. Çalışmamızda Ermeni Meselesi'nin oluşmasına ABD'nin rolünü irdelemeye çalışacağız.

1.2. TEZİN AMACI

Çalışmamızın temel amacı, ABD'nin Ortadoğu politikasında XIX. ve XX. yüzyıllarda Ermenileri kullanarak bu sahada nasıl diğer emperyalist devletlerden geri kalmadığını ve hatta faaliyetlerinde nasıl başarılı olduklarını misyonerlik penceresinden bakarak ortaya çıkarmaktır. Bu temel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aramaya çalışılacaktır.

1. Amerika'da misyoner hareket nasıl başladı ve amacı neydi?
2. Osmanlı-ABD ilişkisi nasıl başladı ve her iki ülkenin birbirlerinden beklentileri nelerdi?
3. ABD dış politikasında misyoner örgütlerini neden kullandı?
4. Amerikan Board örgütü Osmanlı ülkesinde nasıl bir örgütlenme yolunu izledi?

5. Amerikan Board misyonerlerinin Ermeni milliyetçiliğinin gelişmesinde oynadıkları rol neydi?
6. Ermenilerin ABD'ye göçünde Amerikan konsolosluklarının, okullarının faaliyetleri nelerdi ve göç sonucu oluşan durum nasıldı?
7. Anadolu'da ve Amerika'da misyoner destekli Ermeni propagandası nasıl yapılıyordu ve materyalleri nelerdi?
8. Ermeni isyanlarında ABD'nin çıkarı neydi?
9. Anadolu'da meydana gelen hangi Ermeni isyanlarında Amerikan misyoner okullarının rolü vardı?
10. Sultan II. Abdülhamit'in misyonerlere bakışı nasıldı ve karşı faaliyeti neydi?

1.3. TEZİN ÖNEMİ

Altı asrı aşkın bir süre tarih sahnesinde yer alan Osmanlı Devleti; bu sürenin büyük bir bölümünde dünya siyasetine yön vermiş, çok geniş bir coğrafyada, farklı din ve ırka mensup grupları bünyesinde, barış içinde barındırmış büyük bir devlettir. Bu nitelikte olan bir devletin yıkılma sürecini incelememiz, özellikle de bu sürecin hızlanmasına etki eden en önemli unsurlardan birisi olarak gördüğümüz Amerikan Board'un misyonerlik faaliyetleri ve sonucunda Ermenileri isyan sürecine sokarak neyi elde etme arzusunda olduğunu açıklamaları yönünden araştırmamız bu nokta da önem arz etmektedir. Ayrıca, Ermeni Meselesi'nin aslında Ermenilere tam olarak ait olmadığını, belirli güçlerin Ermenileri kendi amaçları doğrultusunda dünya siyasetinde kullandığını ve bu devletlerden birinin de ABD olduğunu göreceğiz.

Günümüzde, Ermeni Meselesi'nin gidişatını belirleyen ve bunun çözümünde yer almak istemeyip, her zaman sürüncemede olmasını isteyerek önemli bir getirim peşinde olan ABD'de yaşayan Ermeni nüfuzunun nasıl oluştuğunu inceleyeceğiz.

ABD'deki Ermeni nüfusu 19. yüzyılın sonlarına doğru bu ülkede örgütlenmiştir. Bu çalışmada, Osmanlı aleyhinde propaganda yürütülen, Anadolu'da meydana gelen devlet karşıtı isyanların binlerce kilometre öteden, ABD'den ateşlendiğini anlayacağız ve böylece bugünkü Ermeni Meselesi'nin sınırının o yıllarda bile ABD'den başladığını göreceğiz.

Şimdiye kadar, Ermeni Meselesi değişik perspektiflerden bakılarak incelenmeye çalışıldı. Dış devletlerin bu meseleyi kendi lehlerinde nasıl kullandıkları değişik akademik çalışmalarla araştırıldı. Fakat biz bu çalışmada ABD'nin özellikle Ermenileri hedef alarak yürüttüğü misyonerlik çalışmalarıyla, Ermeni isyanlarında ne tür bir rol oynadığını ve asıl hedefinin ne olduğunu belirtmeyi istedik. Bu amaçla Ermeni Meselesi'nde ABD'nin gerçek rolünü ortaya koymak için bu konuyu seçmeye karar verdik.

Ayrıca bu çalışmamızla, misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına olan etkilerini ortaya koyarak, zaman ve şartlara göre metotlarında değişiklikler olsa da, bugün de Türkiye'de aynı kararlılıkla yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin mahiyetini anlama ve bu konuda değerlendirme yapma sürecine önemli katkılar sağlayabileceğimizi de değerlendirdik. Bu açıdan bakıldığında da, bu çalışmanın önemli bir yere sahip olduğunu düşünüyoruz.

1.4. VARSAYIMLAR

Ermeni Meselesi'nde özellikle ABD'de yaşamakta olan Ermeni nüfusunun günümüzde de ne kadar etkin olduğu bilinen bir gerçektir. Amerika'da bu meselenin aşırı şekilde benimsenmesi ve genç nesillere aktarılmasının arkasında önemli bir amaç birliğinin var olması gerekmektedir. Amerika'daki Ermenilere bu idealizmi aşıl原因lar ve ABD'ye Ermeni göçünün gerçekleşmesini büyük ölçüde sağlayanlar, Anadolu'daki Amerikan Board misyonerleridir. Bu sebeple Ermeni isyanlarını incelerken bu ihtilal hareketini meydana getiren en önemli unsurlardan birinin de Amerikan misyonerleri olabileceği varsayımıyla çalışmamıza başladık. Umarız ki bu varsayımların gerçekliliği çalışmamızda verilen bilgilerden elde edilebilir.

1.5. SINIRLILIKLAR

Araştırma boyunca elde edilen bulgular konu, mekân ve zaman açısından şu sınırlılıklar içerisinde değerlendirilmiştir.

1.5.1. Konu Bakımından Araştırmanın Sınırlandırılması

Çalışmamız konu açısından iki türlü bir sınırlamaya tabi tutulmuştur. Bunlardan birincisi, Osmanlı Devleti'nde Amerikan Board misyoner kuruluşunun Anadolu'daki Ermenileri isyana hazırlayan süreçte nasıl bir rol oynadıklarını ortaya koymak, diğeri ise, XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Ermenilerin Amerika'ya göçü sonucu bu ülkede gelişen Ermeni örgütlerinin, Anadolu'da, özellikle II. Abdülhamit döneminde meydana gelen isyanlara katkılarını belirtmektir.

1.5.2. Mekân Bakımından Araştırmanın Sınırlandırılması

Amerikan Board, bütün dünya genelinde faaliyetlerde bulunmuştur. Bu kuruluşun faaliyet alanına Osmanlı toprakları 19. yüzyılda girmiş ve misyon çalışmaları imparatorluğun her alanına yayılmıştı. Çalışmamızda mekân sınırlamasına giderek, Amerikan Board'un Anadolu'daki eğitim ve sağlık kuruluşlarının değerlendirilmesinin yanında, olayların bir diğerk halkası olarak ABD'de bu sınırın içine alınmıştır.

1.5.3. Zaman Bakımından Araştırmanın Sınırlandırılması

Araştırmanın bir diğerk sınırlılığı da zaman bakımındandır. Konu ve mekân sınırlamasını ardından zaman sınırlaması ise uzun bir dönemi kapsamaktadır. Araştırmamızda konu sınırlandırılmasında kesin tarihler kullanılmamıştır. Amerikan Board'un Anadolu'da örgütlenmesi ve daha sonra

bu örgütlenmenin doğuya kaydırılarak Ermeni Misyonu Hareketi'nin başlangıcı olan 1830'lu yıllar ile Ermeni İsyanlarının yoğun bir şekilde yaşandığı dönem olan 1910 yıllar arası konunun sınırlandırılmasında etkili olmuştur.

1.6. TANIMLAR

Çalışmanın mahiyetinin tam olarak anlaşılması için araştırmada kullanılan şu terimlerin tanımlanmasında yarar görülmüştür.

1.6. 1. Misyon

Misyon kelimesi Latince “missio” kelimesinden gelmektedir. Göndermek anlamına gelen “mittere” fiiline dayandırılan “mission” kelimesi Fransızcadan Türkçeye geçmiştir. Bu kavram, “özel görev, özel görevli kurul, dini görev ve yetki” anlamına geldiği gibi, aynı zamanda “Misyonerin, Hıristiyan olmayan ülkelerde bu dini yaymak için kurdukları teşkilata” verilen bir isim olarak ta kullanılmaktadır (Taşkın, 2007: 31).

Misyonerlik

1.6. 2. Misyoner

Misyoner, genellikle Hıristiyanlık dinini öğretmek ve yaymak için yabancı bir ülkeye gönderilen, kendisini bu işe adanmış kimsedir. Misyonerler, hem kendi ülkelerinde hem de dış ülkelerde görev alabilen Hıristiyan inancını vaaz etmek ve ayinleri yönetmek yetkisi ile donatılmış rahip, papaz vb. din adamı olarak da bilinmektedir.

1.6. 3. Misyonerlik

Misyonerlik, misyonerlerin yaptığı göreve verilen isimdir. Hıristiyan olmayan ülkelerde bu dini yaymak için yapılan çalışmaların tümü bu şekilde nitelendirilmektedir. Misyonerlik faaliyetlerinin başlangıcındaki amacı

Hıristiyan olmayan insanları, Hz. İsa'nın havarilerine “Gidiniz, gerçeği (Kutsal Kitabı) onlara anlatınız” buyruğuna bağlı kalıp, Hıristiyanlığa davet etmek ve bu dini geniş kitlelere yaymaktı. Misyonerlik kelimesi zamanla sömürgecilik, “*emperyalizm*” ve “*kapitalizm*” kavramları ile iç içe kullanılarak farklı anlamlarla karşımıza çıkmıştır (Doğan, 2004: 55).

1.6.4. American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM, Amerikan Board)

Protestan misyonerlerin çalışmaları sonucu, Amerika Birleşik Devletleri'nin dış ülkelere yönelik misyonerlik faaliyetlerini yürütmek için kurulan bir örgüttür. 1810 yılında Boston'da kurulan bu örgüt kısaca **ABCFM** ya da **Amerikan Board** (*American Board of Commissioners for Foreign Missions*) olarak isimlendirilmiştir.

1.6.5. Misyon Bölgesi

Amerikan Board'un örgütlenmesinde ve yürüttüğü çalışmalarda temel idari bir birimdir. Çalışmalarda temel birim olarak ülke değil *misyon* alınmıştır. Misyon, eğitim çalışması başta olmak üzere tüm faaliyetlerle kapsanacak **temel bölge** olarak tanımlanmıştır.

1.6.6. İstasyon ve Uç-İstasyon

Amerikan Board'un misyonları yönetsel alt birimler olarak **istasyonlara**, istasyonlarda **uç istasyonlara** ayrılmıştır. Bir misyonerin idaresi altında olan ve genellikle şehirlerde kurulan organizasyonlar **istasyon** olarak tanımlanmıştır. **Uç istasyonlar** ise kasaba ve köylerde yerli Hıristiyan halktan birinin denetiminde idare edilen bir **birimdir**. Uç istasyonların karar alma ve uygulama yetkileri yoktur. Sadece bağlı oldukları misyon bölgeleri ve Amerikan Board tarafından alınan kararlara uymakla yükümlü tutulmuşlardır.

2. İLGİLİ ALANYAZIN

2.1. KURUMSAL ÇERÇEVE

Çalışmamıza ABD'deki misyoner hareketin nasıl geliştiği hakkında bilgi vererek başladık. Amerikan Board misyoner örgütünün oluşumuna değinerek bu örgütün Osmanlı-ABD ilişkisi çerçevesinde Anadolu topraklarında misyonerlik faaliyetine başlaması ile devam ettik. Amerikan Board misyonerlerinin Ermeniler üzerindeki faaliyetlerini artırma nedenlerine değinerek Ermeni toplumu odaklı misyon okulları, hastaneler, yetimhaneler gibi kurumların oluşumunu, Amerikan Board'un Anadolu'daki örgütlenmesi içinde inceledik.

Ermenileri, XIX. yüzyılın sonlarında isyana götüren süreçte Amerikan misyoner okullarının Ermeniler üzerindeki etkileri incelendi. Anadolu'da açılan Amerikan Konsoloslukların isyan sürecinde hem Ermenilere hem de misyon okullarına verdiği destek vurgulanarak ayrıca konsoloslukların Ermenilerin ABD'ye göçü konusundaki rolleri üzerinde de duruldu.

ABD'ye göç eden Ermenilerin, bu ülkede meydana getirdikleri organizasyonlarla Anadolu'daki Ermeni hareketine yardımları incelenerek, Ermenilerin bu yeni ülkede örgütlenmeleri konusunda misyonerlerin rolü araştırıldı.

Anadolu'da meydana gelen Ermeni isyanlarında Amerikan misyoner okullarının rolü örnekler verilerek açıklanmaya çalışıldı. İsyandar süresince Osmanlı Devleti'nin aldığı önlemler vurgulandı.

Sultan II. Abdülhamit döneminde misyoner hareketlerin engellenmesi için yapılan çalışmalar incelenerek araştırmamız sonlandırıldı.

2.2. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Son yıllarda konu ile ilgili özellikle yerli araştırmacıların ve akademisyenlerin yazmış olduğu eser sayısı gittikçe artmaktadır. Özellikle Osmanlı arşivlerinde Amerikan ve Osmanlı ilişkilerini içeren belgelerin gün yüzüne çıkartması ve bu tür belgelerin araştırmacıların hizmetine yayınlatılmış şekilde sunulması, konu ile ilgili araştırma yapanların derinlemesine çalışmalar üretmesine imkân vermiştir. Ayrıca, ABD'de Boston eyaletinde Amerikan Board örgütünün sahip olduğu arşivin de araştırmacılara açılması sonucu konuya farklı bir boyut katmıştır. İmkânı olan yerli araştırmacılar konularını incelerken bu olanaktan da günümüzde yararlanmaktadırlar.

Amerikan Board arşiv belgelerine dayanarak, bu alanda vazgeçilmez bir eseri vücuda getiren Uygur Kocabaşoğlu'nun "**Kendi belgeleriyle Anadolu'daki Amerika**" (İstanbul, 1989) isimli eseri, Amerikan Board'un Osmanlı topraklarında izlemiş olduğu örgütlenme yapısını anlatma yönünden önemlidir. Yine bu yönde bir diğer çalışma olan İdris YÜCEL'in "**Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'un Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması**" (Kayseri, 2005), isimli Yüksek Lisans tezi kendi alanında önemli bir eserdir. Hans Lukas Kieser'in "**İskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet**" (İletişim yay. 2005) isimli eseri çok kapsamlı bir araştırma ile bu alana damgasını vurmuştur. Eserde misyonların oluşumunu devletle, Ermenilerle ve imparatorluğun diğer

yabancı unsurları için yapılan misyon çalışmalarından bahsedilmekle birlikte, Amerikan Board'ın Lozan'dan sonra bürünmüş olduğu yapıya kadar incelemesiyle uzun soluklu bir içeriğe sahiptir.

Erdal Açıkse'sin Türk Tarih Kurumu yayınlarından çıkan "**Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri**" (Ankara, 2003) adlı çalışması, öncelikle konunun yerel olması kendine has özelliklerle donatılması eserin bu alanda çalışma yapacaklara hem yardımcı olması, hem de farklı görüşler getirmesi yönünden önemlidir. Bu eserde, misyonerlerin Harput gibi stratejik önemde bir yeri nasıl tespit edip, çağından ileri bir eğitim anlayışı ile hizmet ettiğini ve Ermeniler üzerindeki sonradan oluşan olumsuz etkilerinden bahsedilmektedir.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi kurumunun 2007 yılında yayınladığı olduğu "**Osmanlı Belgelerinde Ermeni Amerikan İlişkileri**" konunun incelenmesinde yeni bir dönüm noktası oluşturmuş, ABD'nin meselenin neresinde olduğuna dair arşiv belgeleriyle destek sağlaması yönünden bu iki ciltlik eser gerçekten çok önemlidir.

3. YÖNTEM

3.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Çalışmamızda, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle tanımlamayı amaçlayan araştırma yaklaşımı olan tarama modeli kullanılmıştır. Bu model çerçevesinde konu ile ilgili olaylar kendi koşulları içinde olduğu gibi tanımlanmaya çalışılmış ve çalışmanın amaçları genellikle soru cümleleri ile ifade edilmiştir. Tarama modelinin araştırma yaklaşımına uygun olarak konu hakkındaki bilgiler önceden tutulmuş yazılı belgelere

başvurarak yorumlanmıştır. Araştırma konusu ile ilgili yerli, yabancı Akademik ve tetkik eserler taranmış ve tarafsız bir şekilde yorumlanmıştır.

3.2. BİLGİ TOPLAMA KAYNAKLARI

Araştırma konusunu belirledikten sonra bu sahada yayınlanan eserlerin bir bibliyografya oluşturuldu. Bibliyografya meydana getirilirken öncelikle telif eserlerden yararlanıldı daha sonra üniversite dergileri taranarak ilgili makaleler incelendi, Yüksek Öğrenim Kurumunun tez katalogu tarandı. Elde edilen eserler hem bilgi birikimi için hem de araştırmamızda kullanmak için yorumlandı. Başbakanlık Osmanlı arşiv belgeleri yerinde tarandı, araştırmamızın sınırları içinde sınıflandırılarak yorumlandı, böylelikle çalışmamıza orijinallik katma açısından arşiv çalışmalarına önem verdik.

Günümüzde vazgeçilmez bir kaynak olan interneti de kullanarak, özellikle ulaşamadığımız yabancı kaynakların bir kısmına ulaşmayı başardık. Özellikle Amerika'da bir takım kütüphanelerin *online katalog tarama* izinli kitapların *pdf* formatında kullanıcıya sunulması ile Anadolu'da görev yapmış misyonerlerin yazmış oldukları kitapların bir kısmına ulaşmamızı sağladı.

3.3. VERİLERİN İŞLENMESİ, ÇÖZÜMÜ VE YORUMLANMASI

Belgelerden ve dokümanlardan toplanan veriler, fişlendikten sonra bütün notlar birer birer okunup bahsettiği konu fişlerin boş bırakılan sol üst köşesine yazılmak suretiyle isimlendirilmiştir. Bu işlem tamamlandıktan sonra, fişler arasında konusuna göre bir sınıflandırma yapılmıştır. Sınıflandırmada araştırmamızın problemi ve amacına uygunluk, her sınıfın birbirinden bağımsız olması, konunun bütün yönlerini kapsaması ilkelerine önem verilmiştir. Daha sonra her konu grubu ayrı ayrı zarflara konmuş ve belgelerin tasnifi tamamlanmıştır.

Fişlerin tasnifi ve mantıkî bir silsile içinde sıralanmasıyla çalışmamızın ana başlıkları ve ana başlıklar altında yer alacak olan alt başlıklar belirlenmiştir. Başlıklarda *ondalık sistem* izlenmiştir. Bu sistemde bölüm ve alt bölümlerde rakam kullanılmış ve (1., 1.1., 1.1.1.) gibi bir sıralamaya uyulmuştur.

Daha sonra bilgiler konu başlıklarına göre sırasıyla ele alınmış ve araştırmanın amaçları doğrultusunda veriler anlamlandırılmaya çalışılmış, fişlerdeki bilgiler yorumlayıcı yöntemle yorumlanarak araştırma problemine bir çözüm önerisi getirebilmek için bütünleştirilmiştir.

Çalışmamızın sağlam kaynaklara dayandırıldığını göstermek ve bilginin doğruluğunu araştırmak veya aynı konuda fazla bilgi almak isteyenlere yol göstermek amacıyla dipnot kullanılmasına önem verilmiştir.

Arşiv belgelerinin referans olarak gösterildiği dipnotlarda, bilgi alınan belgelerin arşivi, tasnifi ve numarası belirtilmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden alınan belgelerde arşiv ismi belirtildikten sonra tasnifleri koyu olarak belirtilmiş, belgelerin arşivden temin edilmesi sırasında gerekli olan tasnif numaraları yazılmıştır.

Yazım işlemi tamamlandıktan sonra araştırma metni okunup düzeltilmiş, ardından da araştırma sonucunda varılan sonuç ve değerlendirme kısmı kaleme alınmıştır.

4. BULGULAR VE YORUM

4.1. AMERİKA'DA MİSYONER HAREKETİN BAŞLAMASI ve ANADOLU'YA YAYILIŞI

4.1.1. Amerika'da Misyonerliğin Doğuşu ve Gelişimi:

Avrupa'dan farklı nedenlerle Amerika kıtasına göç edenler, bu yeni kıtada kendilerinin ve ailelerinin güvenliğini sağlamak, aristokrasi ve monarşinin etkisini hissetmemek, dinsel baskı ve işsizlikten kurtulmak, ayrıca kendilerine özgürce yaşayabilecekleri bir ortam meydana getirmek için mücadele etmişlerdir. Bu mücadelede özellikle Avrupa'dan Kuzey Amerika'ya göç edenleri etkin kılan güç, onların girişken ve mücadeleciler olmalarını sağlayan Protestanlık inancıdır (Erbaş, 2004: 51-53). Bu inanç, insanın kurtuluşunda kilise ve ruhban sınıfının aracılığını reddetmekle bütün sorumluluğu bireylere yüklemektedir. Protestanlığa göre günahkâr olarak doğan insanın, cennete ulaşması ve sonsuz mutluluğu yakalayabilmesi için dünyanın gerçeklerine ve ihtiyaçlarına sırt çevirmemesi gerekmektedir (D. Aykıt, 2006: 63-65). Bu inanç kendisiyle birlikte yeni bir hayat tarzı getirmiştir. *Protestan Ahlak* olarak adlandırılan bu hayat tarzında bireyler, tanrıya ulaşan kullar olduklarını yaptıkları işler ve akılları ile ispatlamak zorundadırlar. Çok

çalışmak, iyi para kazanmak ve kazanılan parayı Tanrı adına harcamak gerekmektedir (Ç. Erhan, 2001: 23).

Protestanlık, kapitalizmin en belirgin döneminde ortaya çıkmış, özellikle ticaret ve sanayi şehirlerinde kabul görmüştür. XVI. yüzyılda zengin kentlerin büyük bir kısmı Protestanlığı tercih etmiştir. Bu tarz hayat biçiminin benimsenmesi Amerikan kimliğinin oluşmasında büyük etkiye sebep olmuştur. Hatta Amerika'nın iç politikasında olduğu kadar dış politikasında da belirleyici bir etken olmuştur (Açıkses, 2003: 85). Amerika'nın iç politikasına yön veren **din olgusu** belli başlı politik krizlerin merkezinde de yer alan önemli bir unsurdur. Amerikan tarihinde yer alan *Dört Büyük Uyanış* ülkede siyasal, sosyal ve ekonomik reformları da beraberinde getirerek Amerikan Devrimi'ni meydana getirmiştir (E. Danacıoğlu, 2003: 27). XVII. Yüzyılda Amerikan Devrimi, dinle ve kutsal kitapla bağdaştırılmıştır. Sonuç olarak Protestanlığın etkisi devlet kurumlarının her safhasında kendisini hissettirmiştir (Bayzan, 2006: 78).

Özellikle 1828 ve 1835 yılları arasında Amerika'daki misyonerlik hareketinin oluşumu belirgin bir girişimci ruhuyla sürdürülmüştür. Bu dönemde Amerikalılar kendilerini hızlı bir değişimin içerisinde bulmuşlardır. Amerikan hayatının demokratikleşmesi ilerledikçe Amerikalıların içlerinde bulunan dinsel enerji de ortaya çıkmaya başlamış ve bu dinsel enerji Amerikan toplumunda yeni ve etkili sosyal hareketliliğe neden olmuştur. Dinsel enerji ile birlikte ilahiyat alanında önemli başarı elde edilmiş ve bu başarının anlamı dünyanın dinini değiştirmekle eş değer tutulmuştur (Strong, 1910: 344-356). Ulaşım ve diğer hizmet sektörlerinin gelişimi, amaca kısa sürede ulaşılacağı düşüncesini doğurmuştur. Sonuç olarak Amerika'da yaşayan Protestanlar kendilerini dünyanın Hıristiyanlaştırılmasında görevlendirildiğine inanmaya başlamışlardır.

4.1.2. Amerika'da Misyoner Örgütlerin Kurulması:

Misyoner örgütlenme terimi XVIII. yüzyıl sonlarında ve XIX. Yüzyıl başlarında hem Avrupa'da hem de Amerika'da büyük ölçüde yayılan ve İncil öğretilerini yaymayı amaç edinen uzmanlaşmış veya uzmanlaşmamış her

türlü topluluğu tanımlamada kullanılmaktadır (Grabill, 1971: 58-60). Bu toplulukların yanı sıra İncil Toplulukları, Pazar Okulu Birlikleri, Risale Toplulukları ve Eğitim Toplulukları bu tanımın içinde yer almıştır. Bu topluluklar kendilerini İncil'de yer alan öğretilerin yayılmasına adanmışlardır. Misyonerlik faaliyetlerinde bulunacak insanlar bu topluluklardan seçilmiş ve onları kendi çalışma alanlarında eğiterek desteklemiştir. İncil topluluklarının görevi, İncil satmak, İncil dağıtmak ve para toplamak, İncilleri diğer dillere çevirmek bu toplulukların başlıca görevlerindedir. Amerika'da, misyoner yapının tabanını oluşturmak içinde Pazar okulları devreye girerek özellikle gençlerin eğitiminden sorumlu olmuşlardır. Kitap Toplulukları'nın görevi ise İncil'in dağıtılması ve diğer kurtuluş eserlerine ilgi duyan insanları bu eserlerle buluşturmadır (D.İ. Erdoğan, 2007: 17). Eğitim Toplulukları'nın görevi de, yoksul ve dindar gençleri eğitime yöneltmek, İncil'i hem Amerika kıtasında, hem de bu kıtanın dışında tebliğ edecek kişileri yetiştirmektir. Birçok çevreler tarafından desteklenen ve yaptıklarına pek fazla devlet kuruluşunun müdahalede bulunmadığı bu tür girişimler, Amerika'da misyonerlik faaliyetlerinin çatısını oluşturmuştur (Küçük, 2005: 76). Bütün bu örgütlenme çalışmaları Amerika'da *Modern Misyonerlik Hareketi*'ni doğurmuştur.

4.1.3. Amerika'da Kurulan Misyoner Örgütler:

1810'lu yıllarda Amerika'da birçok misyoner örgüt kurulmuştur. Bu dönem ayrıca Amerikan misyonerlik tarihinde önemli noktalardan biri haline gelmiştir. Bunun en önemli sebebi Amerika'daki misyonerlik hareketin, milliyetçiliğe yönelik eğilimlere ayak uydurmasıdır (Harman, 2003: 158-162). Başlangıçta İngiliz misyoner örgütlerinin birer taklidi olarak ortaya çıkan ve İncil'in yayılması için çalışan çok sayıda küçük misyoner toplulukları daha sonraki yıllarda Amerikan milli kuruluşlarınca devralınmış ve böylelikle milli girişimlerin önü açılmıştır. Bu konuda birçok örnek verilebilir. Kısa adı ABCFM olan (*American Board of Commissioners for Foreign Missions*), Amerikan Eğitim Topluluğu (*American Education Society*), Amerikan İncil Topluluğu (*American Bible Society*) gibi kurumlar 1810 yılını izleyen ilk on yılda kurulmuştur. Sonraki on yılda ise Amerikan Pazar Okulu'nun kurulması

ve Amerikan Yurt Misyoner Topluluğu'nun ortaya çıkışı bu süreci devam ettirmiştir. Misyonerlik faaliyeti için kurulan bu misyonerlik örgütleri *Amerikan Milliyetçiliği*'ni de içlerinde barındırmaktadır (Hülagü, 2001: 168, White, 1995: 14). Bu gibi misyoner örgütlenmeler Amerika'daki diğer Protestan mezheplerinde de görülmektedir. Bunlar arasında 1814 yılında kurulan Amerikan Vaftiz Yabancı Misyon Cemiyeti (*American Baptist Foreign Mission Society*), 1819 yılında kurulan Amerikan Metodist Misyon Cemiyeti (*American Methodist Missionary Society*) örnek olarak verilebilir (White, 1995: 14).

4.1.4. Amerika'da Misyonerleri Destekleyen Kamuoyunun Oluşumu:

Amerika'da, İlahiyat okullarında ve dini seminerlerde eğitim gören gençler, misyoner olarak yetiştirilmekte, misyonerlik kitapları sürekli olarak dağıtılmakta, dergi ve gazeteleri kapsayan belirgin bir dini yayıncılık bu dönemde baş göstermektedir. Basının ve din adamlarının yoğun çalışmaları sonucunda, Amerika'da *misyoner hareketi* maddi ve manevi olarak destekleyen bir kamuoyu oluşturulmuştur (West, 2005: 63-72). Bu kamuoyu oluşturulurken izlenen yol, Amerikan halkının yabancı toprakları öğrenme kaynaklarının başında misyonerlerin geldiği yolundadır. İncil öğretilerini yayma adına yabancı topraklara gidecek olan misyonerler bu gizemli topraklarda gördüklerini ve yaşadıklarını Amerika'daki kilise, okul ve hastanelerde anlatmışlardır. Yapılan anlatımlar sırasında, yabancı ülkelere ait olan fotoğraflar, kıyafetler, silah ve mücevher gibi eşyaları da sergilemişlerdir. Misyonerler, Amerikan halkının yeni bilgileri öğrenme kapıları haline gelmiştir (Weems, 2002: 214, West, 2005: 148-154). Halkın devamlı ilgisini çekmek ve var olan ilginin kaybolmasını engellemek için misyonerler sık sık toplantılar yapmış, sergiler düzenlemiş ve dergiler çıkartmışlardır. Örnek olarak *Missionary Herald* dergisi dünyanın çeşitli bölgelerinde faaliyette bulunan misyonerlerden gelen mektupları yayınlarak Amerikan halkına hem bu bölgeler hakkında bilgi vermiş, hem de yapılan misyon çalışmalarında maddi olarak katkıda bulunmalarını sağlamıştır. Bu yöntem ile Amerikan misyoner örgütleri ihtiyaçları olan maddi ve manevi desteği sağlamışlardır (Kieser, 2005: 166).

Misyonerlerin verdiği bilgiler, kamuoyu oluşturmak yanında, ABD hükümetleri için de önem arz etmektedir. Çünkü Amerika'nın diğer sahalarda gözü kulağı haline gelen misyonerler, devletin diğer devletlerle siyasi ve ekonomik ilişkiler kurması veya var olan ilişkiyi bitirmesi yönünde adım atılması için kullanılmıştır. Kısacası misyonerlerin verdiği bilgiler, devleti yabancı topraklarda ticari, jeopolitik ve dinsel alanlardaki çıkarları içinde büyük önem taşımaktadır (Şimşir, 2005: 53). Bununla birlikte kamuoyu oluşturmada din adamlarının kiliselerde vermiş olduğu vaazlar, dinsel basın kadar etkili olmuştur. Kilise vaazlarında, misyoner hareketin başarılı olabilmesi için sadece insan faktörünün yeterli olmadığı, bunun yanında maddi desteğe şiddetle ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Misyoner hareket ilerledikçe ve misyonerlik propagandası Amerikan toplumunun bütün katmanlarına yayıldııkça birçok insan bu hareketin içinde yer almıştır. Zengin olsun fakir olsun birçok insan kiliselerdeki toplantılara katılmış, dünyanın birçok yerinde ve Anadolu'da açılacak olan Amerikan Board okullarının inşası için bir sent dahi olsa katkıda bulunmuşlardır (D. Erdoğan, 2007: 22).

4.1.5. Amerikan Board (ABCFM)'nin Kuruluğu ve Genişlemesi:

XIX. yüzyılda Hıristiyan misyonerliğin tekrar canlanması ile birlikte Hıristiyanlık beyaz adamın dini olmaktan çıkmış, misyoner faaliyetlerinin gelişmesi ile birlikte dünya dini halini almıştır. Bundan dolayı Amerikalı misyonerler Tanrı'nın kendilerine yüklediği Hıristiyanlığı yaymak görevi ile yola çıkmışlardır. Başlangıçtaki amaçları özellikle dinsizler ve paganlar arasında İncil mesajını yaymaktı (Kocabaşoğlu, 2000: 23). Genç, dinamik Amerikalı misyonerler özellikle 1812 yılından itibaren, aynı Amerikalı tüccarlar ve denizciler gibi dünyanın dört bir yanında Amerikan çıkarlarının temsilcileri olmuşlardır (Haydaroğlu, 2002). XIX. yüzyıldan itibaren ülkenin sınırları dışında örgütsel çalışmalara başlamışlardır. Bu duyguları hisseden ve heyecanlanan Amerikan misyoner adayları Amerika'nın ilk misyonunun oluşmasına karar vermişlerdir. Sonuçta "*Gidin, bütün ulusları öğrencilerim olarak yetiştirin. Onları, baba, oğul ve kutsal ruh adıyla vaftiz edin. Size buyurduğum her şeye uymayı onlara da öğretin*" diyen İsa'nın bu mesajını

iletmek için heveslenen öğrenciler misyonlar kurmak için çalışmalarına başlamıştır (Tosun, 2004).

1800'lü yılların başlarında New England bölgesinde meydana gelen dini canlanmanın vermiş olduğu etki ile *Dartmouth*, *Williams* ve *Amherst* gibi kolejlerde eğitim görmüş dini anlamda istekli bir gurup ortaya çıkmıştı. 1808 yılına gelindiğinde kendilerini yabancı misyonlara adanmak üzere gizli Brethren Cemiyeti (Society of Brethren)'ni tesis etmişlerdi. Bu guruptan dört kişi 1810 yılında mezuniyet sonrası Andover Ruhban Okulu'na gitmişler ve burada da Amerikan Board'un kuruluşunu hazırlayacak olan misyonerlik gurubunu teşkil etmişlerdi (Strong, 1910: 268-280).

Osmanlı mülküne ilk ayak basan misyoner 1815 yılında Mısır'a gönderilen İngiliz *Church of Missionary Society* örgütüne bağlı bir papazdır. Onu 1820 yılının Ocak ayında İzmir'e ayak basan Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı Amerikalı misyonerler izlemiştir. Bu iki misyoner ***American Board of Commissioners for Foreign Missions*** adlı Amerikan misyoner örgütünün elemanlarıdır. Kısaltılmış olarak **ABCFM** ya da **AMERİKAN BOARD** diye adlandırılan bu misyoner örgütü ABD'deki misyoner örgütleri arasında en önemlilerindendir (Kocabaşoğlu, 2000: 22-28). 1868 yılına gelindiğinde ABD'deki 16 misyoner örgütten yalnızca bir tanesidir ama bu 16 örgütün topluca yaptığı harcamanın %30'unu tek başına yapmakta ve istihdam edilen misyonerlerin yaklaşık %30'unu da kendisi istihdam etmektedir (Kocabaşoğlu, 2000: 22-28).

1886 yılına gelindiğinde dünyada 80'in üzerinde Protestan misyoner örgütü vardır. Bunardan 32'si ABD, 24'ü İngiltere ve 25'i ise kıta Avrupa kökenlidir. Bu örgütlerce 3226 misyoner istihdam edilmekte ve 10 milyon dolara yakın bir para harcanmaktadır. 1896 yılına gelindiğinde ise dünyadaki tüm Protestan misyoner örgütlerinin sayısı 150'yi bulmakta, bu örgütlerde 11.574 misyoner istihdam edilmekte ve 15 milyon dolara yakın bir para harcanmaktadır. Tüm Protestan misyoner örgütleri içinde, gelir ve misyoner sayısı yönünden ABD %30-35'lik bir paya sahip olmakla birlikte ABD'nin bu örgütleri arasında aslan payını alan örgüt ise ABCFM'dir (Kocabaşoğlu, 2000: 22-30). Goodsel, Amerikan Board'un tarihi için

“ABCFM'nin tarihi kendisini Tanrı'ya adanmış insanların tarihidir. Bu insanların çalışmalarının kahramanlıklarının hikâyesinin tarihi öğreticidir. ABCFM'nin tarihi sadece yurtdışına gitmiş ya da kendi ülkelerinde kalmış insanların tarihi değildir. ABCFM'nin tarihi kiliselerin tüm dünyada gelişiminin hikâyesidir. Bununla birlikte ABCFM'nin tarihi Hıristiyan birliğinin tarihi, eğitimin tarihidir” demektedir (F. Stone, 1984: 7).

Osmanlı toprakları ise Amerikan Board çalışma alanına ilk olarak 1819 yılında girmiştir. Teşkilat dünyada da büyük ve organize bir yere sahiptir. 1810 yılında kurulan "*American Board of Commisioners for Foreign Missions*" (ABCFM) eliyle Amerikan misyonerlerin Çin, Hindistan, Güney Amerika, Orta Doğu gibi bölgelere yayılarak Protestanlığı tanıtırıp yerleştirmeleri sağlandı. Bu dinsel misyonun arka perdesinde büyük devletlerin çağın akımı olarak sıkı sıkıya sarıldıkları emperyalist politikanın bir yansımasını görmemek imkansızdır (Tosun, 2004: 6). Amerika'nın diğer ülkeler gibi açık bir emperyalist politika izlememesinin nedeni düşünülünce de karşımıza ABD'nin XIX. yüzyıl başından beri kendisi için tespit ettiği devlet politikası çıkmaktadır. Bu, Monroe Doktriniydi. (Akgün, 1992: 12).

Amerikalı misyonerlerin ilk faaliyet alanı olan Kızılderililerden kopup dış misyonlara ilgi göstermeleri ancak 1810'da Amerikan Board'un kurulmasıyla olmuştur. Amerika'daki diğer misyoner teşkilatlanmalar, tarih sırasına göre şöyledir:

1. American Board of Commissioners for Foreign Missions, 1810,
2. American Baptist Missionary Union, 1814,
3. Methodist Episcopal Missionary Society, 1819,
4. Board of Reformed Dutch Church, 1832,
5. Free- Will Baptist Foreign Missionary Society, 1833,
6. Presbyterian Board of Foreign Missioans, 1833,
7. Protestan Episcopal Board of Missioans, 1835,
8. Evangelical Lutheran Missionary Society, 1837,
9. Reformed Presbyterian and Associate Presbyterians, 1844,

10. Southern Baptist Board, 1845,
11. American Missionary Association, 1846
12. American and Foreign Christian Union, 1850,
13. United Prsbyterians, 1859,
14. American Church Missionary Society, 1860,
15. Southern Presbyterian Board, 1861 (Yücel, 2005: 25-26).

ABCFM kısa zamanda tüm dünyada etkili bir misyoner teşkilatı haline gelmiştir. Afrika'da, Asya'da, Hindistan'da, Çin'de, Avrupa'da, Güney Amerika'da misyonlar oluşturmuştur. Board Teşkilatı, Küçük Asya'da da etkili olmuş, Osmanlı İmparatorluğu dışında İran, Bulgaristan, Mısır'a da çalışmalarını genişletmiştir (G.White, 1995: 15). Dünya genelindeki başlıca misyonları ve bunların kuruluş tarihleri şöyledir.

Afrika:

1835; Güney Afrika Zulu Misyonu 1880: Orta Batı Afrika Misyonu 1893:
Rhodesian Misyonu

Asya:

1869; Japon Misyonu
1852: Micronesia Misyonu 1903: Filipinler Misyonu

Hindistan:

1813: Marathi Misyonu 1816: Ceylan Misyonu 1834: Madura Misyonu

Çin:

1847: Foochow Misyonu 1854: Kuzey Çin Misyonu 1882: Shansi Misyonu
1883: Güney Çin Misyonu

Avrupa:

1872: İspanya Misyonu 1872: Avusturya Misyonu

Güney Amerika:

1872: Meksika Misyonu

Küçük Asya (Osmanlı İmparatorluğu toprakları)

- Suriye ve Kutsal Topraklar Misyonu (*Syria and Holy Land Mission*) genel olarak 1821 yılında Kudüs ve 1823 yılında Beyrut'ta faaliyet göstermeye başlamıştır.
- Türkiye Misyonu (*Turkey Mission*) 1826 yılında İzmir'e gönderilen misyonerler Anadolu'da ABCFM'nin faaliyetlerini başlatarak 1826'da İstanbul, 1831'de Bursa, 1835'de ise Trabzon'da varlıklarını göstermiş olup bu vilayetlerde misyon istasyonlarının açılması için çalışmalara başlamışlardır.
- İran, Nesturi Misyonu 1834 (Persia- Nestorian Mission) Urmiye merkezli
- İran, Müslüman Misyonu (Persia, Mohammedans Mission) 1838 yılında Tebriz'de faaliyet göstermiş sadece kısa bir zaman hizmette bulunmuştur (Earle, 1929).

4.1.6. Amerikan Misyonerlik Hareketinde Monroe Doktrinin Rolü:

Monroe Doktrini, ABD Başkanı James Monroe'nin, 2 Aralık 1823'de kongreye sunduğu doktrindir. Aslında bu doktrin bir yalıtım politikasının ürünüdür. Özetlersek, Amerika'nın Avrupa'nın meselelerine karışmaya niyetli olmadığını ve Avrupa'nın da Amerika'nın meselelerine müdahalede bulunmaması gerekliliğini belirtmiştir. Daha sonra **Monroe Doktrini** olarak anılacak bu ilkeler Amerikan Hükümetinin kendi yarım küresinden 100 yıl çıkmamasına neden olmuştur. Ayrıca, bu doktrinle Amerika, bu yeni kıtayı Avrupa'nın emperyalist hareketlerine de kapatmıştır (Güler, 2005: 229).

Doktrine göre; ABD, Avrupa'nın işlerine karışmamaktaydı, Avrupa ile hiçbir politik ilgisi yoktu. Buna karşılık Avrupa devletleri de Amerika'nın iç işlerine karışmamalı ve Amerikan kıtasından uzak durmalıydılar (Fendoğlu, 2002: 256). Amerika'nın bu isteğine rağmen eğer herhangi bir Avrupa devleti Amerikan kıtasına ayak basar ve burada sömürgecilik faaliyetinde bulunursa, ABD, bu hareketi düşmanca bir hareket sayacak ve Avrupa Devletleri ABD'yi karşısında bulacaktı.

Amerikan bağımsızlığı kazanıldıktan sonra, bu bağımsızlığın korunması için bir başka deyişle Avrupa'ya yem olmaması için “**Amerika, Amerikalılarıdır.**” İlkesiyle hareket ederek eski dünyanın politikasına uzak kalmayı hedefliyordu. Amerika, bu süre zarfında gerçekte büyük ilerlemeler kaydetti ama diğer taraftan Avrupalı devletlerin giriştikleri hızlı emperyalist ve sonucunda sömürgeci hareketlerini görmezlikten gelememişti (Y. Güler, 2005: 56).

Monroe Doktrini, ilk bakışta bir *Amerikan izolasyonu* gibi bir izlenim veriyorsa da, bu, “*Coğrafi, kültürel ve iktisadi bir yalnızlık*” değildi ve Amerikan gündeminde de böyle bir şey hiçbir zaman yer almamıştı. Bu doktrin, yalnızca askeri bir stratejiydi ABD, arka planda pasif bir yayılma hareketini sürdürmüş ve ticaret ağını genişletmişti. Asıl amaç bu politika çerçevesinde Amerika kıtasındaki diğer devletlerle ilişkilerini daha da geliştirmek, buna karşılık kendisinin bulunduğu konuma tehlike olabilecek Avrupalı devletlerin faaliyetlerini engellemek ve kendisini Amerika kıtasında tek başına söz sahibi yapmaktı (Hülagü, 2001: 8).

Dünyanın, sömürgeci devletler tarafından bölüşülmesine kayıtsız kalmanın getireceği zararlar ABD için çok büyük olacaktı (Akgün, 1988: 16-19). Ancak, Monroe İlkelerini de çiğnemek ABD'nin çıkarlarını zedeleyecekti. Misyonerlik Hareketi, ABD'nin bu meseleye bulduğu çözümdü. Bu çözümle misyonerlerini dünyanın dört bir yanına gönderip hem dünya politikasından geri kalmayacak hem de misyoner örgütlerinin birer sivil kuruluş olup ve devletten bağımsız hareket ettiklerini belirterek, ilkelerini çiğnememekle birlikte Avrupa'nın müdahalesini de engellemeyi başaracaktı (Kieser, 2005: 125). Diğer taraftan ise Hıristiyanlık dininin yeni mezhebi olan Protestanlığı da Amerika kıtasında yayarak öncelikle Amerikan halkını ve daha sonra dünyayı kendi hegemonyası altına almayı kolaylaştıracaktı. Misyonerlik kavramı, ABD'nin bu amaçları doğrultusunda yeni anlamlar kazanacak ve uygulanış yöntemleri ise çeşitlilik göstermeye başlayacaktı.

Doktrinin öngördüğü hususlar şunlardır:

1. Elde ettikleri ve sürdürdükleri özgür ve bağımsız durumları ile Amerika anakarası bundan böyle Avrupa devletlerinden herhangi birinin kolonileştirme isteklerine konu olamaz.
2. Kutsal İttifak Devletleri'nin siyasi sistemi Amerika'ninkinden tamamen farklıdır. Kendi sistemlerini bu yarım kürenin herhangi bir yerinde yaymak için yapacakları herhangi bir girişimi barış ve güvenliğimiz için tehlikeli görürüz.
3. Avrupa ülkelerinin herhangi birinin mevcut kolonilerine; ya da ona tabi olan bölgelere hiç müdahale etmedik ve etmeyeceğiz.
4. Avrupa devletlerinin kendilerini ilgilendiren meseleler yüzünden yaptıkları savaşlarda hiçbir zaman taraf tutmadık ve böyle bir davranış siyasetimize de uymaz (izolasyon ilkesi) (Ç.Erhan, 2001: 53)

4.1.7. Amerikan Board'un Faaliyetlerinde Uyguladığı Yöntemler:

1826 yılında Amerikan Board misyonerlerinden Samula Worcester, “*Amerikan Board'un amacı medenileştirme ve Hıristiyanlaştırmadır*” demektedir. Misyonerlerin, Hıristiyanlaştırma ve medenileştirme arasında bu kadar sıkı bir bağ kurmasına karşı çıkan Amerikan Board yönetiminde görevli misyoner *Rufus Anderson*, örgütün tek amacının sadece ruhların kazanılması olduğunu açıklamıştır (D.İ. Erdoğan, 2007: 42). Ayrıca, Amerikan Board'un sadece dini işlerle ilgilenmesi gerekliliğini vurgulamıştır. Bu yolla kullanılacak olan yöntem “**three self formula**” adını verdi. Bu yöntem *kendini yönet, kendini destekle ve kendi propagandanı kendin yap* şeklindedir. Zaman içerisinde bu yöntem, sahada çalışmakta olan misyonerlerin ihtiyaçlarına cevap vermemeye başladı ve terk edildi (R. Daniel, 1970: 155). Terk edilmesinde rol oynayan önemli etkenler genellikle maddi kaynakların eksikliği, ulaşım araçlarının eksikliği ve barınma konusunda merkezden yardım gelmemesidir. Bu durum misyonerleri çalışma sahalarında kendi başlarına bırakmış ve misyonerlerin uzun zaman bu eksikliklerden şikâyet etmesine neden olmuştur (Kocabaşoğlu, 2000: 23). Rufus Anderson'un bu modeli zamanla önemini yitirmiş ve Amerikan Board misyonerlerinin eğitim ve sağlık alanında da faaliyette

bulunmaya başlamışlardır. Bu duruma örnek olarak araştırmamızda da yer verdik. Anadolu'da faaliyet gösterecek olan Amerikan Board misyonerleri, sadece dini çalışmaların sağladığı imkânlarla yeteri kadar insana ulaşamadığı, eğer Anadolu topraklarının tümünde etkili olmak isteniyorsa her yerde okul açmaları gerekliliğine inanacaklardır.

4.1.7.1. Amerikan Board'un Eğitim Yöntemi:

1830'lu yıllarda ve sonraki yıllarda eğitim, misyonerlerin kullandıkları en etkili yöntem olmaya başladı. Eğitim ile hem yabancı topraklardaki insanların ihtiyaçlarını karşılıyorlar, hem de onların diğerlerinden ayırt edilmesini sağlıyorlardı. Misyonerlere benzeyen onlara hayran olarak yetiştirilen insanlar, ileriki yıllarda o ülkenin geleceğinde rol oynayabiliyordu. Misyonerliğin en etkili yöntemlerinden biri olan eğitimin, misyon çalışmalarında ön safhada yer alıp almaması konusunda farklı görüşler olmasına rağmen, İncil öğretilerinin insanlara öğretilmesi ve Hıristiyanlaştırma, kesinlikle misyonerlerin faaliyetlerinin bel kemiğini oluşturmaktaydı (Kocabaşoğlu, 2000: 44-45). Amerikan Board'un Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinde uygulanan en önemli yöntemi eğitim olmuştur. Sultan II. Abdülhamit döneminde Amerikan Board okullarının sayısı 468'dir. Bu okulların çoğu Ermeni Milleti için açılmıştır. Açılan okulların sayısı bu yöntemin ne derecede uygulandığının bir kanıtıdır (Çavdar, 1970: 69-75)

4.1.7.2. Kadın Misyonerler Kullanma Yöntemi:

Amerikan Board'un misyon çalışmalarını geliştirmek ve misyon sayısını artırmak amacıyla izlediği etkili yöntemlerden biri de kadınların misyonerlik çalışmalarında rol almasını sağlamasıdır. 1800'lü yıllarda Amerika'da eğitim görmüş fakat işsiz olan kadınlar, seslerini duyurabilmek için yabancı misyonları kendilerine çıkış yolu olarak görmüşlerdir. Bununla birlikte misyon alanlarında kadın misyonerlerin çalıştırılması için bir çok önemli neden de bulunmaktaydı (Gündüz, 2002: 54). Bunlardan ilki, yabancı misyon kurulunun bir çok ülkede kadınların etkili olabileceklerinin bilinmesi, kadın misyonerlerin gidilecek ülkede aile hayatları ve bireysel davranışları ile

oradaki topluma örnek olmalarıydı (S.Kılıç, 2005: 12). Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Board'un kadın misyonerlerinin faaliyetleri Ermeni hayat tarzında büyük değişikliklere neden olmuş, özellikle eve mahkûm edilen kadınların üretime katılması için çalışmalar başlatılmış ve başarılı olunmuştur. Böylece misyoner erkeklerin yanlarında misyoner eşlerini de götürdüklerinde toplum tarafından kısa bir sürede benimsediklerinin farkına varıldı. Ayrıca, gidilen ülkede tehditlere daha az maruz kalındığı tespit edildi. Kadın misyonerlerin çalıştıkları toplumda eşlerine yardım etmesi ve çocuklar için anne, zamanı geldiğinde öğretmen olarak görev yapması birçok yararı da beraberinde getirdi. Bu nedenle Amerikan Board, kadın misyonerlerin misyon çalışmalarında görev almasını 1830 yılında kabul ederek dünya üzerindeki misyonlarına bu eğitilmiş, özgürlükçü, Fransız İhtilali'nin yaydığı fikirlerle donatılmış, elinden her iş gelen, yeri geldiğinde öğretmen ve yeri geldiğinde doktor olan kadın misyonerler Amerikan Board'un genişlemesinde ve etkili olmasında önemli rol oynamıştır.

Kadın misyonerler çalıştıkları misyon sahalarında bu kadar başarılı olabilmelerine karşılık, Amerika'da misyoner teşkilatları kadınlara misyonlarda oy hakkı dahi tanımamıştır. Kendi alanlarında başarılı olan kadınlara Hıristiyanlık dünyasında yer yoktur. Onlardan sadece erkek misyonerlerin ihtiyaçlarını görmelerini ve misyon için yardım toplamaları istenmektedir. 1860 yılında Kadın Kurulu'nun (Women Board) toplanması ile kadınların misyonlarda çalışmaları daha düzenli hale getirildi (S. Akgün, 1988: 7).

Amerikalı kadın misyonerlerin kullandıkları iki önemli çalışma yöntemleri vardır. Bunlardan ilki Amerikan okulları bünyesinde açılan anaokullarında çalışmaktır. Kadın misyonerler bu okullarında özellikle çocuk eğitimi konusunda odaklanmışlardır. Örneğin kadın misyonerlerin Anadolu'da yapmış olduğu çalışmalar neticesinde 378 köy okulu açılmıştır. Kadın misyonerlerin açmış oldukları bu okullarda yetişen her çocuk için "*coşkun akan nehri oluşturan ufak damlacıklar*" benzetmesi yapılmaktaydı (S.Akgün: 1988: 8). Köy okullarını bitiren öğrenciler daha sonra kasaba ve şehirlerdeki

yatılı okullara ve kolejlere gelip orada eğitimlerine devam ediyorlardı. Kadın misyonerlerin kullandıkları ikinci yöntem ise İncil mesajını yaymaktır. İncili öğretmek için misyoner kadınlar gün boyunca köylerde, tarlalarda, evlerin önünde İncil okudular. Kısacası halk nerede, onlar da orada olmaya çalışıyorlardı ve her fırsatta insanlar ister dinlesin, ister dinlemesin onların önünde yıllarca İncil okudular. İncil Kadınları tabiriyle faaliyet gösteren kadın misyonerlere Anadolu'da her Ermeni evi açıktı. Böylece kadın misyonerler gittikleri evlerde Ermenilerin sosyal hayatının değişiminde büyük etkiye sahip oldular. Amerikan Board misyonerlerinin faaliyetlerinin Anadolu'da hem kalıcı olması hem de geniş alanlara yayılmasında kadın misyonerlerin rolü büyüktür (D.İ. Erdoğan, 2007: 43-44).

4.1.7.3. Amerikan Board'un Sağlık Yöntemi:

Amerikan Board'un kullandığı etkili yöntemlerden bir diğeri ise sağlık misyonununun faaliyetleridir. İnsanın olduğu yerde acı vardır, acıların olduğu her yerde doktorluğa ihtiyaç vardır. Doktorluğa ihtiyaç olan her yerde misyonerlik için uygun bir fırsat vardır. Bu inanç doğrultusunda faaliyet gösteren misyonerler asıl amaçlarının insanlığa yardım etmek değil, Protestanlığı yaymak olduğunu hiçbir zaman gizlememişlerdir (Arpee, 1909: 224-226). Amerikan Board misyonerleri çalışma alalarına gitmeden önce kendi sağlıklarını korumak için gerekli tıp eğitimi misyonerlere verilmekteydi. Bu eğitim özellikle Anadolu gibi sahalarda misyonerlerin çok işine yaradı. İlk yıllarda merkezden pek fazla bir maddi yardım alamayan misyonerler Rufus Anderson döneminde kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kendi başlarına mahkûm edilmiş ve sonuçta misyonerler çalıştıkları sahada halka sağlık hizmetleri sunarak ufakta olsa gelir elde etmiş ve misyonununun ihtiyacını bir ölçüde karşılamışlardır (Barlett, 1889: 63). Bu yöntem gittikçe artmış Amerikan Board tarafından sistemli hale getirilerek misyonların çoğuna donanımlı doktorlar göndermiş hem fakir halktan ücret almayarak sevgisini kazanmış hem de misyonların maddi açıdan güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Günümüzde de halen faaliyette olan Gaziantep Amerikan Hastanesi bu alandaki çalışmaların bir örneğidir. 1819 yılından 1860 yılına kadar 52 doktor yabancı misyonlarda görev almıştır. Misyon faaliyetleri içinde sağlık

misyonunun ne kadar önemli olduğunu Dr. John Scudder şu maddelerle açıklamıştır.

- Tıbbi yararlar, insanları dinsel mesajları duymaları için daha fazla hazır hale getirmektedir.
- Tıbbi misyon yetişkinleri daha fazla cezp etmektedir.
- Misyoner doktorlar belli sınırlar dâhilinde birçok kadınla görüşebilmektedir.
- Misyoner doktorlar Hıristiyanlığı öğretmek için kendilerine özgü bir yeteneğe sahiptirler.
- Misyoner doktorlar ev ziyareti yapabilmektedir (E. Danacıoğlu, 2003: 27).

Dünyanın hedeflenen sömürge alanları üzerinde kurulan Amerikan Board misyonları ülkelerin coğrafi özelliklerini göz önüne alarak farklı yöntemler geliştirmişlerdir. Faaliyet gösterdikleri alanlarda tarımın gelişmesi, Amerika'nın ihtiyacı olan ürünlerin yetişmesi ve köy hayatının gelişmesi için çalışmalarda bulunmuşlardır (Putney, 1964: 63-70). Amaçları köylü ile ne kadar iç içe olurlarsa İncil öğretilerinin köylülere ulaştırılması o kadar artacak ve de misyonerlerin köylüyle olan ilişkileri artacaktır. Bu tecrübeleri edinen misyonerler Amerika'ya dönüşlerinde ticari faaliyette bulunarak çalışma sahalarına geri döndüklerinde beraberlerinde pulluk gibi tarımsal aletler getirmiş ve kullanımını köylülere öğretmişlerdir (Açıkses, 2003: 85). Böylece tarımsal anlamda hem kendilerine bağlı hem de kendi kendine yeten kiliseleri köylerde oluşturmayı hedeflemişlerdir. Bu nedenle tarımsal misyonlar önemli geleceğe sahiptirler (E.Danacıoğlu, 2003: 29).

4.1.8. Amerikan Board, Misyonerlerini Nasıl Seçiyor?

Amerikan Board, misyon sahalarında görev yapacak misyonerlerin seçiminde oldukça titiz davranmıştır. Gönüllük esasına dayanan misyonerlik faaliyetleri için misyoner adaylarına verilen eğitim daha çocukluk yaşlarında başlardı. Misyoner olarak görevlendirilecek çocuklar, ailelerinin izni alındıktan sonra misyoner örgütlerinin himayelerine alınırlardı. Çocuklar yeteneklerine

göre ayrılır, gidecekleri ülkenin özelliklerine göre yetiştirilmeye başlanırdı. Amerikan Board'a bağlı misyonerlerin esasen taşıdıkları özellikler, XIX. yüzyılın Amerikan ruhunu taşımaları, pratik, akılcı, yapıcı olmalıdır (Kocabaşoğlu, 2000, 39-40). Bu adaylar iyi eğitim görmüş fakir kasaba çocuklarıdır. Amerika'nın Yale, Princeton, Amherst gibi en iyi üniversitelerini bitirdikten sonra Andover, New Haven gibi ilahiyat okullarında teoloji eğitimi alır ve misyonerlik eğitimleri gidecekleri ülke hakkında ön bilgi edindikten ve pratik sağlık ve hatta dışçılık bilgisi alındıktan sonra tamamlanırdı (Strong, 1910: 45).

Misyoner adaylarına gidecekleri ülkenin dilleri öğretilerek gittikleri zaman zorluk çekmemesi sağlanırdı. Misyonerler ayrıca çalışma sahalarında bulunan halkın örf adet ve gelenek göreneklerini öğrenir giyiniş tarzlarını buna göre şekillendirirdiler. Başarıyı pekiştirecek asıl etkenin bu işi yapan misyonerin ruhunu bu faaliyetlere adanması, macerayı sevmesi, yüksek zekâyâya sahip olması ve en önemlisi insanları sevmesidir (Ö.Turan, 2007: 12). Ayrıca misyoner eşlerinin yardımları da erkek misyonerlerin barılı olmasında büyük bir paya sahiptir. Amerikan Board'un Anadolu'daki faaliyetlerinin temelinde izlenen iki önemli yöntem vardı, bulardan biri eğitim ve diğeri ise sağlık misyonuydu. Bu iki yöntemden en önemlisi eğitimidir. *Ağaç, sapı kendi dallarından yapılan balta ile kesilir* sözü sadece Osmanlı İmparatorluğu için değil, Amerikan Board'un faaliyette bulunduğu her bir toprak parçası kültür emperyalizmin hedefindeki bir sömürge haline getirilmiştir.

4.1.9. Amerikan Board'un Osmanlı Topraklarında Faaliyet Göstermesinin Nedenleri.

Osmanlı İmparatorluğu topraklarında misyonerlik faaliyetleri gösteren ilk devlet ABD değildir. Osmanlı İmparatorluğu'nun, misyonerlik faaliyetleri ile olan tecrübesi Katolik Papazlar ile başlar. Ancak, ABD'nin misyonerlik faaliyetleri Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecini hızlandırmış ve Amerikan Hegemonyası'nın Ortadoğu başta olmak üzere dünyanın dört bir yanına nüfuz etmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Ermeni Meselesi'nin oluşumunda ve bu meselenin günümüze kadar uzanıp, Türkiye'ye karşı

uluslar arası arenada bir koz olarak kullanılmasında, en önemli rolü oynamıştır.

XIX. yüzyılda, gelişen ve değişen dünya emperyalizmi acımasız yüzünü göstermektedir. Sanayi İnkılabı'nı yaşamış devletler, yeni ve bakir alanlar bulmakta hem kaynak, hem de pazar olarak bu alanları kullanmaktadırlar. ABD de bu yüzyılda dünyanın güçlü ve emperyalist devletleri arasına girme mücadelesi vermektedir. Amerika'nın genç bir devlet olması ve 1823 yılında kongresinde kabul gören Monroe Doktrini'ni dış politika ilkesi olarak benimsemesi bu mücadeleye girmesini oldukça güçleştirmiştir (A.Doğan, 2004: 114-116). ABD, sahip olduğu yeni kıtanın kaynaklarından sonuna kadar yararlanmak ve Avrupa'nın emperyalist emellerinden korunmak için kendi içine kapanma politikası izlemiş, Avrupa'nın siyasal olaylarına dâhil olmamış ve Avrupa'yı da kendi kıtası içinde sömürgecilik faaliyetleri içerisinde bulunmasını engellemiştir. ABD, böylece hem bağımsızlığını korumuş, hem de Güney ve Kuzey Amerika topraklarını Avrupa'nın emperyalist politikalarından korumuştur. Bir taraftan izolasyon politikası güderken, diğer taraftan dünyanın değişen dengelerinde yerini almak isteyen ABD, ülkesinin geleceği ve vatandaşlarının mutluluğu için çift yönlü bir politika izleyerek bunu gerçekleştirmiştir.

Bu politikanın iki temel ayağı vardır. Bunlardan biri misyonerlik hareketi, bir diğeri ise Monroe Doktrini'dir (Akyul, 2007: 33-40) misyonerlik hareketiyle açıktan bir emperyalist politika izlemeyerek nüfuzunu dünyanın birçok ülkesine, uygulamış olduğu izolasyon politikasından ödün vermeden ulaştırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşımında İngiltere, Fransa ve Rusya askeri ve siyasi imkanlarını kullanarak açık bir emperyalist ve yayılmacı politika izlemişlerdir. Fakat ABD, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması ve yarı sömürge haline getirilmesinde tüccar ve misyoner faaliyetlerini kullanmıştır. Böylece dış politikasında belirlediği ilkeleri çiğnemedi Osmanlı İmparatorluğu'nu içten fethetmeye başlamıştır. ABD, Avrupa'nın işlerine karışmadan, laik devlet anlayışından ödün vermeden, devletin misyonerler ve tacirler üzerinde etkisinin olmadığını karşı tarafa inandırarak ve dinsel misyonunu kullanarak Osmanlı toprakları üzerinde

kendisini hedefe ulaştıracak olan bu politikasına sıkıca sarılmıştır (Taşkın, 2005: 45-50). ABD'nin iktisadi emperyalizmi, misyonerler tarafından Anadolu'ya getirilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nu ele geçirecek en güçlü silah olarak kullanılmıştır. İşte bu misyonerliğin soğuk ve gerçek yüzüdür.

ABD, büyük devlet olma isteğinin dışında, neden Osmanlı topraklarının paylaşımında yer almak istedi? Amerikan misyonerlerinin gelişlerinin en önemli nedeni, imparatorluk topraklarının jeopolitik ve jeostratejik bakımdan büyük öneme sahip olmasındır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu toprakları, Sanayi İnkılabı'nın ihtiyaı olan kömür, petrol ve zımpara yataklarına sahiptir ve bu durum emperyalist glerin iştahını kabartmaktadır. Güneydoğu Anadolu, dünyanın en zengin zımpara kaynaklarının bulunduğu bir bölgedir. Diyarbakır'da zengin bakır yatakları vardır ve ayrıca bu bölge zengin petrol yataklarına da sahiptir (D.İ. Erdoğan, 2007: 53-54). Osmanlı topraklarında tarımı canlandırılması, hammadde kaynaklarının kullanılması ve sanayinin harekete geçirilmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu işlenmiş mallar için iyi bir pazar, sermaye yatırıma için uygun bir ortam ve değerli bir hammadde kaynağına dönüştürür (Earle, 1929: 98-101)

Amerikalı misyonerlerin, Osmanlı topraklarında kolay bir şekilde örgütlenmelerinin nedenlerine baktığımız zaman şunları görürüz: İmparatorluğun içinde bulunduğu sosyal, siyasal ve ekonomik çöküntü, misyonerlerin yerleşip faaliyetlerini sürdürmelerine uygun bir ortam hazırlamıştır. Eğer Osmanlı Devleti i ayaklanmalara ve yabancılardan iç işlerine müdahalelerini engelleyebilseydi, imparatorluğun coğrafi durumu ve iktisadi zenginliği imparatorluğa yetecek ve onu Batı'nın pazarı olmaktan kurtarabilecekti (Karayumak, 2007: 78-81). Bununla birlikte Osmanlıların, Batı'nın her zaman diriltme hayali kurduğu Bizans'ı ortadan kaldıran bir imparatorluğun evlatları olduğu düşünülürse, misyonerlerin planları ve neden bu kadar hırsıyla çalıştıkları daha iyi anlaşılabilir. Ayrıca, Hıristiyanlık aından kutsal kabul edilen Hatay, İzmir ve İznik gibi meknlar Osmanlı Devleti'nin elinde bulunmaktadır. Hıristiyanlığın şekillenmesinin büyük öncüsü olan Pavlus, Tarsus'ta doğmuş, ilk Konsilller, İznik, Efes, İstanbul ve Kadıköy'de

yapılmıştır. Hıristiyanlarca büyük öneme sahip kutsal toprakların Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içerisinde olması Amerikan misyoner örgütlerinin dikkatini Osmanlı topraklarına çekmesinde önemli bir rol oynamıştır (D. Kılıç, 2008: 215-219).

ABCFM tarafından Anadolu'ya gelen ilk Amerikan misyonerlerinden biri olan Levi Parsons'a ve Pliny Fisk'e gönderilen talimatta "*bu mukaddes vaat edilmiş topraklar, silahsız bir haçlı seferi ile alınacaktır*" denilmesi de bu düşünceyi desteklemektedir (Küçük, 2005: 39). Bu idealler doğrultusunda Anadolu, Hıristiyan literatüründe İncil Ülkesi (Bible Land) adını almıştır. Böylece Amerikalı misyonerler İmparatorluğun hayat damarlarını keşfetmişler ve sonra da bu damarları yok etmenin planlarını yapmışlardır. Bunları gerçekleştirirken de kendi ideallerini ve ülkelerinin çıkarlarını hiçbir şekilde unutmamışlardır (Barlett, 1889: 2-5)

4.1.10. Osmanlı ve ABD İlişkisinin Başlaması

Genel olarak Osmanlı-ABD ilişkilerine bakıldığında XIX. yüzyıl başlarında ABD'nin ikili ilişkileri geliştirme yönündeki bütün girişimlerine rağmen Osmanlı Devleti, bu isteklere cevap vermemiştir. Gelişmenin ve ilerlemenin ticaret yoluyla sağlanabileceğini anlayan Amerika, Baltık, Levant (Doğu Akdeniz ticareti), Uzak Doğu olmak üzere üç ticaret güzergâhı belirlemiştir. Böylece ilk Osmanlı-Amerikan ilişkileri ticaret yoluyla başlamıştır. ABD kısa bir süre sonra, Doğu Akdeniz'de ticaret yapan yurttaşlarını korumak için Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika topraklarının yöneticileri ile yakın ilişkiler içine girmiştir. Amerikan tüccarları daha sonra kendileri için büyük bir hammadde ve pazar olan Anadolu'ya yönelmişlerdir (Şimşir, 1984: 79).

Osmanlı Devleti ile ilişkiyi canlandırma konusunda ABD'nin oldukça fazla gayret göstermesine karşılık, Osmanlı'nın pek çaba harcamadığı anlaşılmaktadır. Ancak özellikle bu dönemde çıkan Yunan ayaklanması ve 27 Ekim 1827'de Navarin'de donanmanın tahrip edilmesi Osmanlı Devleti'ni Amerika'ya yaklaştırmıştır (M. Aydın, 2005: 3). Osmanlı, bir yandan Avrupa

dışında bir müttefik ararken bir yandan da kaybettiği donanmasını yeniden hızlı bir şekilde, bir dış yardımla kurmayı planlamakta ve aynı zamanda bu dönemde silah imalatı olmadığından silah eksikliğini gidermeyi de düşünmekteydi (Fendoğlu, 2002: 192-193).

1830 yılında gemi yapımcısı Henry Eckford ve yardımcısı Poster Rhodes ile anlaşarak Osmanlı donanması için gerekli gemileri İstanbul'da inşa etmeye çalışıyor, 1846'da Sultan Abdülmecit'in isteği ile Amerikan pamuğunun Osmanlı ülkesinde yetiştirilmesi için deneyler yapılıyor ve Lawrence Smith adlı bir madenciye dağlarda maden arattırılıyordu. Bu aşamada vurgulanması gereken şey, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan varlığının gittikçe pekiştiğidir. Yalnızca ticari ilişkilerle sınırlı olmamak koşuluyla Osmanlı İmparatorluğu'nda giderek artan Amerikan varlığının oluşmasında XIX. yüzyılda araç olan iki kurumdan biri Amerikan Donanması, bir diğeri ise misyonerler olmuştur (Açıkses, 2003: 542).

Sonuç olarak, kırk beş yıl Osmanlı Devleti ile bağlantı kurmaya çalışan Amerika'nın çabalarına nihayet 7 Mayıs 1830 tarihinde cevap gelmiş ve iki devlet arasında "**Seyr-i sefain**" antlaşması imzalanmış ve ABD'ye "*en ziyade müsaadeye mazhar millet*" statüsü verilmiştir. Daha sonraki dönemlerde bu iki devlet arasındaki ilişkilerin kaynağı ticaretten kayarak önce misyoner okullarının sorunlarına ve sonra da misyoner destekli Ermeni isyanlarına yönelecektir (Wilson, 1896: 220-265).

4.1.11. Amerikan Misyoner Hareketi Osmanlı Topraklarında

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu faaliyet alanı olarak belirledikleri andan itibaren görünen amaçları, Protestanlığı yaymaktır. Hedef, dinsizlerin, daha sonra da Müslümanların ve Yahudilerin Hıristiyanlaştırılmaları yani Protestan mezhebine girmelerini sağlamaktır (Küçük, 2005: 72). Hıristiyanlığı yaymakla birlikte Protestan Amerikan hayat tarzını ve ahlak anlayışını Anadolu'da yerleştirmektir. Amerikalı misyonerler bu topraklara gelerek sadece İsa'nın mesajını yaymamışlar, halkı yeni bir hayat tarzı ile tanıştırmışlardı (Kieser, 2005: 66-72). Hıristiyan dinini överek

özellikle Protestan mezhebini kabul edenlerin daha iyi bir hayat kalitesine sahip olacağını vaat etmişlerdir. Misyonerler, ABD'nin iktisadi çıkarları doğrultusunda tüketici bir toplum yaratma düşüncesini dini faaliyetleri ile birleştirmişlerdir. Misyonerler, ülkelerinden gönderilen silahı olmayan, fetih savaşına girmiş askerler olarak, silahsız haçlı seferi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde bulunan kutsal yerleri geri almayı hedeflemişlerdir (Kocabaşoğlu,2000: 65-68). Protestanlığı yaymak, İncil'in mesajını iletmek amacı ile Osmanlı topraklarına gelen **Amerikan Board** (ABCFM, *American Board of Commisioners for Foreign Missions*) misyonerlerinin bu topraklardaki maceraları 1820 yılında başlamıştır.

4.1.12. Amerikan Board'un Anadolu Çıkarması

Amerikan Board'un faaliyetlerini özetleyen 1880 tarihli *Barlett Raporu'nun* ilk cümlesi şöyledir: "Misyoner faaliyetleri açısından Türkiye Asya'nın anahtarıdır (*In a missionary point of view, Turkey is the key of Asia*) (Bartlett, 1889: 1). 1819 yılında Amerikan Board örgütü Osmanlı İmparatorluğu'nu programına dâhil etti. Amerikan Board misyonerlerinden **Pliny Fisk** ve **Levi Parsons** 3 Kasım'da Orta Doğu'ya doğru yola çıktılar. Onların görevleri Osmanlı topraklarında misyonerlik çalışmaları yapmak için yeni alanlar keşfetmekti.

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı İmparatorluğu'na geldikleri 1820 yılında iki devlet arasındaki ilişki, yok denecek kadar azdı. Resmîlik de kazanmamıştı. Dolayısıyla, İsa'yı, Protestanlık felsefesini, İncil'i Orta Doğu bölgesinde tanıtmak amacıyla gelen misyonerlerin de bu ülkeye ilişkin bilgileri çok kısıtlıydı. Bilinen, Osmanlı İmparatorluğu'nun teokratik karakteri, İslam çoğunluğu ve kozmopolit yapısıydı (E. Danacıoğlu, 2003: 34). Bu nedenle 1830'lu yıllara kadar ciddi manada misyon faaliyetleri içine girilmemişti. Birinci ve ikinci dönem gelen misyonerler daha çok Osmanlı topraklarından geçen ticaret yollarını takip ederek seyahat etmiş ve imparatorluğun demografik, iktisadi, dini ve doğal zenginliklerini merkeze rapor ederek bu sahanın misyonerlik faaliyetlerine uygun ve sonucunda getirisi yüksek bir potansiyele sahip olduğunu kanıtlamışlardır (D.İ. Erdoğan, 2007: 56).

Amerikan Board'un bölgede yaptırdığı ilk araştırma gezisini Pliny Fisk ve Levi Parsons adlı misyonerler gerçekleştirdi. Pliny Fisk, 1820'lerde Beyrut, Kudüs, Şam ve Antakya gibi bölgeleri gezerek Türkler, Araplar, Dürziler, Maruniler, Rumlar ve Ermeniler hakkında detaylı bilgi topladı. Beyrut'ta misyon çalışmalarının temelini attılar. Bu iki misyoner 14 Ocak 1820 tarihinde İzmir'e ulaştılar (Kieser, 2005: 58). Araştırma gezisinin ilk zamanlarında Rumları incelediler. Sakız Adası'na geçerek Yunanca öğrendiler. İncil'in Yunancaya çevrilmesini sağladılar. 1822'de Malta'ya gelen Fisk, bölgede dağıtılacak her türlü dini ve öğretici yayını basmak amacıyla bir matbaa kurdu (Daniel, 1970: 63-80) Bu matbaa ileriki yıllarda Anadolu'da kurulacak Board okullarının temel ve dini kitap ihtiyaçlarını karşılayacaktır (Açıkses, 2003: 78).

Fisk ve Parsons'un İzmir'den Boston'a gönderdikleri raporlar oldukça ilginçtir. Bölgede yaptıkları araştırma çalışmaları sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nda yaklaşık 20 milyon insan yaşadığını, Osmanlıların Hıristiyanlara baskı yapmadıklarını belirtmiştir (Earle, 1929: 23). 20 Şubat 1820 tarihinde Pliny Fisk'in merkeze göndermiş olduğu bir raporunda şunları söylemektedir.

"İslamiyet'in din değişimi hakkındaki kuralları, İslam dininin ne kadar gaddar olduğunun bir kanıtıdır. Fakat buna karşın Müslümanlar diğerlerine yani Müslüman olmayanlara İslamiyet'i seçmeleri için baskı yapmadan sarılmaktadırlar. Genel olarak Hıristiyan misyonerlere de büyük bir saygı göstermektedirler. Devletten de bize hiçbir saldırı gelmemektedir. Biz burada kendimizi Boston'da güvende hissettiğimiz kadar güvende hissediyoruz. Biz, Müslümanların diğerlerine sırf dini yüzünden saldırıda bulduklarını içeren bir örnek duymadık. Bizim için öyle gözüküyor ki Amerikan misyonerleri bu topraklarda hem tüccarların ve hem de Hıristiyanların sahip olduğu güvenliğe sahip olacak ve hiçbir tehlike altında kalmadan faaliyetlerini sürdürecektir." (Earle, 1929: 23, Gordon, 1932: 231)

Amerikan Board'un bölgeye yaptığı önemli bir çıkarma da 1829 yılında Rufus Anderson'un gezisidir. Gelecek nesiller için büyük önem arz ettiği belirtilen bu gezi sonucunda Amerikan Board'un Osmanlı'nın Anadolu topraklarında çalışması kesinleşmiştir. Bu gezi sonucunda Yunanistan'da misyon çalışmalarının başlaması ve Beyrut misyonunun tekrar açılması konusunda karar alınmıştır (D.İ.Erdoğan, 2007: 58). Amerikan Board'un Anadolu'yu tanıma gezilerinden en dikkate değer olanı ise misyoner Eli Smith

ve H. G. Otis Dwight tarafından gerçekleştirilmiştir. Her iki misyoner Amerikan Board tarafından Anadolu'nun doğu bölümünü ve İran'ı tanımak, buradaki Kürtler ve Ermenileri araştırmak amacıyla bölgeye gönderilmiştir. Yolculukları, 21 Mayıs 1830 tarihinde başlayan bu iki misyoner Anadolu'nun batısından başlayarak İran'a kadar olan bölgeyi gezdiler (Mithat Aydın, 2006, 128). Yolculukları sırasında her şeyi rapor ettiler. Yerli halkın dikkatini çekmemek içinde sakal bırakıp giyiniş tarzlarını halka göre değiştirdiler. Gezdikleri bölgelerde Osmanlı Hıristiyanlarının durumlarını, özellikle Ermenilerin yaşam tarzı ve yayılış alanlarını incelediler. Gelecekte oluşabilecek misyon alanları için hem coğrafi ve hem de stratejik açıdan mevkilerin tespitinde önemli katkılar sağladılar. İran sınırından içeri girerek Tebriz'e kadar hareket ettiler. Bu bölgede yaşayan Nesturiler'i incelediler ve Amerikan Board'un Nesturi Misyonu'nun oluşumunda rol oynadılar (Kieser, 2005: 96) Misyonerler, gezdikleri bölgelerde aşağıdaki sorulara cevap aramışlardır.

- **Dinsel açıdan halkın durumu nedir?**
 - İbadet biçimlerine ne derece riayet ediliyor?
 - Toplu ibadetlerde hangi sıklıkta katılım yapılıyor?
 - Halk Pazar gününü nasıl geçiriyor?
- **Din adamlarının durumu nedir?**
 - Sayıları nelerdir?
 - Eğitim düzeyleri nedir?
 - Bilgi düzeyleri nedir?
 - Kutsal kitaba hâkimiyetleri ne derecededir?
 - Ahlak düzeyleri nedir?
- **Ülkede eğitim ve öğretime ilişkin durum nedir?**
 - Yetişkin nüfusun ne kadarı sıradan bir kitap okuyup anlayacak düzeydedir?
 - Dinsel ve laik okulların durumu nedir? Ne tür okullar faaliyettedir?
 - Sıradan insanlar çocuklarını okutmak eğiliminde midirler?
 - Böyle bir eğitimin masraflarını ödemeye hazır mıdırlar?

- Eğitimi geliştirme amacıyla yabancılarla girişilecek çabalar nasıl karşılanabilir?
- ABCFM tarafından okullar açmak ve ders kitapları dağıtmak girişimleri halk tarafından nasıl karşılanır?
- Öğretmen istihdam etmenin ve okul binası kiralamanın mali külfeti ne düzeyde olacaktır.
- **Halkın moral durumu nasıldır?**
 - Halk arasında sınıf farklılıkları ne düzeydedir?
 - Doğuştan kazanılan sosyal ayrıcalıklar ne düzeydedir?
 - Ülke siyasal bütünlük diye bir şey söz konusu mudur?
 - Tüccarların ahlaki bütünlük ya da dürüstlük düzeyi nedir?

Her iki misyoner toplam 2.400 mil yol almıştı (Kocabaşoğlu, 2000: 67). Misyonerler Amerikan Board'un gelecekteki çalışmalarına yön verecek nitelikte olan bu araştırma gezisinde elde ettikleri izlenimlerini iki ciltlik kitap halinde yazdılar. "*Missionary Researches in Armenia*" adı verilen bu kitap Amerikan Board'un gelecek yüzyıllık planlarına şekil verdi. Özellikle Dwight ve Smith'in yaptıkları inceleme Ermenilere yönelik çalışmalara hız verdi (A. Küçük, 1996: 46-49).

4.1.13. Amerikan Board'un Müslümanlar, Rumlar ve Yahudiler Arasındaki Faaliyetleri

İngiltere ve Amerika, kendi siyasi emellerine ulaşabilme ve Osmanlı Devleti üzerinde hak iddia edebilme yolunun Protestanlığı Anadolu'ya sokmaktan geçtiğini fark etmişlerdir. Böylece hem dini anlamda bir başarı sağlanacak hem de siyasal anlamda Protestanlık bir baskı aracı olarak siyasi hedeflere ulaşabilmek için kullanılacaktı. Bu hedefler doğrultusunda Anadolu'da Protestanlığı yayma çalışmaları başlamış ancak burada Protestanlığı benimseyecek mevcut bir topluluk bulunamamıştır (Minisiyan, 1883, 123). Hatta İngiltere Protestan kilisesi açmak amacıyla Osmanlı Devleti'ne başvurmuş fakat kiliseyi doldurabilecek mevcut bir Protestan topluluk bulunamamıştır. Bunun üzerine Protestanlığı benimseyecek bir

topluluk bulma ve oluşturma yoluna gidilmiş böylelikle Ermenilerin Protestan olma süreci başlamıştır.

Anadolu'ya gelen bu topraklarda faaliyet gösteren ilk misyonerler, Katolik tarikatlarından olan Fransiskanlar, Cizvitler ve Dominikenler olmuşlardır. Katolik misyonerlerden sonra Protestan misyonerler Anadolu'da faaliyet göstermeye başlamıştır. Protestan misyonerler öncelikli olarak, dinsiz olan toplumlar arasında faaliyet gösterme amacı taşımış, ancak Anadolu topraklarına geldiklerinde buralarda Hıristiyanlığı yayabilecekleri dinsiz toplum bulamamışlardır. Bunun üzerine *kimi bulursak onu Hıristiyanlaştıralım* parolasını benimsemişlerdir (Ş. Mutlu, 2005: 154).

Amerikan Board misyonerlerinin Müslümanlar arasında başlattıkları Protestanlaştırma çabaları başarısızlıkla sona erdi. Bu durumun önemli nedenlerine bakarsak, ABD ile Osmanlı Devleti arasında henüz resmi ilişkilerin başlamamış olması, Osmanlı Devleti'nin teokratik yapısı ve ayrıca gayri Müslimlere verilen dinsel özgürlüğün Müslüman halka tanınmaması gibi nedenler Protestanlığın Müslümanlar arasında yayılmasına engel olmuştu. Amerikan Board misyonerlerin Müslümanlar üzerinde uyguladıkları faaliyetlerin başarısız olmasında, Müslümanların din değiştirmesinin yasak olduğu ve hatta gerektiğinde idamla sonuçlanabileceği öngörüsü etkin rol oynamıştı (D. Erdoğan, 2008: 88).

Amerikan Board'ın Anadolu topraklarında yaşayan gayri Müslimler arasında ilk olarak Yahudi toplumunu seçmesinin en önemli nedeni Hıristiyanlığın ortaya çıktığı dönemde kendine yüklediği anlamdan gelir. Hazreti İsa, Yahudilere doğru yolu göstermiş, fakat Yahudiler onu çarmıha germişti, o halde doğru yolu anlatmak, ilk onlardan başlanmalıydı. Bu nedenle ilk önce Amerikan misyonerliği İzmir'den başladı ve daha sonra bu faaliyetler İstanbul üzerine kaydı çünkü Osmanlı'daki Yahudiler bu iki şehirde toplanmışlardı (Kocabaş, 2002: 96-99). Ancak Yahudilerin, Osmanlı devlet düzeninde bütün ibadet ve geleneklerini koruması ve azınlık psikolojisi ile dini bir bütünlük içerisinde olması Yahudiler üzerindeki faaliyetleri başarısızlıkla sonuçlandırmıştır. Yahudiler ile Hıristiyanlar arasındaki İsa'nın kanı

mücadelesi, Yahudi liderlerinin, Osmanlı Devleti ile aralarının bozulmasını istememesi, Yahudilerin, örf, adet, gelenek ve dinlerine sıkı sıkıya bağlı olması ve Yahudi burjuvazisinin eğitim faaliyetlerinde rol almak istemeyişleri, Board misyonerlerinin bu alanı İskoçlara bırakmasına neden olmuştu (Kocabaş, 2002: 100).

Amerikan Board misyonerleri Ortodoks Rumlar üzerinde de faaliyet göstermişlerdir. Ortodoks Rumlar, Osmanlı millet sistemi içinde önemi bir kategoridir. Bu gurubun Protestanlaştırılmasının karşısında en önemli etken Rusya'dır (Karakurt, 1963: 63). Rusya, Osmanlı Devleti'nin Ortodoks milleti içinde faaliyet gösteren Katolik misyonerlere nasıl bir direnç gösterdiyse, aynı direnci Board misyonerlerine de göstermişti. Yunan bağımsızlık savaşına yardım sağlayan Amerikan misyonerleri daha sonraki adımlarında bir diğer rakipleri olan Rum Patrikhanesi'nin sertçe karşı çıkışının sonucu olan aforoz olayları ile mücadele etmek zorunda kalmışlardı (Hamlin, 1863: 188). Bu nedenle Yahudileri kendilerine engel gören ve Rumlara yönelik faaliyetleri de vakit kaybı olarak değerlendiren misyonerler stratejilerini değiştirerek yeni hedefler, yeni kitleler ve yeni politikalar bulma çabası içerisine girmiştir.

Bu hedef ve yeni kitleyi, Anadolu'yu bir baştan bir başa gezen Amerikan Board misyonerlerinden H.G.O D. Dwight ve Elly Smith şöyle ifade etmektedir. *"Ancak Hıristiyanlar arasında çalışmak suretiyle, düşman topraklarının ta kalbine kolayca girme imkânına kavuşabiliriz."* demiştir. Ayrıca *Türkiye Misyonlarına Yardım Cemiyeti* kurucusu İngiliz misyoner Cuthbert Young'un da Ermeniler için *"Türkiye'ye girebilmek için açık bir kapı"* şeklinde ifadede bulunması ve Amerikan Board misyonerlerinin faaliyet raporlarında da bu doğrultuda bilgilerin yer alması üzerine Ermeniler için bir misyon kurulması kararı alınmıştır (M.Hülagü, 2001: 8).

Osmanlı Devleti'nde Protestanlaştırmaya en müsait topluluğun Ermeniler olduğu sonucuna ulaşan Amerikan Board misyonerleri, 1830'dan itibaren çalışmalarını bu alanda yoğunlaştırdı. Ayrıca Katolik misyonerlerin faaliyetleri neticesinde 6 Ocak 1830'da Fransa'nın baskısıyla Katolik Ermenilerin Osmanlı Devleti tarafından ayrı bir "Millet" olarak kabul edilmesi

İngiltere ve ABD başta olmak üzere Protestan devletlerin faaliyetlerini Ermeniler üzerinde odaklaştırmasını sağlamıştır.

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nde, Fransa Katoliklerin, Rusya Ortodoksların, İngiltere ve Amerika Protestanların savunucusu ve koruyucusu durumuna gelmiştir. Almanya da hem Katoliklerin, hem de Protestanların koruyucusu olmuştur. Bu bağlamda yabancı devletler Ermeniler vasıtasıyla Osmanlı Devleti üzerinde hak iddiasını taşımaya başlamışlardır.

4.2. ANADOLU'DAKİ ERMENİLER ARASINDA AMERİKAN BOARD'UN FAALİYETLERİ VE PROTESTANLIĞIN YAYILIŞI

4.2.1. Protestanlığın Doğuşu ve Dünyaya Yayılışı

İnsanlık tarihi kadar eski olan din, tarihin her döneminde insanlığı derinden etkilemiş ve insan topluluklarına yön vermiştir. Medeniyet adına atılan her adımda dinin olumlu veya olumsuz adımlarını görmek mümkündür. Din, dünya tarihi boyunca gerek toplumsal ve gerek bireysel hayatları şekillendiren önemli bir olgudur (D. İnce Erdoğan, 2008:14).

Dinler tarihi içinde dünyaya evrensel mesajlar veren Hıristiyanlık, Antakya merkezli cemaat tarafından oluşturulan ve öğretilerinin temelinde İsa'nın bedenleşmiş oğul ve Mesih olduğuna inanılan dindir. Milattan sonra II. ve III. yüzyıllarda çeşitli baskılara karşı karşıya gelmiş ve 313 Milano Fermanı'yla Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olmuştur. Böylece hem siyasallaşmış ve resmileşmiş hem de İmparatorluğun sınırları dâhilinde dünya dini olma yönünde adımlar atmıştır.

Hıristiyanlık, doğuya ve batıya doğru yayılma göstererek geniş bir coğrafi alanı etkilemiştir. Bu durum Hıristiyanlar arasında farklı düşüncelerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Farklı düşüncelerle birlikte M.S. III. ve IV. Yüzyıllarda Hıristiyanlar arasındaki problemler son bulmamış Tanrı

anlayışı ve İsa'nın tabiatı konusunda görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Bu görüş ayrılıklarını gidermek amacıyla da konsüller toplanmıştır. Konsüller sürecinde Hıristiyanlar arasında bölünmeler gerçekleşmiş ve bu bölünmeler neticesinde Monofizit ve Diofizit anlayışa sahip Hıristiyan guruplar meydana gelmiştir (Küçük, 2005: 68)

XI. yüzyıla gelindiğinde de Hıristiyanlık yayılmaya devam etmiştir. Ancak bu yayılmayla birlikte Hıristiyanlar arasında dil, kilisenin otoritesi ve kilisenin bazı uygulamalarında farklılıklar meydana gelmiştir. Kilise içindeki dini ihtilaflarla birlikte siyasi olarak İstanbul, Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olmuş ve ona "Yeni Roma" adıyla yeni bir statü kazandırma çalışmaları başlamıştır. Bu çalışmalar sonucunda Kadıköy Konsülü'nde İstanbul ile Roma'nın yetki konusunda eşit olduğu kararı alınması Roma'nın tepkisine yol açmıştır. Her iki tarafın yetki konusunda anlaşamamasının sonucunda İstanbul Patriği, Roma kilisesini aforoz etmiştir. Karşılıklı aforozlaşma neticesinde Kilise 1054'te ikiye bölünmüş ve Batı Kilisesi "Evrensellik" imajıyla Katolik, Doğu Kilisesi de "İsa geleneğine bağlılık adı altında "Ortodoks" olarak isimlendirilmiştir (D.A. Aykıt, 2006: 123)

Protestanlık, Hıristiyan dininin diğer üçüncü büyük mezhebidir. XVI. yüzyılda, Marthin Luther öncülüğünde Katolik Kilisesi'nin ve Papa'nın otoritesine karşı girişilen Reform hareketleri sonucunda Almanya'da doğmuştur. Protestanlar, akla büyük değer vererek, yerleşik kaideleri protesto ettikleri için bu adı almışlardır. Papazlara ihtiyaç duymadan İncil okuyabildikleri için Protestanlığa *İncil Kilisesi* de denilmiştir (Mey. Lar. Ans. X: 345). Çünkü onlar İncili Hıristiyanlık için tek kaynak saymışlardır. Protestanlık, diğer Hıristiyan mezheplerinden bazı farklılıklar göstererek ayrılır. Özellikle Katolik Kilisesi'nin Ortaçağın sonlarına doğru Putperestlikten ve Musevilikten bir takım öğretiler alması, dinde yenileşme hareketinin başlamasını hızlandırdı. Martin Luther öncülüğünde girişilen reform hareketiyle Hıristiyanlık önceki saf şekline getirilmeye çalışılmıştır. Ancak zamanla Reform Hareketi'nin önderleri arasında meydana gelen ayrılıklar, Protestanlık mezhebin içinde de bir takım bölünmelere neden olmuştur. Örneğin, İngiltere'de en fazla yayılan ve özellikle de Katolikliğe en yakın mezhep olan

Anglikanizm bu ayrılıkların sonucunda meydana gelmiş olan bir Protestanlığa bağlı bir mezheptir (Ana Brit. XVIII: 175)

Protestanlık, XVI. yüzyılda Avrupa ve diğer kıtalarda özellikle Katolikler arasında daha çok yayılmış fakat buna karşın Ortodokslar arasında pek fazla yayılma şansına sahip olmamıştır. Protestanlık, bugün dünyanın en büyük Hıristiyan mezheplerinden biridir. Protestanlık daha çok Cermen ırklarınca (Almanlar, İngilizler, Flamanlar ve İskandinavlar) kabul edilmiş ve diğer ülkelere de bu kavimler tarafından götürülmüştür. Fransızlar, Macarlar, Çekler ve Lehler gibi Katolikliğin hâkim olduğu ülkelerde nispeten yayılmış fakat buna karşın İtalya, Portekiz ve Avusturya'da hiç taraftar bulamamıştır. Dini coğrafya açısından Protestanlığın kıtalar arası dağılımı Katoliklikten hemen sonradır. Dünyada en fazla Protestan Kuzey Amerika'da bulunmakla birlikte ikinci sırada ise Avrupa gelmektedir. Protestanlık kuzey Amerika ve Avustralya'da en büyük din durumundadır. Dünyanın en büyük Protestan cemaatleri sırasıyla ABD, İngiltere, Federal Almanya, Nijerya, Güney Afrika Birliği, Kanada, Avustralya, Brezilya, Hollanda, İsveç, Danimarka, Finlandiya ve Endonezya'dır (Yeni Türk Ansk. VIII: 3126).

Protestanlık, tarihi süreç içerisinde Almanya başta olmak üzere İsviçre İngiltere ve ABD gibi birçok ülkede güç kazanarak teşkilatlanmıştır. Bu güç ve teşkilatlanma ile birlikte Protestanlar bir dini hareket haline gelen Protestanlığı yayma ve daha fazla taraftar bulma amacına yönelik Protestanlaştırma faaliyetinde bulunmuşlardır. Dünyanın her tarafında taraftar edinmeye başlayan Protestanlar Anadolu'yu da ihmal etmemiş ve yayılma alanı haritasına da dâhil etmişlerdir (M.A. Küçük, 2009: 156).

Hıristiyan olmayanları Hıristiyanlaştırma amacı güden misyonerlik kurumu dünyada ekonomik ve siyasal gelişmelere bağlı olarak faaliyet alanlarını genişletmiştir. Coğrafi keşifler sonucunda sömürgeciliğin ve sömürgecilikle beraber emperyalizminde gelişmesi Hıristiyanlığın yayılmasını daha da hızlandırmıştır.

XIX. yüzyılda Hıristiyanlığın tüm dünyaya yayılmasında rol oynayan devletler İngiltere ve ABD'dir. Bu yüzyılın güçlü devletlerinden olan İngiltere sadece ülkeleri ekonomik anlamda işgal etmemiş misyonerleri ile de dinsel emperyalizmin gelişmesine katkıda bulunmuştur. ABD, güçlü devlet olabilmek adına sömürgecilik yarışına ordu ve donanmaları ile değil tüccar ve misyonerleri ile katılmıştır. Amerika'da ekonomik gelişmeye ve hatta siyasal değişime etki eden misyonerlik ruhunun gelişim tarihi ve misyonerlik alanında faaliyette bulunmak için açılan kurumların çokluğu dikkat çekicidir. Sonuç olarak Hıristiyanlık ve Protestan mezhebi tarih boyunca emperyalizmin en önemli iki aktörü olmuştur. Ermeniler arasında Protestanlığın yayılmasında bazı etkenler rol oynamıştır.

4.2.2. Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışını Kolaylaştıran Nedenler

Ermeniler arasında Protestanlığın yayılmasında bazı etkenler rol oynamıştır.

- **Ermenilerin dini ve siyasi tutumu**
- **Ermeni Milleti Nizamnamesi**
- **Islahat Fermanı**
- **Osmanlı Devleti'nin genel siyasi yapısı,**
- **İngiltere misyonerlik ve siyasi faaliyetleri**
- **Amerika Board (ABCFM)'nin misyonerlik faaliyetleri**

4.2.2.1. Ermenilerin Siyasi Tutumu

Gregoryen Ermenilerin doğulu bir millet Hıristiyan olması Mesih ve Kutsal Kitap hususunda Amerika ve İngiltere ile ortak bir paydada buluşması, inanç ve uygulama bakımından Protestanlığa benzer bir yapı sergilemesi Protestanlığın Ermeniler arasında yayılmasında temel unsurlar olmuştur. Protestanlığın Ermeniler arasında yayılışında, Ermeniler için açılan okullar, Ermeni matbaacılığının canlanması, Ermeniceye yapılan çeviriler ve Ermeni

Enstitülerinin açılması büyük rol oynamıştır. Protestanlığın Anadolu'da yayılmaya başladığı zamanlarda Ermenilerin konuştuğu ve anladığı dil Türkçedir. Protestan Ermenilere göre Protestan ayinlerinde Türkçenin kullanılması ve buna karşılık ermeni kiliselerinde klasik Ermenicenin kullanılması bir takım sıkıntılara yol açmıştır. Böylece, Ermeniler ibadetleri anlama yönünde bir takım sıkıntılar yaşamış ve kilise ayinlerinin yapısı, ruhbanlık sınıfına oluşan soğukluk ve kilisenin katı kuralları Ermenileri bir arayış içerisine itmiştir. Bu arayış içerisinde olan Ermeniler, Protestan misyonerlerin yaşama ve düşünce tarzının da etkisiyle Protestanlığa karşı bir arzu ve istek duymaya başlamışlardır (Tootikian, 1996: 36).

Ermenilerin politik, psikolojik, eğitim ve sosyal alandaki sıkıntılar yabancı devletlerin Ermeniler üzerinde etkili olmalarını sağlamışlardır. Din faktörü bu yabancı devletlerin etkisini artıran bir diğer önemli nedendir. Ayrıca XIX. yüzyılda Avrupa'ya ve Amerika'ya Ermeni öğrencilerin gönderilmesi, bu öğrencilerin, bilim, sanat ve endüstri alanlarında kendilerini geliştirip tekrar yurda dönmesi Ermenilerin uyanışına katkı sağlamıştır. Bu katkı kendisini Protestanlığın yayılışında da göstermiştir (Bağceci, 2008: 45)

Avrupa'da eğitim gören Ermeniler, ruhbanlığa karşı cephe almış ve kilise bünyesinde bazı değişikliklerin olması gerektiğini savunmuşlardır. Çünkü Ermeni Patrikliği'nin birkaç zengin Ermeni'nin, amiraların¹ ve nüfuzlu kişilerin elinde bulunması, Ermeniler arasında patrikliğe karşı bir huzursuzluk ortamı yaratmıştır. Bunun üzerine Ermeni Kilisesi'ne bu yönde bir baskı yapılmış ve sivil işlerde halk tarafından seçilen meclislerin de yer almasını sağlamak amacıyla 1847'de hem sivil hem de dinî işlevi yürütmek amacıyla iki meclis oluşturulmuştur. Böylece Kilise, din adamları ve amira gibi nüfuzlu kişilerin tekelinden çıkartılmış, hatta kilise toplantılarına din adamları ve amiralarla birlikte esnaf, eğitimciler, doktorlar gibi siviller de iştirak etmeye başlamıştır (D.İ. Erdoğan, 2007: 67-70, Haydaroğlu, 2002).

¹ Osmanlı Devleti'nde yüksek devlet görevlisi Ermenilere verilen ünvan.

4.2.2.2. Ermeni Milleti Nizamnamesi:

Ermeniler millet yönetiminde daha laik bir düzenin oluşturulmasını istemiş ve bu istekle birlikte 23 Mart 1863'te Ermeni Kilisesi için bir dönüm noktası olan ve içlerinde sivillerin de yer aldığı Anayasa Komisyonu (Sahmanatragan Hantznaçoğov) tarafından "Nizâmnâme-i Millet-i Ermeniyân" hazırlanmıştır.

Ermeni Milli Anayasası ile yabancı devletler, Ermeniler arasında Protestanlığı yayma hususunda daha rahat hareket etme ortamına kavuşmuş ve onlara kilisede reformun gerekliliği hususunda birtakım farklı düşünceler aşılamlıdır. Bunun yanında sosyal, kültürel, eğitim ve ekonomik şartlar da bu oluşuma destek olmuştur. Ayrıca Ermeni Kilisesi, zengin materyale, karmaşık ve kozmopolit bir yapıya sahip olması da bu unsurları tetiklemiştir. Ermeni Kilisesi'nin dini yapısının olumsuz etkisi ile birlikte Ermeniler arasındaki merkezi organizasyonların bozukluğu, mezhep yönünden bir birlik gösterememesi, eğitimsiz ve fakir olmaları da diğer unsurları oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'ndeki Ermenilerin politik, psikolojik, eğitim, sosyal ve dinî uygulamalar yönünden içinde buldukları durumu iyi değerlendiren İngiltere ve ABD onları Anadolu'ya girebilmek için bir anahtar olarak görmüşlerdir. Bu çerçevede Türkler tarafından "Cemaat-i Sadıka" olarak bilinen Ermenilere, diğer azınlıklar gibi Anadolu'ya sahip olma ideolojisi de aşılanmıştır.

4.2.2.3. Islahat Fermanı'nın Katkısı:

1839 Gülhane Hattı Hümayun'u ile tüm Osmanlı uyruklarının can, mal, ırz ve konut dokunulmazlığı güvence altına alınmıştır. 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı büyük ölçüde gayri Müslimlerin haklarını genişletmeye yönelik hükümler içermektedir. (Armaoğlu, 1989: 234-240).

Islahat Fermanı genel anlamda Hıristiyan milletlerin anayasal gelişmesinin başlangıcı ve ulusal bağımsızlık isteklerinin bir şartnamesi niteliğindedir. Bu bakımdan Islahat Fermanı yabancıların hazırladığı ve Osmanlı Devleti'nin kabul etme zorunda kaldığı bir tedbirler bütünüydü (Açıkses, 2003: 116-123). Osmanlı Devleti bu fermanı kendiliğinden ilan ettiğini tüm dünyaya duyurarak sadece hükümdarlık haklarını yalnız şekil yönünden kurtarmış oluyordu. Gerçekte ise Hıristiyan tebaanın haklarını ve refahını düşünmek bu hususta gereken kararları alma yetkisi Avrupalı devletlerin eline geçmişti.

Ermeni Milleti yalnız Müslümanlarla değil, kendi cemaatlerinin yönetimindeki din adamlarıyla da eşit kabul edilmişti. Böylece bazı Ermeni Patriklerin kiliseleri yararına aldıkları vergi miktarını belirlerken belirtilen miktarı yüksek tutmasından şikâyetçi olan Ermeni Milleti aynı zamanda kendi dini yönetimine karşı da korunmuş oluyordu (Mithat Aydın, 2006: 8-12).

Gayrimüslimler, fermanı kendilerini yöneten toplum statüsünden koruduğu için siyasi bir beraat olarak gördüler. Ancak patrikler ve ruhani reisler, görev ve ücretleri fermanda ön görüldüğü için ona karşı tavır aldılar. Çünkü ruhani liderler cemaatleri üzerinden keyfi olarak vergi alamayacak ve maaşlarını yükseltmeyeceklerdi (Karabıyık, 1984: 187). Ruhani liderler ve Ermeni sarraflar önceki statülerinden memnundu ve bu durumun değiştirilmesini istemiyorlardı.

1856 Islahat Fermanı, Osmanlı siyasi birliğinin ve sultanın egemenliği altındaki etnik dini guruplar arasında var olan uyumun tabutuna son çiviye çakmıştı. Çünkü Osmanlı iç işlerine giderek artan bir şekilde müdahale etmeye çalışan Avrupalı güçleri tatmin etmek amacıyla yayınlanan bu bildiri Hıristiyanlara eşitlik verdiğinden Hıristiyan uyrukluları Avrupalı devletlerin gayri resmi koruması altına soktu. Daha da önemlisi Islahat Fermanı'nın ilanı Amerikalı misyonerlerin aileleri ile birlikte Osmanlı topraklarına yerleşmesine neden oldu (Şimşir, 1984: 3).

Islahat Fermanı'ndan güç ve cesaret alarak faaliyetlerini ve faaliyet alanlarını artıran Amerikan Board misyonerleri özellikle Anadolu'da kendilerini daha fazla hissettirmişlerdi. Protestanlık telkinleri ile Ermenilerin kendi mezheplerine kazandırmaları Ermeni milleti arasında zıtlığa neden olmuştu. Bu hareketlerin diğer gayri Müslim cemaatler tarafından tepkiyle karşılanması sonucu Ermeni Patriği bu durumun engellenmemesi halinde cemaatler arasında kin ve nefretin doğacağını ve daha kötü sonuçlara ulaşılmadan Osmanlı Devleti'nden çare bulmasını istiyordu. Fakat Protestanların arkasında ABD ve İngiltere'nin oluşu onları kendi korumalarına alması ve bu amaçla Osmanlı yetkililerine baskı uygulamaları Protestanlara gelen tepkileri engellemişti (Ö. Turan, 2007: 23)

Islahat Fermanı'nın ardından Osmanlı Devleti'nde sadece Amerikan Board misyonerleri değil diğer misyonerlik faaliyetleri de rahat bir nefes almıştı. Board misyonerleri bu durumun kendileri için bir bayram olduğunu ve bundan sonra faaliyetlerini çeşitlendirip Anadolu'nun en ücra yerlerine gitmeyi düşünüyordu. Protestanlığın, Osmanlı topraklarında bir millet kabul edilmesi bu mezhebe geçişlerin önünü açmıştı (Şimşir, 1984: 3).

4.2.2.4. Protestanların Ayrı Bir Millet Olarak Tanınması:

Protestan Ermeniler 17 Ağustos 1846'da İstanbul'da yaptıkları bir toplantıda kurdukları kilisenin dış ilişkilerini sürdürmek için dört kişilik bir yürütme kurulu oluşturdu. Söz konusu kurul, 16 Haziran 1847 tarihli toplantısında Ermeni cemaatinden ayrılma ve diğer cemaatler gibi kendilerine de bir berat verilmesi için Padişaha başvurma kararı aldılar (Kara, 1977: 245).

Takip edilen aylarda Padişaha bu konuda dört dilekçe verdikten sonra İngiliz büyükelçiliğinin yardımıyla Protestanlar 15 Kasım 1847 tarihinde istediklerini aldılar. Sadrazam Reşit Paşa'nın imzasıyla İngiliz büyükelçisine hitaben verilen izinde Protestanlar müstakil bir cemaat olarak tanınıyor, inanç ve ibadet hürriyetleri kabul ediliyor, Latinlerde olduğu gibi vergiden pasaport

çıkartılmasına kadar kendileri için ayrı bir defter tutulacağı bildiriliyordu (D. Kılıç, 2008: 109-116). Söz konusu izin metninde Ermeni kelimesi geçmiyor, bütün milliyetlerden Protestanlar bir grup olarak değerlendiriliyordu. İstanbul'daki Amerikan Board misyonerleri 21 Aralık 1847 tarihinde İstanbul'daki İngiliz temsilcisi Lord Cowley'e ortak bir mektup yazarak Protestanlığın kabul edilmesindeki katkılarından dolayı teşekkür ettiler. Lord Cowley de 26 Aralık'ta yazdığı cevabi mektupta Protestanlığın yayılması için gösterdikleri gayretlerden ötürü misyonerlere teşekkür etti; her zaman kendilerine yardımcı olmaya hazır olduğunu bildirdi; Patrikhane ile gereksiz çatışmalara girmemeleri ve tahriklere kapılmamaları konusunda kendilerini uyardı (D. Erdoğan, 2006: 69).

1847'nin Osmanlı İdaresi, Stephan Seropian'ı Protestan cemaatin vekili olarak kabul etmekle birlikte sadece Kapı Oğlanı unvanı ile Babıali nezdinde cemaat adına görüşmeler yapmaya yetkili kılmıştı. Ancak bu iradedeki ifadeler yeterince kuvvetli değildi. İstanbul'daki Protestan cemaatin yönetimi 31 Temmuz 1849 tarihinde İngiltere'nin İstanbul'daki büyükelçiliğine başvurarak haklarının ve statülerinin daha kuvvetli ifadelerle belirlendiği, seçecekleri millet basınının Babıâli tarafından onaylanmasına dair bir irade alabilmek için yardım istediler (Şafak, 2003: 63).

İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford de Canning 22 Nisan 1850 tarihinde Protestan Ermenilere ferman verilmesi için Hariciye Nezareti'ne başvurdu. Nihayet 27 Kasım 1850 tarihinde Protestanları bir millet olarak tanımlayan Sultan Abdülmecit'in fermanı çıktı. Protestan cemaatin İstanbul'da 13 Aralık 1850 tarihinde yaptığı genel bir toplantıda Padişahın fermanı okundu ve 1857'den beri Protestan cemaati Babıâli nezdinde temsil eden Stephen Seropian Protestan milletin başı seçildi (Putney, 1964: 168-172).

Protestanların ayrı bir millet olarak kabul edilmelerinden sonra da gerek İstanbul'da gerekse Anadolu'da Gregoryen ve Protestan Ermeniler arasında gerginlik ve çatışmalar devam etti. Gregoryen Ermenilere göre,

Amerikan misyonerleri, Ermenilerin evlerine kuzular gibi girip kurtlar gibi her şeyi tahrip ettiler. Ermeni toplumunda ayrılık ve bölünmeye sebep oldular. Babayla oğlun arasını açtılar, sürüyü çobana, kardeşi kardeşe karşı kışkırttılar. Dindar Ermenilere, kutsal olarak öğrendikleri şeylere karşı tepeden bakmayı ve küçümsemeyi öğretiler. Bütün bunların sonucunda manevi ve ahlaki bir alçalma ve soysuzluk ortaya çıktı (Ö. Turan, 2007: 8). Bu mülahazalarla Gregoryenler, Protestanları cüzamlı anlamına gelen “*porod*” olarak adlandırdılar. Protestan Ermenileri ile Gregoryen Ermeniler arasında devamlı olarak sürtüşmeler ve şiddet olayları yaşandı, Gregoryenler, Protestanların ayrı bir millet olmasına hep karşı çıktılar, devlet aracılığıyla onlara ayrı bir defter açılmasını hiç istemediler (West, 1875: 234-250).

4.2.2.5. Osmanlı Devleti’nin Genel Siyasi Yapısı

Osmanlı Devleti, bünyesinde farklı din ve mezhepleri barış ve huzur içerisinde barındırmış bir devlettir. Her birinin kendi hukukunu uyguladığı birçok milletin ülkesiydi. Hıristiyan azınlıklar bakımından zengin bir alana sahip olan Osmanlı Devleti, hem askeri hem de siyasi açıdan zayıflamaya başlamıştır. Bu zayıflamaya paralel olarak Osmanlı Devleti’nin kendi inisiyatifleriyle oluşturduğu “milletler sistemi” ve “kapitülasyonlar”; kendisi aleyhine iki zayıf nokta olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti’nin zayıflamasına paralel olarak Avrupa ve Amerika da teknik olarak güçlenmeye başlamıştır.

Anadolu’yu Hıristiyanlaştırma anlayışı çerçevesinde kutsal kabul edilen bölgeleri ele geçirmek amacıyla tarihi süreç içerisinde “Haçlı seferleri” düzenlenmiştir. Haçlı Seferleri ile alınamayan bu topraklar, Osmanlı Devleti’nin güç kaybetmesiyle bir hammadde ve pazar alanı olarak düşünölmeye başlanmıştır. Böylece hammadde ve pazar ihtiyacıyla birlikte Osmanlı Devleti paylaşılmaya hazır bir pasta olarak değerlendirilmiş ve “kim ne alırsa kârdır” parolasıyla Katolik ve Ortodoks Devletlerden sonra yeni faaliyetlere başlayan Protestan Devletler de buraya ilgisini arttırmıştır.

Anadolu'nun coğrafi ve jeopolitik konumu, yeraltı ve yer üstü zenginliklerine sahip olması, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan boğazları da elinde bulundurması ve bölge olarak stratejik bir öneme sahip olması; bu bölgelere olan ilginin artmasını sağlamıştır. Hatta Türkiye'deki bir Amerikan Konsolosu'nun, Anadolu'nun yeraltı kaynakları hakkında hazırladığı bir raporda; Anadolu'daki yeraltı kaynaklarının zengin olduğu, ancak işletilmediği ve başka bir devlette olması durumunda çok büyük gelir getireceği üzerinde durulması bu ilginin sebebini daha net olarak ortaya koymaktadır (Kocabaşoğlu, 2000: 89). Bir İngiliz subayının Anadolu topraklarını gezdiği dönemde buradaki arazilerin ekilip biçilmediğini ve buraların çiftçinin zahmetine degeceğini, Anadolu'da milyon kilometrekarelik arazinin böyle boş olduğunu, işleyecek kişilerin olmadığını söylemesi de bu kanıyı desteklemektedir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin doğu ve batı ticaretinin kilit noktasında olması ve Doğu Akdeniz ülkelerini elinde bulundurması da ilginin diğer bir yönünü teşkil etmektedir (M. Aydın, 2006: 177-185)

Osmanlı Devleti'nin bu genel ve siyasal durumu ile birlikte Amerika'ya karşı olan ılımlı tutumu da Protestanlığın yayılışında kolaylık sağlamıştır. Protestanlığın Anadolu'da yayılış sürecinde Amerika başta olmak üzere İngiltere gibi devletlerle ticaret antlaşmaları yapılmış ve bu antlaşmalar neticesinde yabancılara tanınan ticaret, kendi dil ve dininde ibadet edebilme serbestliği de diğer bir unsur olmuştur. Anadolu'daki halkın cahil ve yoksul olması, eğitiminin yetersiz olması, sağlık hizmetlerinden anlayanların asgari düzeyde bulunması da Protestanlığın yayılış sürecindeki bir başka etken olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin kendi bünyesindeki Ermeniler için çıkartılan 1863'te "Ermeni Milleti Nizamnamesi" başta olmak üzere 1861'de "Rum Patriği Nizamnamesi", 1865 yılında da "Yahudi Milleti Nizamnamesi" gibi hazırlanan Nizamnameler, Gülhane Hattı Hümayun'u ve Ferman-ı Islahat gibi Fermanlar ile Ermeniler başta olmak üzere diğer gayrimüslimler arasında yeniden düzenlemeler sağlanmış ve onlara imtiyazlar verilmiştir. Gayrimüslimler için hazırlanan ve reform niteliğinde olan bu fermanların ve

Berlin, Ayestefanos, Paris Antlaşmaları'nın hükümleri gereğince , yabancı devletler sanki Osmanlı Devleti'nin İçişleri Bakanlığı gibi davranmaya başlamışlardır. Bu antlaşmalar neticesinde azınlıkların hayat standartları yükseltilerek, dinlerine bakılmaksızın, bütün gayrimüslimler aynı statüye getirilmiş ve onlara daha rahat yaşama ve hareket etme imkânı sağlanmıştır. Bu rahatlık ve serbest hareket etme imkânı, yabancı devletler için Protestanlığı yayma adına önemli bir unsur olarak da kullanılmıştır (Basmacıyan, 2005: 45-53).

4.2.2.6. İngiltere ve ABD'nin Misyonerlik ve Siyasî Faaliyetleri:

Yabancı devletler, Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak Ermenileri kendi tarafına çekmek suretiyle en büyük payı koparma düşüncesi içerisine girmişlerdir. Bu düşünceyle de İngiltere ve Amerika siyasi politikasını Ermeniler üzerinde yoğunlaştırmaya başlamıştır.

Batılı devletler, sömürgeler kurmuş ve kendilerine daha geniş bir alan yaratma arzusu içerisinde olmuşlardır. Osmanlı'nın zayıflamasını kendileri için bir şans olarak kabul eden yabancı devletler, Osmanlı Devleti'ni paylaşma yoluna gitmişlerdir. Bu paylaşım sürecinde Fransa, Suriye ile ilgilenmiş, İngiltere Irak'ı düşünmüş ve Rusya da Akdeniz'e geçmeyi hayal etmiştir. Bütün bu düşüncelerin tek yolu Osmanlı topraklarından geçmektedir. Osmanlı Devleti'nde de en etkili malzeme olarak Ermeniler dikkat çekmiştir.

Bu paylaşım sürecinde Rusya, Kırım yenilgisinden sonra Asya'daki prestijini yeniden kazanmak amacıyla Kafkaslara ve Anadolu'ya hâkim olma gayreti içerisinde olmuştur. Anadolu'yu hâkimiyeti altına almak isteyen Rusya, sıcak denizlere inme sevdasına kapılmış ve buradaki Ortodoksların hamiliğine soyunmuştur. Böylece kendisini Bizans İmparatorluğu'nun bir mirasçısı gibi gören Rusya, İstanbul'u yeniden ele geçirme hayali içerisinde Osmanlı üzerindeki politikasını belirlemiştir. Rusların genişleyip boğazları ele geçirerek Akdeniz'e, Kafkasya yoluyla da İskenderun Körfezi'nden Akdeniz'e

ve İran'ın batısından geçerek Basra'dan Hint Okyanusu'na ulaşma politikasıyla doğru orantılı olarak Ermenileri kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaya çalışmışlardır (D.İ. Erdoğan, 2007: 56)

Rusya'nın Ermeniler üzerinde uyguladığı aynı politikayı İngilizler de Ruslara karşı kendi menfaatleri için uygulamaya başlamıştır. İngiltere, Amerika'daki sömürgecilik hâkimiyetini kaybetmişti. Tek sömürge yeri olan Hindistan'ı korumak, Mısır ve Süveyş Kanalı'nı kontrol altına almak, Musul ve Bağdat'a yakın olmak ve buraya giden yolları denetimi altında tutabilmek için Osmanlı Devleti ile ticari münasebetlere başlamıştır. Ancak İngiltere, Rusya'nın İngiltere'nin Akdeniz'deki sömürgelerine zarar vermesi ve Hindistan üzerindeki egemenliğini tehlikeye sokması üzerine, Osmanlı Devleti ile ticari ilişkisini ikinci plâna atmıştır. Çünkü İngiltere, Hindistan için Fransa ile savaşmış (Yedi Yıl Savaşları, 1756-1763) ve savaş neticesinde Hindistan üzerinde egemenlik ve Akdeniz'de üstünlük sağlamıştır. Ancak İngiltere'nin, sömürgelerine karşı, Rusya'ya engel olma gücü yoktur. Bu nedenle İngiltere resmî olarak Osmanlı topraklarının bütünlüğünü korumaya karşılık Kıbrıs'a yerleşme taahhüdü istemiştir. Ancak İngiltere'nin bu alternatiften başka Osmanlı Devleti sınırları içerisinde isteklerini yerine getirebileceği bir Protestan cemaat oluşturma seçeneği de söz konusu olmuştur. Bu amaçla da Osmanlı Devleti ile ticari ilişkiler de kuvvetlendirilmiş ve sıkı tutulmuştur. Bu ticari ve siyasî ilişkiler sürecinde İngiltere, ABD'yi yanına çekmeyi de ihmal etmemiştir.

Osmanlı topraklarında Ermeniler için misyon oluşturan Protestan misyonerler, Ermeniler arasında Protestanlığın yayılabilmesi için güçlü, sistemli ve organizeli bir misyonerlik faaliyeti ile gerçekleştirebileceği düşüncesiyle bireysel olarak başladıkları faaliyetlerini yönlendirebilmek ve bir merkezden yönetebilmek amacıyla teşkilatlar oluşturmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu coğrafyasındaki ilk ciddi Protestan misyonerlik faaliyetini ise *İngiliz Church Missionary Society* (CMS) gerçekleştirmiştir. 1799 yılında Londra'da kurulan ve ilk adı "*The Church Missionary Society for Africa and East*" olan "*Church Missionary Society of The Church of England*" adlı bu

İngiliz misyoner teşkilatı, Anglikan Kilisesi'ne bağlıdır. Bu cemiyet ilk faaliyetlerini Orta Doğu, Uzak Doğu ve Afrika ülkelerinde göstermiştir. 1815 yılından sonra da Malta ve Doğu Akdeniz bölgelerinde faaliyette bulunmuştur. CMS'den sonra 1820 yılında Protestan misyonerlik kuruluşlarının en büyüğü ve en etkilisi olan “*American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)*” isimli misyonerlik teşkilatı gelmiştir (Strong, 1910: 345, Hamlin, 1863: 127).

4.2.3. Amerikan Board'un Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri:

4.2.3.1. Ermenilerle İlk Temas:

Amerikalıların Ermenilerle olan ilk ilişkileri misyonerlik faaliyetleri ile olmamış onun yerine ticari faaliyetlerle ilk ilişkiler kurulmuştur. Amerikan tüccarlarının Anadolu'ya girişleri genellikle İzmir limanından olmuştur. Bu limanda genellikle Rum tüccarları ve simsarları faaliyet göstermekteydi. Fakat Yunan İsyanı neticesinde Rum etkisi bu limanda kaybolmaya yüz tuttu ve bu boşluğu Ermeniler doldurmaya başladı (Haydaroğlu, 1990: 205). Elde edilen kapitülasyonlar, Amerikalı tüccarlara yerli halktan simsar tutabilme olanağı tanıdı. Böylelikle Ermeniler sayesinde Amerikan malları Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar ulaştırılabilmekteydi. Ermenilerle kurulan ticari Ermenilerin tanınmasını sağlayarak Amerikan misyonunun bu millete odaklanmasına katkı sağlayacaktır (Şimşir, 1984: 81).

Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerine, Katolik misyonerlerden iki yüz yıl daha geç başlayan dünyanın en örgütlü ve en büyük misyoner teşkilatı kabul edilen Amerikan Board (**ABCFM** *American Board of Commissioners for Foreign Missions*), bu topraklarda faaliyetine 1820 yılında başlamıştı. Doğu'daki dinsizleri Hıristiyanlaştırmak için bu topraklara gelen Amerikan Board misyonerleri, semavi dinlere mensup Müslüman ve Yahudiler arasındaki faaliyetlerinde başarısız olmaları neticesinde Katolik ve İslamiyet dinleri arasına sıkışmış Ortodoks milletlere ve Doğu Kiliseleri'ne yönelmişlerdi (Bayzan, 2006: 186). Amerikan Board,

Müslümanlar ve Yahudiler arasındaki faaliyetlerinin başarısızlığını kısa sürede unutup Anadolu'nun içlerine hareket ederek Ermeni Kilisesi ve milletini hedef alarak faaliyetlerini bu yönde sürdürmeye çalışmıştı. Ermeniler üzerinde çok boyutlu çalışmalar hedefleyerek adeta düşmanın (Osmanlı Devleti) kalbine inilmişti. Bu motivasyonla da diğer misyoner örgütlerinin gitmeye cesaret edemedikleri Anadolu'nun en ücra köşelerine gidebilmişlerdi. Ermeniler için okul, hastane, yetimhane, matbaa hizmetleri, dil eğitimi gibi hizmetler götürerek Ermenilerin ulusallaşma süreçlerinde büyük rol oynamışlardı (Sevinç, 2002: 103). Elbette ki Amerikan Board misyonerlerinin temel amaçları olan Protestanlaştırmayı ve kendilerini el altından himaye eden ve finansal yardımda bulunan Amerika Birleşik Devletleri'nin çıkarlarını öncelikli hedef olarak belirlemiştiler (Weems, 2002: 58-63).

4.2.3.2. Amerikan Board, Anadolu'daki Ermenileri Araştırıyor:

Amerikan Board misyonerleri, Ermeniler arasındaki faaliyetlerine tam anlamıyla geçmeden önce daha öncede belirttiğimiz gibi Ermenilerin yaşadığı bölgelerde inceleme ve araştırma gezilerinde bulunmuşlardır. Bu gezilerde, Ermenilerin yaşadığı alanlar tespit edilmiş ve yaşayış tarzlarının ne gibi özellikler içerdiği araştırılmıştır. Bu araştırmalardan elde edilen sonuçlar Amerikan Board misyonerlerinin Ermeniler arasında hiç tepki çekmeden faaliyet göstermesinin yollarını ortaya koymuştur. Ermenileri dışarıdan gözleme çalışmalarının sonuçları belli bir yere kadar etkili olmuş ama Ermenilerin arasına katılarak yapılacak gözlemlerin sonuçlarına da acil ihtiyaç duyulmuştur. Örneğin Anadolu'da yaşayan Ermenilerin zaaflarının neler olduğu, kültürlerinde ne tür unsurların yer aldığı ve din ile olan ilişkilerinin ne düzeyde olduğunu içeren bilgilere ulaşmak için Amerikan Board misyonerleri, Ermeniler arasına karışmışlardır. Ayrıca, Ermenilerin üyesi olduğu mezhepler, eğitim ve öğretim durumları, din adamlarının sayısı ve halkın genel yapısı hakkında ilgili olan bilgileri Amerikan Board misyonerleri izlemiş oldukları bu taktikle elde etmişlerdir (Fendoğlu, 2002: 190).

Amerikan Board, misyonerlerine “*Gittiğiniz yerlerde gözlemlerde bulunun. Oralarda İsa öğretisi nasıl yapılabilir, onu saptayın*” diyerek misyonerlerine ilk ne yapması hakkında bilgi vermiştir (Küçük, 2005: 63). Bu tür direktiflerle özellikle Amerikan Board, misyonerlerinin faaliyetlerinde öncelikli ilkeleri belirlemiş ve misyonerlerinin çalışmalarını buna göre yönlendirmiştir. Böylece Ermeniler hakkında her şey kaydedilmiş ve Anadolu’daki Ermenilere uygulanacak misyon çalışmaları şekillenmişti (Akgün, 1989: 331-346). Amerikan Board misyonerlerinden William Goodell, Ermenilere yönelik misyon çalışmasının önemini şu şekilde dile getirmektedir.

“Bana öyle geliyor ki, bir misyoner başka hiçbir şey yapmadan halkın arasına karışsa onların gerçekte ne denli zayıf, cahil, aptal ve ön yargılı olduğunu öğrense bu kendisi için Osmanlı İmparatorluğu’nda konuşulan tüm dilleri öğrenmekten daha büyük bir kazanım olur” (Kocabaşoğlu, 2000: 30).

Misyoner Benjamin Schneider’a bildirilen şu talimatta misyoner Goodell’i destekleyen yöndedir.

“Halkın coğrafi durumunu da araştırın ki kişilik veya davranışlarını etkileyen fiziki nedenleri belirleyebilesiniz. Bunun bizim operasyonlarımızı kolaylaştırıp kolaylaştırmayacağını tespit edebilirsiniz. Her türlü durumun istatistiksel olarak tespiti gereklidir. Çünkü okullara toplanılması gereken gençlerin, İncil’den mahrum kalmış ailelerin sayısını tam olarak bilmek zorundasınız. İnsanları sosyal ilişkileri içerisinde inceleyelim ki onları bir arada tutan bağların niteliğini anlayabilelim (Küçük, 2005: 63).”

Ermenilerin durumunu anlamak ve onları tanımak için Amerikan Board’un Anadolu’ya gönderdiği H.G.O. Dewight ve Elly Smith adlı misyonerler İzmir’den başlayarak Tebriz’e kadar 2 yıl süren bir araştırma gezisi yaparak izlenimlerini “*Researches In Armenia*” adlı kitapta topladılar (Grabill, 1971: 53-56). Anadolu’yu tanıma ve Anadolu’nun Hıristiyanlarını inceleme gezilerini sadece Amerikan Board misyonerleri yapmamıştır. Onlardan önce Anadolu’da Katolik misyonerler de faaliyette bulunmuş, kendi misyon çalışmaları için uygun saha ve toplum aramışlardır. Nitekim Ermenilerin bir bölümünün Katolik olması, özellikle İstanbul’da Katolik okulların sayısının fazla olması Katolik misyonerlerin çalışmalarını

göstermektedir (Arıç, 1999: 12). Ayrıca Anadolu'da Katolik mezheplerinden olan Urfa ve Harput'ta faaliyet gösteren Cizvit ve Kapusen misyonlarının bulunması bu duruma bir diğer örnektir. Bir Cizvit misyoneri olan Emile Longrad, Osmanlı Devletinin milletlerine tanıdığı dini serbestlik için ise şunları söylemiştir.

“Gönül isterdi ki Katolikler, Osmanlı Padişahının ülkesinde olduğu gibi İngiltere ve Hollanda'da da rahat ve serbest olsunlar (Küçük, 2005: 63).”

Amerikan Board misyonerleri daha ilk geldikleri günden başlayarak Ermenilerin yaşadığı bölgeleri tespit edip bu bölgelerin genel özelliklerini ve bu bölgelerde yaşayan Ermenilerin dini, sosyal, etnik, siyasi ve ekonomik değerleri hakkında raporlar hazırladılar. Bu raporları her 3 ayda bir düzenli şekilde Boston'daki Amerikan Board merkezine gönderdiler. Anadolu'dan gelen bu raporlar merkezde değerlendirmeye tabii tutularak yapılan toplantılarda Anadolu'da Ermenilere yönelik nasıl bir misyon çalışmasına girileceği şekillendi. Bu raporlar aynı zamanda ABD hükümetlerinin hem Ortadoğu'yu hem de Osmanlı İmparatorluğu'nu tanıması yönünde kullanıldı (G.White, 1918: 18). Amerikan Board'un Anadolu'da oluşturacağı misyon bölgeleri ve bu bölgeler içerisinde yer alacak istasyonlar ve bu istasyonların çevresinde oluşturulacak uç istasyonlar, bu raporların taşımış olduğu bilgilere göre inşa edilecekti. Böylece Osmanlı toprakların ilk gelen Amerikan Board misyonerlerinden olan Pliny Fisk ve Levy Parsons İzmir'de belli bir süre geçirdikten sonra Beyrut'a hareket etmişler, orada kendilerine sonradan katılan William Goodell ile birlikte Suriye Filistin Misyonu'nu kurmuşlardır.

4.2.3.3. Amerikan Board, Anadolu'yu Misyon Bölgelerine Ayırıyor:

Amerikan Board faaliyetlerini Suriye ve Batı Trakya misyonlarından Anadolu üzerine kaydırarak Anadolu'yu üç misyon bölgesine ayırmıştır.

Batı Türkiye Misyonu, Anadolu'nun ve Balkan Dağları'nın büyük bir bölümünü kapsamaktadır. Türkiye misyonu, Amerikan misyonları içerisinde en geniş misyon olmuştur. Bu misyonda Sofya, Filibe, İstanbul, İzmir,

Kocaeli, Bursa, Merzifon, Sivas ve Kayseri gibi şehirler yer almıştır. Misyonun Anadolu sınırını Trabzon'dan Mersin'e doğru olan sınır çizmiştir. **Doğu Türkiye Misyonu** ise Urfa'nın doğusundan Musul'un kuzeybatısına kadar uzanan Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu'nun büyük bir kısmını içine almaktadır. Doğu ve Güneydoğu misyonunda Van, Bitlis, Erzurum, Mardin, Diyarbakır ve Harput gibi şehirler yer almıştır. **Merkezi Türkiye Misyonu** da; Hatay, Adana, Gaziantep, Kahramanmaraş, Şanlıurfa, Halep ve Tarsus gibi şehirleri yani Anadolu'nun güney bölgesini kapsamıştır (White, 1995: 223, Strong, 1910: 356).

Yıllar itibariyle de 1820'de İzmir, 1823'te Beyrut, 1831'de İstanbul, 1835'de Trabzon, 1839'da da Erzurum, 1847'de Antep, 1850'de Musul, 1851'de Sivas, 1852'de Adana ve Merzifon, 1853'de Arapkir ve Diyarbakır, 1854'de Maraş ve Kayseri ile Urfa ve Diyarbakır'da, 1855'te Harput, 1856'da Antakya, İzmit, 1858'de Mardin ve Bitlis ile Edirne'de, 1859'da Tarsus ve 1872'de Van'da olmak üzere toplam 88 tane Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde misyonerlik istasyonu oluşturulmuştur (Arpee, 1909: 158-162). Oluşturulan istasyonların sayısı, 1914'te I. Dünya Savaşı'ndan birkaç gün öncesine kadar on beşe düşmüştür (Arıç, 1999: 32).

Amerikan Board Anadolu'da kurmuş olduğu misyonlarla Anadolu'da yaşayan Ermenilerin tümüne ulaşmayı hedeflemiştir. Misyonların ve istasyonların kurulduğu alanların stratejik önemine baktığımızda Amerikan yerleşimlerinin genellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaygınlaştığını görebiliriz. Amerikan Board'un Doğuda bu kadar etkin olması ve yerleşkelerinin sayısının bu bölgede artış göstermesinin bir diğer nedeni ise İngiltere'dir. İngiltere mevcut Ermeni Politikası'ndan yavaş yavaş vazgeçerek bu görevi Protestan Amerikan Board'un misyonlarına devretmiş ve onların doğu Anadolu Bölgesinde örgütlenmelerine yardımcı olmuştur. Rusya'nın bu bölgede etkili olmasının önüne geçmeye çalışmıştır. 1983 yılında Amerikan Board merkez genel sekreteri olan Judson Smith;

“Hamdolsun Çanakkale ve Akdeniz kıyılarından Rus sınırlarına, Karadeniz'den Suriye sınırlarına kadar Türkiye'nin bütün kent ve köylerinde erişebildik.” sözü bu noktada önemlidir (Şimşir, 1984: 23).

Söz konusu misyonlara göre misyonerler, ilk çalışmalarında Ermenilerin sık bir şekilde bulunduğu ve uygun bir yer olarak gördükleri Gedikpaşa, Hasköy ve Ortaköy'de başlamış, İzmir başta olmak üzere Anadolu'nun diğer bölgelerine doğru yayılmıştır. Bu bakımdan İstanbul Protestanlık faaliyetlerinin merkezi olma bakımından büyük önem taşımıştır (Küçük, 2005: 66). İstanbul'un önemini Alman Doğu Misyonları Müdürü Dr. Lepsios şu şekilde de dile getirmiştir.

“Haç ve Hilal arasındaki mücadele, sömürgelerde değil, Afrika ve Batı Asya'da değil, İslami hareket ve faaliyetinin Asya ve Avrupa'ya yayıldığı asıl merkezde yapılmalıdır. Bütün İslam milletlerinin gözü İstanbul'un üzerindedir. Eğer orada bir şey yapılmazsa yapılacak başka şeylerden az çok heba olunur (Güngör, 1959: 95-102).

Amerikan Board misyonerleri, belirledikleri misyon bölgelerinde Ermenilerin arasına karışarak, her türlü kültür, inanç ve genel durumları bilgi edindikten sonra onlarla yakın ilişki içerisine girmişlerdir. Bu ilişki çerçevesinde misyonerlik faaliyetleri için, “yer altı evi” adını verdikleri evlerini misyonerlik faaliyetlerinin merkezi veya üssü haline getirmişlerdir. Misyonerler; ilk olarak Ermenilere *“Protestanlığın yegâne ve tek kurtuluş dini olduğu ve bu nedenle ancak Protestan olmalarıyla kurtuluşa erişebilecekleri”* propagandasıyla, misyonerlik faaliyetinin de ilk unsuru olarak, Kutsal Kitabı vaaz etmişler ve Protestanlığı anlatmışlardır (Küçük, 2005: 66).

Ermeni kilisesinin bozulmaya yüz tuttuğunu vurgulayan Amerikan Board misyonerleri, Ermeni Kilisesinin çok fazla batıl inanca sahip olduğunu, kilisenin amacından saptığını belirtmişlerdir. Misyonerler, Ermenilere Tanrının rızası için kurtuluş yolunu öğretmeye çalıştıklarını ifade etmişlerdir (Dwight, 33-34). Ermeni ruhban sınıfıyla çatışma içerisinde olan bazı Ermeniler misyonerlerin bu tezini benimseyerek Protestan olmaya başlamışlardır (Strong, 1910: 322).

Protestanlığa geçen Ermeniler, aynı zamanda misyonerleri için önemli bir unsur olmuş ve bu Ermeniler ilk yerli misyoner adayları olarak görülmüşlerdir. Yerli misyonerlerin ise halkın içinde daha kolay ve etkili

faaliyet içinde olacağını belirlenmiştir. Böylece Amerikan Board misyonerleri çalışmalarında her zaman Protestan Ermenileri ön plana çıkarmış, misyon ve konsolosluk çalışmalarında istihdam etmiştir (White, 1995: 17-18, Kacabaşoğlu, 2000: 52-53).

4.2.3.4. Ermeni Protestan Kiliselerinin Açılması:

Amerikan Board misyonerleri Ermenileri kendi mezheplerinden ayırmak için eleştirdikleri Ermeni Kiliseleri'nin yerine yeni kiliseler oluşturma yoluna gitmişlerdir. İsviçre, İsveç, Norveç, Danimarka, Almanya, İngiltere ve ABD gibi Protestan Devletlerin haklılarının göndermiş olduğu maddi destekle Amerikan Board, Anadolu'daki Ermeni yerleşim merkezlerinde Protestan kiliseler kurmaya başladı. Misyonerlere göre kiliselerin kurulması, Ermeniler arasındaki faaliyetlerin ikinci bölümünü oluşturmaktaydı. Amerikan Board, Ermenilere yönelik faaliyetlerini 1831-1846 yılları arasını hazırlık dönemi, 1846-1914 yılları arasını kiliselerin oluşumu ve misyon alanlarının belirlenmesi dönemi, 1914 yılından günümüze kadar olan dönem olmak üzere toplam üç periyotta değerlendirmiştir (Küçük, 2005: 68).

Bir bölgede uygulanacak misyonerlik faaliyetinin şeması kabaca şöyle çıkartılabilir; bir misyonerin yapacağı ilk iş kendisini dinleyecek insanları bulmaktır. Bu insanlar yazılı ve sözlü malzeme ile bombardımana maruz bırakılarak sağlam bir nüve oluşturulur. Bu nüvedeki insanların çocukları için de eğitim vermeye başlanır. Bu arada bir kilise oluşturularak onun çevresinde cemaat oluşturulur. Bu cemaat en azından İncil'i okuyabilecek kadar eğitime tabi tutulur (Kocabaşoğlu, 2000: 21). Bu düşünceye paralel olarak 1846'da İzmir, İstanbul, Adapazarı ve Trabzon'da ilk kiliseler açıldı. Anadolu'da açılan kiliselerin sayıları ve bu kiliselere üye olan Ermenilerin sayıları gittikçe arttı. 1914 yılına gelindiğinde 137 Protestan kilisesi ve 13891 kişi bu kiliselerin üyesi olmuştur (Tootikian, 1996: 86-87).

4.2.3.5. Ermeni Patrikhanesi, Amerikan Misyonerlerine Karşı

Ermeni Patrikhanesi, Osmanlı topraklarındaki diğer kiliselerin Amerikan Misyonerlerine karşı tutumlarını iyi bilmekteydi, fakat patrikhane Amerikan misyonerlerinin kendi Ermeni cemaati üzerinde bu kadar etkili olabileceklerini düşünmemişti (Turan, 2007: 153). Misyonerler ile iyi geçinerek onların ve arkalarındaki devletin gücünden yararlanmayı tasarlıyorlardı. Bilindiği gibi İngiliz, Fransız ve Almanya, Yunan isyanında Yunanlıların bağımsızlığı için büyük destek vermişlerdi, patrikhane bu yıllarda siyasi olmasa da misyonerlerden eğitim ve aydınlanma alanında yararlanmayı düşünmüştü.

1830'lu yılların ikinci yarısında Amerikan misyonerlerinin Ermeni Patrikhanesi'ni tenkide, Ermenilere ayrı bir din anlayışını telkine ve Ermeniler arasında ayrı bir cemaat oluşturmaya başlamaları üzerine misyonerler patrikhanenin arası gittikçe kötüleşmeye başladı (Daniel, 1970: 24). Ermeni patrikhanesi Amerikan Board misyonerlerinin gerçek amaçlarını anlayarak bu faaliyetlere karşı tepki geliştirmeye başlamıştı. En büyük korkusu cemaatlerini kaybetmektir.

Patrikhane, bu duruma karşı en etkili silahını kullandı. Aforoz. William Goodell, 5 Nisan 1836 tarihli mektubunda misyonerlik karşıtlarının 800 kişili bir "*evangelik kâfirler*" listesi yaptıkları duyumu aldıklarını belirterek bu durumun misyonerlik faaliyetlerine karşı büyümesini ve ileride büyük bir engelin oluşabileceğinden korktuğunu belirtmişti (Stone, 1984: 235). Bu olayın arkasından Ermeni Patrikhanesi, misyonerlerin okuluna gidene, öğrencileri gönderen velileri bu okullarda çalışan Ermenileri sıkıştırmaya başladı ve hemen arkasından Amerikan Board misyonerleri İstanbul'daki Ermeniler arasındaki faaliyetlerinin meyveleri olan okullarını kısa bir süreliğine kapatmak zorunda kaldı (Arpee, 1909: 93).

Osmanlı Hükümeti, Ermeni Patrikhanesi ile misyonerler arasındaki ilişkilere, kamu düzenini bozmadığı ve bir şikâyet olmadığı müddetçe karışmamıştı. Ermeni Patrikhanesi Osmanlı imparatorluğu dâhilindeki Ermenilerin siyasal, dini, sosyal ve kültürel yegâne kurumu olarak tam yetkiyle Ermenileri yönetmişti. Osmanlı Hükümeti nezdinde Ermeni cemaatini, Ermeni cemaati nezdinde Osmanlı hükümetim temsil etmiş, vergileri toplamıştır.

Ermenilerin eğitim ve kültürü tamamen Patrikhane'nin denetiminde olmuştu. Kendi dini hukuklarına göre Ermenilerin kendi aralarındaki davalara bakmış, Gregoryen anlayışına göre Ermenilerin dini hayatını yürütmüştü. Patrikhane Ermeniler arasındaki davalara kendi inançlarını temel alarak bakmış, cezalar vermişti. Osmanlı millet sistemi içerisinde bu şekilde geniş yetkilerle donatılmış olan Patrikhane manevi bir saldırı durumunda ceza verme, hapse atma ve sürgüne göndermeye yetkili olmuştu (Ortaylı, 1985: 45).

Teorik olarak sürgüne gönderme için hükümetin onayı gerekmişse de genellikle hükümet Patrikhane'nin sürgün talebini sorgulamadan onaylamıştır (Grabıl, 1971: 13). Misyonerlerle ilişkilerin bozulduğu ilk yıllarda Patrikhane, Ermenilerin dini inançlarına zarar verdiği gerekçesiyle misyonerlerden şikâyetçi olmuş, Osmanlı Devleti, ilk yıllarda bu konuya gerekli önemi vermemişti, durumla mücadelede patrikhane yalnız bırakılmıştı. Amerikan Board misyonerleri bu olumsuz durumdan kurtulmak için yeni çözümler aramış ve faaliyetlerinin büyük bir bölümünü Anadolu'ya kaydırmıştır (Stone, 1984: 219). Ayrıca İstanbul'da kendi kabuğuna çekilerek ortamın durgunlaşmasını beklemiş ve aynı zamanda faaliyetlerine gizlice devam etmişti (Turan, 2007: 43).

Patrikhanenin 1839 yılında yasaklamasına rağmen misyonerler Ermeniler arasında basın yayın faaliyetlerine devam ettiler, İzmir'deki matbaalarında Ermenilere yönelik olarak 1.340.000 sayfa Ermenice 3.860.000 sayfa Ermeni harfli Türkçe yayın yapılmıştı (Benjamin, 1890: 44-53). Burada Ermeni harfli Türkçe yayının Ermenice yayından 3 kat fazla olması

Ermenilerin genelde hangi dili daha çok kullandıkları bakımından dikkat çekici olsa gerek.

Patrikhaneye bağlı Gregoryen Ermeniler ile Protestan misyonerler ve Protestanlığı kabul eden Ermeniler arasındaki gerginlik ve çatışma İstanbul'un yanı sıra Amerikan Board misyonerlerinin örgütlendiği diğer Anadolu şehirlerinde de cereyan etmekteydi. Ermeni patrikhanesi bu konuda kararlı olduğunu göstererek Protestan okullarına gidenlere, Protestan olanlara karşı sert yaptırımlar uygulama yoluna gitti. Yanında Protestan çalıştıran ileri gelen Ermenilere bunları işten atmalarını ve bunlara iş vermemelerini istedi. Ayrıca diğer Ermeni kilise papazlarına emirler gönderilerek cemaatin günah çıkarılması istendi. Bu emirler Protestan olduğu düşünülen herkese duyurulacak gelmeyenlerin ise isimleri listeler halinde kilise duvarlarına asılacaktı (Ö. Turan, 2007: 45).

Patrik, Protestanlığı benimseyen Ermenileri toplumdan dışlamak ve en ağır şekilde cezalandırmak istiyordu ayrıca Protestan Ermenilerin kiliseye gelip misyonerlerle bir daha ilişki kurmayacaklarını eski mezheplerine geri dönmeleri konusunda yemin etmeleri gerektiğini belirtiyordu. Aksi takdir de kendilerinin afroz edilecekleri ilan olmuştu (D. Kılıç, 2008: 165).

4.2.3.6. Patrikhanenin Yaptırımları Ermeniler Arasında Ne Anlam Taşıyordu?

Afroz, kilise üyeliğinden çıkarılmaktan ibaret değildi. Afroz edilen kişi toplumdan dışlanıyor, iktisadi ve sosyal bakımdan büyük bir darbe yiyordu. Osmanlı millet sistemi içerisinde Patrikhane'nin dinin yanı sıra siyasi, sosyal kültürel ve ekonomik hayatı da kontrolü altında tuttuğu hatırlanırsa cezanın ağırlığı daha bir anlaşılabilir. Afrozun ilan edilmesinin ertesi gününden itibaren Protestan Ermenilerin, ailelerinden ve sosyal hayattan dışlanması başladı Evlerinden çıkarıldılar, işlerini kaybettiler. Dwight 17 Şubat itibariyle afroz edilenlerin sayısının otuza yakın olduğunu bildirdi (Wheeler, 1875: 235-238).

Afroz edilen Ermenilerin evleri ve dükkânları kapatıldı. Bu anlamda afroz edilen otuz beş civarında Ermeni işadınının ticaret yapma izni elinden alındı. Yabancılar marifetiyle dükkân açanlara boykot uygulandı. Gregoryen Ermenilerin afroz edilen Ermenilere borçlarını ödemek yükümlülükleri ortadan kalktı. Afroz edildiği için mağdur olan Ermenilerin bir kısmı misyonerlere sığındılar bir kısmı misyonerler tarafından sağlanan imkânlarla kalacak yer buldular. Afroz edildiği için maddi ve manevi zarara uğrayan Ermeniler, durumlarını anlatan bir metin hazırlayarak Avrupa'nın ve Amerika'nın Protestan çevrelerine gönderdiler ve yardım istediler. Hazırladıkları metin bazı gazetelerde yayınlandı. Gelen yardımlarla afroz edildikleri için mağdur olan Protestan Ermenilerin acil ihtiyaçları karşılandı (G.Erdem, 2005: 76).

Misyonerlik kaynaklarına göre yetmiş civarında Ermeni bu şekilde evinden, mahallesinden ve toplumundan ayrılmak zorunda kaldı. 1846 ve 1847 yıllarında Ermeni Patrikhanesi ve Patrikhane taraftarları gerek İstanbul'da ve gerek Anadolu'da Protestan Ermenilere karşı tutumlarını sürdürdüler. Özellikle Rus Hükümeti, Osmanlı topraklarında süre gelen bu Protestan hareketin kendi topraklarında yaşamakta olan Ermenileri etkilemesini önlemek için İstanbul'daki Patrikhaneyi ve Eçmiyazın Katogikosluğunu sert tedbirler alınması yönünde uyarılmış ve uygulanması konusunda desteklemiştir. Amerikan Board misyonerleri, faaliyetlerinin sürdürülmesi bakımından Rusya'nın gücünü her zaman enselerinde hissetmişlerdir (E. Strong, 1910: 210).

Amerikan Board misyonerleri Anadolu'daki faaliyetleri sürecinde Ermenileri Protestan mezhebine katma çalışmalarında kiliseleri ve İncil öğretilerini kullanmış fakat daha geniş kesimlere ulaşmak için din olgusunun yetersiz kaldığını görmüştür. Daha fazla Ermeni'nin Protestan mezhebine kazandırılması için yeni yöntemlerin geliştirilmesi şart olmuştu. Bu yönde çalışmalar başlatan Amerikan Board, sağlık hizmetlerinin, misyonerlik faaliyetlerinde yer edinmesi için çalışmalar başlatmıştır.

4.2.3.7. Amerikan Board'un Anadolu'da Sağlık Alanındaki Faaliyetleri

Anadolu'daki sağlık ve medikal alandaki yetersizlikten doğan problemlerden faydalanan Amerikan Board misyonerleri, Ermeniler arasındaki faaliyetlerini bu yeni yöntemle daha etkin hale getirmişlerdir. Bu yöntemin uygulanmasında kendilerine Hz. İsa'yı örnek almışlardır (Akgün, 1992: 3).

“Hz. İsa havarilerini yanına çağırarak onlara tüm cinleri kovmak ve hastalıkları iyileştirmek için güç ve yetki vermiş sonra onları Tanrının egemenliğini duyurmaya ve hastalara şifa dağıtmaya göndermiştir.”

Hz. İsa'nın bu tutumunu kendileri için bir emir olarak gören Amerikan Board misyoneri sağlık ile Hıristiyanlığı yaymayı bir arada değerlendirmiş ve sağlık alanını misyonerlik faaliyeti için bir araç haline getirmişlerdir (M. Aydın, 2004: 33). Onlara göre İsa ile başlayan bu iyileştirme faaliyeti gelenek haline gelmiş ve bu amaçla da dünyanın her tarafına hastane ve özel sağlık kuruluşları açılmıştır. İsa'dan başlayan bu gelenek İncil ile birlikte devam ettirilmiştir. Misyonerler için dispanserler, sağlık ocakları, hastaneler gibi yardım kuruluşları en etkili ve en fazla kullanılan yerlerdir (Küçük, 2005: 72).

Onlara göre insanın olduğu yerde acılar da vardır. Acıların olduğu yerde tıp bilimine ihtiyaç duyulmaktadır. Tıp bilimine ihtiyaç duyulan yer ise misyonerlik için uygun bir fırsattır. Türk Misyonlarına Yardım Cemiyeti'nin yayınladığı bir kitapta; sağlık alanının misyonerlik için önemi şöyle vurgulanmaktadır:

“Tıbbî Misyonlar İncil öğretiminin öncüleridir. Bunlar, başka bir evangelizm ağacı dikilmesi imkânsız olan yerlerde fidan yetiştirebilirler. Doktor, birçok insanı doğrudan doğruya kabul edebilir. Bir hekim nerede olursa olsun bir dispanser açtığı zaman şifa verici yeteneği yüzünden kendisine başvuranlarla kuşatılır. Bu yobaz bir İslam mollası veya bir fakir onun elini öpecek; kör, topal, felçli insanların, can çekişen ana babaların İsa'ya hazin yakarışlarına andıran bir sesle ona yalvaracaklardır.” (Güngör, 1959: 34)

Misyonerlik faaliyetlerinin vazgeçilmez unsuru haline gelen bu servisler, İncil'in vaaz edildiği manevî misyon objeleri olarak nitelendirilmiştir.

Tıbbî misyonerlik içerisinde hemşirelerin de önemli rolü bulunmaktadır. Bu konuda doktorlardan daha istekli ve kendilerini daha iyi yetiştirmiş olan hemşirelerin, geniş düşünceli ve sempatik olmaları, misyonerlik faaliyetlerinde daha etkili olmalarını sağlamıştır. Böylece onlar hem hemşirelik hem de Hıristiyanlığı yayma gibi her iki alanda da başarılı olmuşlardır. Sağlık alanında yirmi dört saat hizmet veren hastaneler aynı zamanda misyonerlik için de yirmi dört saat hizmet imkânı sağlamıştır (Kocabaşoğlu, 2000: 63). Sağlık hizmeti veren misyonerlerin Ermenileri “Protestanlaştırması” daha kolay olmuştur. Çünkü Misyoner doktorlar, hastanede veya hastane dışında hastalarına Protestanlık propagandası yapmak için daha uygun fırsatlar bulmuşlardır. Bu durumda hastanede yatan veya kliniğe tedavi için gelen insanlara “misyoner doktor” hastaya Protestanlığı telkin etme imkânı kazanmıştır. Bu amaca hizmet göz önünde bulundurularak 1880’de başlayan düzenli sağlık hizmeti çerçevesinde, Harput, Talas, Konya, Gaziantep, Adana, Van, İstanbul, Merzifon gibi şehirlerde hastaneler kurulmuştur (Açıkses, 2003: 162).

Amerikan Board Teşkilatı’nın dünya üzerinde sağlık hizmeti veren otuz kuruluştan on tanesinin Anadolu’da açılması Anadolu’ya ve hastanelere verilen önemi ortaya koymaktadır. Açılan hastane ve dispanser gibi sağlık kuruluşlarında da Ermeniler çalıştırılmış ve böylece Ermenilerle daha yakın ilişkiler kurulma imkânı sağlanmıştır. Ancak sağlık alanındaki bu faaliyetler görüntü olarak Ermeniler üzerinde gerçekleştirilmiş gibi olsa da Türkler de bu faaliyet neticesinde etki altında kalmışlardır (Stone, 1984: 69-72, Küçük, 2005: 73).

Misyonerler, Türkiye’deki faaliyetlerini sadece sağlıkla da sınırlı tutmamışlardır. ABD Hükümetleri, Amerikan Board misyonerlerinin Anadolu’daki çalışmalarını kolaylaştırmak, faaliyetlerini hızlandırmak ve resmileştirmek amacıyla Sivas başta olmak üzere İstanbul, İzmir, Erzurum, Harput, Van, Diyarbakır ve Musul gibi şehirlerde konsolosluklar açmıştır.

4.2.3.8. Amerikan Board'un Anadolu'daki ABD Konsoloslukları ile İşbirliği

Bu konsolosluklar, Amerikan vatandaşların hakkını korumak adı altında misyonerlere, her türlü siyasî ve maddî yardım sağlamıştır. Konsolosluklar, aynı zamanda, Protestan Ermenilerin de koruyucu sığınakları olmuş ve Amerika'ya gidip gelme noktasında bir üs halini almıştır (Uras, 1976). Bu konsolosluklar vasıtasıyla Misyonerler, ülkelerine her türlü bilgiyi de buradan göndermişlerdir. Osmanlı Devleti ile imzalanan antlaşmalar neticesinde açılan bu konsolosluklar vasıtasıyla Protestan Hıristiyanların çıkarları gözetilmiş; Osmanlı Devleti'ndeki Hıristiyanların yaptığı çalışmalarını ile bölge halkının zaafı ve hassas oldukları noktalar bağlı buldukları devletlere ve teşkilatlara bildirilmesi sağlanmıştır.

Konsolosluklar misyonerlerin faaliyetlerinin de ana merkezi olmuştur. Bunu bir İngiliz misyoner Potinkres şu şekilde tanımlamaktadır:

"...Emin olunuz ki, her sefirin bin türlü karanlık, kapalı, baskılı işlerde parmağı vardır. Safirler maksatlarını gerçekleştirmek için her türlü fedakârlıkta bulunmaktan çekinmezler. Buldukları memleketin ruhuna girerler. Biz İngilizler her türlü fırsattan istifade etmeyi biliriz....Siyasi maharetimiz, sabrımız, tedbirle hareketimiz, açıkça söylemeliyim ki merhametsizliğimiz bizi tüm dünyaya hakim olmamızı sağladı..." (Açıkses, 2002: 547)

Böylece gayri resmi faaliyetler konsolosluklar vasıtasıyla resmîleşmiştir. Bu konsolosluklarda da hastanelerdeki gibi misyonerler görev almış yardımcı görevlerde de Ermeniler çalıştırılmıştır.

Konsolosluklar, okullarla da sürekli ilişki içerisinde olmuşlardır. Hatta okulların diploma töreni bile konsoloslukların binalarında yapılmıştır. Okullarla ilgili her türlü bilgi ve belgeler konsolosluklarda saklanmıştır (Haydaroğlu, 2002: 188) . Bu konsolosluklar, 1900'lü yıllarda ve özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında da ön plâna çıkmış, ayaklanma ve kışkırtma merkezleri haline gelmiştir (Açıkses, 2002: 548).

4.2.3.9. Amerikan Board'un Anadolu'daki Yetimhane ve Çocuk Yuvaları

Ermenileri Protestanlaştırmak amacıyla konsoloslukları kullanan misyonerler ayrıca yetim ve parasız Ermeni çocukların yetiştirilmesi amacıyla Diyarbakır, Bitlis gibi şehirler başta olmak üzere birçok ilde Ermeni çocuklar için çocuk yuvaları ve yetimhaneler açmışlardır³¹⁸. Çeşitli bölgelerdeki parasız veya yetim olan Ermeni çocukları da İzmir ve Bursa gibi büyük şehirlerdeki Amerikan misyonerlerine ait yetimhanelere gönderilmiştir (Grabıl, 1971: 19). Krikor Baghdassarian'ın 1875'te Bursa'da kızlar için açtığı yetimhane, Harroutyun Hallajian'ın Gaziantep'te açtığı Hallajian Yetimhanesi ve Ahovan Shirajian, Yenouk Hadidian, Varten Jinishian, Stephan Philibesian gibi kişilerin açtıkları hayır kurumları bunlardan sadece birkaç tanesidir (Grabıl, 1971: 19). Özellikle Gedikpaşa Protestan Ermeni Kilisesi sorumlularından Hrant Güzelyan'ın Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelerek kilisenin bodrum katında zorluklarla eğitim gören Ermeni çocuklarına yardım etmek ve bu yolla "Ermeni Kimliği"ni de korunmasını sağlamayı amaç edinmiştir. Ermeni yetimler için açılan bu yetimhaneler ve diğer kuruluşlar tarihî süreç içerisinde misyonerlerin de ikamet yeri olmuş ve bu kuruluşlar vasıtasıyla Ermeniler üzerindeki faaliyetlerini daha rahat gerçekleştirebilme imkânına kavuşmuşlardır (Küçük, 2005: 76). Misyonerler ayrıca bu faaliyetler içerisinde kadının önemini de unutmamış ve daha etkili olabileceklerini düşündükleri kadınlara yönelik faaliyetler için kadın misyonerler de görev yapmışlardır.

Misyonerler bu faaliyetlerin yanında tarım, mühendislik, ticaret gibi alanlarda da faaliyet göstermişlerdir (Riggs, 1920: 33-41). Ayrıca Ermeniler için sosyal servis merkezleri, yemek programları, konferanslar, kamplar emekli evleri, kız ve erkek evleri gibi kuruluşlar oluşturma yoluyla da bu faaliyetlerine hız kazandırmışlardır (Riggs, 1920: 33-43). Ancak bu faaliyetler sürecinde Amerikalı misyonerler arasında birtakım problemler de ortaya çıkmıştır. Amerika'nın İstanbul temsilcisi A. R. Terell, misyonerler tarafından sevilmemektedir. Çünkü Terell, Ermenilerden nefret etmekte ve bu durum misyonerlerin işini zorlaştırmaktadır. Bunun üzerine misyonerler, Terell'in

değiştirilmesini ve onun yerine İstanbul temsilciliğine Oscar S. Strauss atanmasını sağlamışlardır. Strauss, İstanbul'a atandıktan sonra Amerikan Board'a yazdığı 6 Ağustos 1887 tarihli mektubunda, "...*tayinim için gösterdiğiniz ilgiye, alacağım sonuçlarla layık olacağım*" diyerek hem teşekkür etmiş hem de sorumluluğunun bilincinde olduğunu vurgulamıştır (Kocabaşoğlu, 2000: 28). Genel ve siyasal alandaki faaliyetlerinde kısmen başarı yakalayan misyonerler, daha etkili olacaklarına inandıkları eğitim-öğretim alanına ağırlık vermeye başlamışlardır.

4.2.3.10 Dil Çalışmaları ve İncil'in Modern Ermeniceye Çevrilmesi

Misyonerler, mensubu oldukları devletin ve dinin nüfuz alanını genişletmek amacına yönelik "*Yeni nesiller oluşturmak*" düşüncesi ile hareket etmektedir. "*Kültürel emperyalizm*" olarak da nitelendirilebilecek bu düşüncenin temel unsuru da dildir. Öyle ki Almanların "*Dilin bağlayıcı gücü olmadıkça hiçbir kültürel nüfuz sürekli olamaz*" sözüne uygun olarak Protestan misyonerler de Ermenilerin dilini öğrenmekle işe başlamışlardır (Ö.Turan, 2007: 11, Stone, 1984: 56). Amerikan Board misyonerlerinden Cyrus Hamlin, bu çalışmalar için, "...*Birinin ana dili düşüncelerinin ve ifadesinin başlıca aracı olmalıdır. Bizim dersimiz Ermeni dilinin araştırılmasına büyük hız verdi... Onu demir ve çamur olarak bulduk, altın olarak bıraktık (Hamlin, 1863: 311)*" diyerek misyonerlerin Ermeniler üzerindeki dil çalışmalarına verdikleri önemi göstermektedir.

Misyonerler, "dil"e verdiği önemi Kutsal Kitap çalışmalarına da yansıtmışlardı (Küçük, 2005: 77). Eski Ermenicenin Ermeni halkı arasında bilinmemesi üzerine Kutsal Kitap modern Ermeniceye çevrilmiştir. 1821'de de Kutsal Kitap, eski Ermeniceden modern Ermeniceye, İngiliz Cemiyeti de günlük dile çevirmiştir (Öztürk, 2007: 12). Kutsal Kitap çalışmaları ile birlikte Ermenilere Protestan doktrinler de öğretilmiştir. 1830'larda Daniel Temple ve Goodell, Türkçeyi çok iyi bildiğinden Kutsal Kitabı Ermenice karakterli

Türkçeye (Armeno-Turkish) çevrilmiş ve Kutsal Kitap, 1841'de Erzurumlu Zenob ve 1842'de misyoner William Goodell'in öncülüğünde halkın ve dinî liderlerin de yardımlarıyla Türkçeye, 1843'de H.G.O. Dwight'in yardımıyla modern Ermeniceye ve 1844'te de Protestan Ermeni öğretmenleri ve din adamlarından oluşan grubun öncülüğünü yapan Elias Riggs tarafından modern Ermeniceye çevrilmiştir (Küçük, 2005: 77)

Kutsal Kitap çevirisiyle birlikte Ermenice kullanımının azalması ve modern Ermenicenin hâkim olmasıyla Ermeniler Kutsal Kitabı anlamaya başlamış, Ermeniler arasındaki okuryazarlık oranı da artmıştır. Bu yolla Ermeni halkı, bilinçlendirilmiş, Ermeniler, okuyucu konumuna getirilmiş ve Kutsal Kitap herkesin alabileceği ve okuyabileceği bir yapıya kavuşturulmuştur (Toottikian, 1996: 101). Böylece Kutsal Kitap Ermeniler için çok önemli bir unsur haline gelmiş ve Tanrı Sözü (The Breath of God) adını almıştır. Ermeni halkı kutsal kitabı anladıkça ona daha da çok sarılmış ve onu hayatının bir parçası yapmıştır. Nihayet 1956'da Kahire'deki Piskoposlar toplantısında da Kutsal Kitabın modern Ermenice çevirisinin korunması kararı alınmıştır (Toottikian, 1996: 102).

Protestan Ermeni liderler aracılığıyla misyonerler; Kutsal Kitabın çevirisi ve her türlü yayın/gazete gibi eğitim araçlarıyla Modern Ermenicenin gelişimini daha da ileri götürmüşlerdir (Stone, 1984: 56-109).

4.2.3.11. Matbaa ve Basım Yayın Faaliyetleri

Kutsal Kitabın Ermeni karakterli harflerle Türkçeye veya Türkçe karakterli Ermeniceye evrilmesinden sonra Kutsal Kitabın çoğaltılması ve Yunanca, Ermenice ve Arapça gibi değişik dillerde dinî kitaplar basılması amacıyla 1822'de Malta'da matbaa** kurulmuştur. Çünkü Malta, 1815 yılında Akdeniz Misyonu'nun merkezi olmuş, böylece Anadolu ile birlikte bütün Doğu Akdeniz ülkelerine yönelik Protestan misyonerlik faaliyetleri için de güvenli bir sığınak olmuştur (Ç. Erhan, 2001)

Malta'daki bu matbaada 7 misyoner 10 yıl süreli olarak hizmet etmiştir. Matbaa daha sonra 1833'te İzmir'e taşınmış ve burada 20 yıl kadar bir sürede faaliyet göstermiştir. İzmir'den sonra da sorumlu misyoner Giggs ile matbaacı N. Benjamin tarafından 1834'te İstanbul'da faaliyete başlamıştır. 1831 yılında günümüzdeki adıyla İstanbul Amerika Büyükelçiliği'nin faaliyete geçmesiyle birlikte matbaa daha rahat çalışma imkânına kavuşmuştur. Bu matbaa İstanbul'da 1899 yılına kadar 40 yıl gibi bir süre zarfında hizmet vermiştir (West, 1875: 236-248). Ayrıca 1831'de Gaziantep'te de bir matbaa kurulmuştur. Osmanlı Devleti'nin kendi matbaasının olmaması, misyonerlerin çalışmasını daha da kolaylaştırmıştır. Kutsal Kitabın Ermeniceye çevirisinde ve Hıristiyanlıkla ilgili Ermenice eserlerin, kitapların yayımlanmasında Kutsal Kitap Evi (Bible House) da büyük rol oynamıştır (Küçük, 2005: 79-81)

Kutsal Kitap çalışması ile birlikte Ermenilerin diline ve kültürüne uygun olarak dinî veya kültürel yayınlar, Ermenice gramer kitapları, ilahi ve müzik kitapları, yükseköğretim ve kolej öğrencileri için Ermenice astronomi, fizyoloji, antropoloji, biyoloji, sosyoloji, psikoloji, coğrafya, matematik, din ders kitapları ve sözlükler de hazırlanmıştır (Tozlu, 1991: 63-78)

Matbaayı kendi çalışmaları için temel malzeme yapan ve dinî alanlarda (Protestanlık konusunda) eserler yazan misyonerler, bu kitapların Ermeniler arasında okunmasının teşviki üzerinde de durmuşlardır. Bu amaçla da okullar ve enstitülerin açılması zarureti hususunda hemfikir olmuşlardır.

4.2.3.12. Amerikan Board'un Anadolu'da Eğitim Faaliyetleri

Ermeniler arasındaki eğitimsizliği belirleyen Misyonerler, Ermeniler arasında Protestanlığı yaymanın en etkili yolun okullar olduğunu ve Çünkü Protestanlığın en iyi öğretileceği yerin okullar olduğu kanaatine ulaşmıştır. Goodell ile Dwight ise 23 Haziran 1832 tarihli ortak mektuplarında misyonerlik faaliyetlerinde okulların önemini şu ifadelerle dile getirmişlerdir:

“Sorun, Ermenilerin iyiliği için mümkün olan en yararlı işi hangi yoldan yapacağımızdır....Onlarla ilgili olarak işe doğru uçtan başlamak için ilkokullar

açmalıyız... Bir çocuğun kafasında yetişkin insanınkinden çok daha kolay iz bırakılabilir... Üstelik bunların pek çoğu okuyamıyor, hemen hemen tümü yazamıyor... Şimdi iki harfi birbirinden ayıramayan bu adamlara biz Tanrı'nın kitabını versek ne olur? Genişlememize gerek yok; demek ki işe okuldan başlamalıyız..” (Kocabaşoğlu, 2000: 68)

Ayrıca Dwight, “... Protestanlar arasında okulların varlığı Ermeni ana babalar için Protestan cemaate katılmak yolunda önemli bir adımdır” sözüyle okulun önemine açıkça vurgu yapmıştır. Bu düşünceler doğrultusunda okulların açılmasının gerekli olduğu kararı alınmış ve bu okulların açılması için girişimlerde bulunulmuştur. Ancak bu okullar açılması için maddî kaynak gerekmektedir Ermeniler arasında Protestanlığı yaymaya çalışan Amerikan Board misyonerleri bağlı oldukları teşkilatlar doğrultusunda çalışmışlardır. Bu nedenle okullar için gerekli olan maddî kaynağı da ilk olarak Amerikan Board başta olmak üzere diğer misyoner teşkilatlar sağlamıştır (Kocabaşoğlu, 2000: 79)

I. Dünya Savaşı öncesinde Amerikan Board Dış İlişkiler Sorumlusu olan James Barton da, “genel olarak 8.000.000 (sekiz milyon) dolar, 40.000.000 (kırk milyon) dolar gayrimenkuller, Amerikalılar tarafından yönetilen kurumlar için 1.000.000 dolar ve hayır giderleri için de 3.500.000 (üç buçuk milyon) dolar” harcama yapıldığını ifade etmiştir (Akgün, 1992: 3). Ancak misyoner teşkilatlar bu harcamaları yaparken yapılan faaliyetlerinin karşılığının alınacağını da bilincindedir. Zaten Amerikan Board dış ilişkiler sekreterliğini yürüten James L. Barton, “*Daybreak In Turkey*” adlı eserinde, bu bilinci şu sözleriyle açıkça beyan etmiştir:

“...Türkiye’deki Amerikan kolejlerini kurmak ve desteklemek için Amerika’dan gönderilen paranın, bu ülkeyle artan ticaret sayesinde yüklü faiziyle birlikte fazlasıyla geri ödendiğini söylemek doğru olacaktır.” (Kocabaşoğlu, 2000: 20)

Amerikan Board’un başka bir raporunda Anadolu’daki Amerikan öğretmen, eğitim, araç ve kitaplar veya metot ve düşüncelerden ziyade ABD’nin ticarî üstünlüğünün daha önemli olduğu ibaresinin kullanılması da okulların ticaret açısından da değerlendirildiğinin bir göstergesini taşımaktadır (Stone, 1984: 181).

Okullar için maddî kaynağı temin eden misyonerler, raporlarında belirledikleri uygun alanlarda okullar açmak için Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde yerler almış ve Anadolu'nun her tarafında okullar açma çalışmalarına başlamışlardır. Misyonerler, Ermeniler için ruhsatlı veya ruhsatsız büyük çoğunluğu ruhsatsız olan okullar açmışlardır (Haydaroğlu, 2002, 172-175).

Osmanlı Devleti'nde ilk Amerikan Protestan Okulu 1824'te Beyrut'ta açılmıştır. Bu okulların sayısı 1825'te beşe ulaşmıştır (Kocabaşoğlu, 2000: 59). 1833'lerde Beyoğlu'nda Ermeniler için ilk misyoner okulu, 1836'da da Ermeni Kilisesi'nin şikayeti üzerine iki yıl sonra kapatılan ikinci misyoner okulu açılmıştır (Şimşir, 1984: 94-96). Harput Amerikan Koleji, Milletlerarası İzmir Koleji, Merzifon Amerikan Koleji, Tarsus Amerikan Koleji (Tarsus Saint Paul Enstitüsü), Bursa Amerikan Koleji, Antep Amerikan Koleji, İstanbul Robert Koleji, İstanbul Amerikan Kız Koleji bu okulların Anadolu'da önemli etki yapmış olanlarıydı (Ortaylı, 1981: 87). 1915'li yıllara kadar Anadolu'nun birçok yerinde çok sayıda okullar açılmıştır (Arıç, 1999: 5-8)

Amerikalı misyonerler sadece erkek öğrencilere yönelik faaliyetlerle yetinmemiş; kız öğrencilere de yönelmişlerdir. Herman N. Barnum, Wheeler ve Dunmore gibi birçok misyoner kadınların eğitimsiz olduklarına dikkat çekerek kızlar için okulların açılmasının gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Çünkü onlar başarılı bir misyonerlik için kadının vazgeçilmez olduğunu ileri sürmüş ve bu amaçla kızlar için de kolejler açmışlardır. Hatta onlar sadece okulda eğitim vermekle kalmamış okumayan Ermeni kadınları için bizzat evlere gitmek suretiyle de eğitim vermişlerdir (Kieser, 2005: 298-310).

1820'lerde Anadolu'nun hemen hemen bütün illerinde açılmaya başlanan bu okulların sayısında zaman içerisinde büyük bir artış olmuş, 1845'de 7 okul, 1895'de de 20.496 öğrencisiyle 423 okul açılmıştır. Bu sayı 1913'de de 26.000 öğrencisiyle 450-460 okula ulaşmıştır. Bu okullar içerisinde Robert Kolej, Amerika'nın kendi ülkesi dışında açtığı ilk ve en eski okul olması ve çok geniş bir coğrafyadan öğrenci çekerek uluslararası bir

kimlik kazanması dolayısıyla hem Türkiye hem de Amerikan eğitim tarihinde ayrı bir yeri vardır (Küçük, 2005: 76-88).

Bu okullara alınan öğrenciler, genellikle yetim, öksüz veya fakir Ermeni çocuklarıdır. Ancak bu okullara her yetim, öksüz veya fakir öğrenci alınmamıştır. Düzenli olarak Hıristiyanlık faaliyetlerine vaiz ve öğretmen olarak katılmaya söz verenlerin ve okul işleri için günlük iki saat amelelik yapma şartını kabul eden öğrencilerin kayıtları yapılmıştır (Açıkses, 2003: 258-260).

Öğretim süresi yüksek okul niteliğindeki bölümler dört yıl, diğer bölümler ise üç yıl olan bu okullarda temel amaç Protestanlığı öğretmek ve yaymak olmuştur. Robert Kolej'in müdürlüğünü yapmış olan George Washburn; *"Bu kolej, Türk halkına Hıristiyan ruhunu, hayat tarzını ve dünya görüşünü açıklamak için kurulmuştur"* sözüyle doğrulamaktadır (Halefioğlu, 2007: 22-23). Ayrıca Amerikan Board'ın raporlarında okulların basit bir eğitim kuruluşu olmadığı, Protestan bir merkez olduğu, bunun yanında bir misyoner güç olarak Ortadoğu'daki etkili ve önemli bir unsur olduğunun vurgulanması da okulların amacını net olarak ortaya koymaktadır (Bağceci, 2008: 158-162).

Bu amaçlar doğrultusunda da okullarda öğretim dili, Ermenice olmuş ve Ermenicenin yanında da İngilizce, Türkçe, Fransızca ve Almanca gibi beşe yakın dil öğretilmiştir. Bunun yanında Protestanlık öğretimi tüm öğrenciler için mecburî kılınmış ve ibadetler de Amerikalı misyonerler tarafından yerine getirilmiştir. Okullarda Ermenice olarak din dersi, coğrafya, fizik, kimya gibi dersler okutulmuş ve kız okullarında da dikiş ve süsleme gibi el sanatlarına da yer verilmiştir. Ayrıca Ermenilere dilleri, tarihleri ve edebiyatları ile milliyetleri hakkında bilgiler verilmiş ve milliyetçilik duyguları kamçılanmıştır. Milliyetçilik duygularının uyandırması yönünde de Türk Milleti'ne ve Türk Devleti'ne düşmanlık aşılanmıştır (G. Alan, 2001). Ancak aynı öğretim, Türk öğrenciler için geçerli olmamış ve Türk öğrencilere de milliyetçilik kavramının çağ dışı bir düşünce olduğu fikri benimsetilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu okullarda okuyan Ermeni öğrencilere Amerikan

hayranlığı (Hıristiyanlığa sempati) oluşturma çabası içerisinde de girilmiştir (Küçük, 2005: 88-89).

Okullarda görev alan kişiler; bu okulları açan, sahalarında yetişmiş çok iyi bir uzman ve Kutsal kitap ustası olan Protestan misyonerlerdir. Bu misyonerler açtıkları bu okullarda öğretmen, müdür veya rehber öğretmen olarak görev yapmışlardır. Okullarda ders veren öğretmenler, Türk okullarındaki öğretmenlerden üç misli fazla maaş almışlardır. Misyonerler, Ermenilere yine bir Ermeni'nin İncil'i anlatmasının daha etkili olabileceğini ifade ederek, okullarda Protestanlaştırdıkları Ermeni öğretmenlere yer vermişlerdir.

Okullarda sadece Türkçe dersler vermek amacıyla bir Türk öğretmen görev almıştır. Böylece misyonerler Ermeniler arasında Protestanlığı yaymada okulu çok iyi kullanmışlardır. 1870'te bir Amerikan misyoner kadın Maria A. West'in "Romance of Mission (Misyonların Öyküsü)" adlı hatıralarında "*Ermeni insanının ruhuna girdik, yaşamında bir ihtilal yaptık*" (West, 1875) demesi ve Amerikalı Profesör Earle'nin "*Amerikan misyoner okullarında Ermeniler dillerini ve tarihsel geleneklerini yeniden üstün tutmayı öğrendiler. Batının siyasal, sosyal ve ekonomik ilerleme ideallerini tanıdılar...*" sözü de bunun açık bir göstergesidir (Earle, 1929: 147).

Ayrıca Harput Konsolosunun raporu da bu gerçeği teyit etmektedir:

"Şu anda Amerika'dan ülkeye getirilen en önemli şey kolejin bütün sınıflarından Amerikan ticaret yaşantısı, konfor ve serveti hakkında bilgi verilmiş olmasıdır. Daha önemlisi Amerikanvari yaşama idealini, iş ahlakını, zaman kavramını ve benzeri bütün konularda modern bilimdeki gelişmeleri, Asya'nın bu doğal bahçesine ekmektir. Bu kolej Amerikan düşünce metotlarını ve hayat kazanma biçimini geniş ölçüde bütün sınıflarda canlandırıp öğretmektedir. Özellikle Amerikan tekstil üretimini çeşitli üretim dallarını getirmektedir..."(Açıkses, 2003: 269-275)

Böyle bir amaç ve çalışma içerisinde yetişen Ermeniler, bu okullardan mezun olduktan sonra aldıkları eğitim ve öğretim neticesinde ideolojik bakımdan da belli bir şartlanma ve bağımlılık duygusu içerisinde olmuşlardır.

Bu okullar, Osmanlı Devleti için tehlike arz etmiş olsa da üst düzeyde bir eğitim verdikleri bilinen bir gerçektir. Protestan Ermenilere göre bu okullar, bütün Ermeni nesillerine anlatılmaz nimetler sunmuştur. Okullardaki eğitim, Ermenilerin gelecek nesilleri için ışık olmuş ve onları güçlendirmiştir. Ermeni dilini öğretmede ve kültürel değerlerini aktarmada da en etkili araçlardan biri olmuştur. Hatta misyonerler, kendi açtıkları bu okullarda verilen eğitim sayesinde Ermenilerin Osmanlı Devleti'ndeki diğer azınlıklardan daha üstün ve farklı konuma kavuştuklarını da beyan etmektedirler. Protestan misyoner okulları, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve I. Dünya Savaşı sırasında eğitim vermekten ziyade Osmanlı Devleti aleyhine çalışan bürolar halini almıştır. Ermeni Patriği olan Horen Aşıkyan da "Ermeni Tarihi" adlı eserinde "... Kurdukları okullar, gizli tasarıların yuvalarıdır" diyerek bu durumu daha da net biçimde ortaya koymuştur.

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinin kaybolduğu dönemde bu okullar, Osmanlı Devleti nazarında suçlu olan misyonerler ile bu emellere hizmet eden Ermeniler için bir sığınma yeri ve isyan kaynağı haline gelmiştir. Ayrıca bu süreçte ve özellikle I. Dünya Savaşı'nda okullar, Hınçak ve Taşnak Ermeni komitelerine de büyük destek sağlamıştır. Hatta okullardaki öğretmen ve profesörlerin birçoğu da bu komitelerin resmî üyeleri olmuşlardır. Ermeni Komiteleri de misyoner devletlerin emellerine hizmet etmiştir. Osmanlı Devleti bu esnada misyonerlerin açtıkları okulların eğitim amacından sapmaları ve Ermeniler üzerindeki olumsuz faaliyetlerini önlemek amacıyla nizamnameler hazırlamış ve denetim amacıyla eğitim müfettişleri görevlendirmiştir. Ancak Misyonerlerin açtıkları okullar, 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması'nda kontrol altına alınabilmişlerdir (Küçük, 2005: 94)

4.3. ERMENİ İSYANLARININ OLUŞUM SÜRECİNDE ANADOLU'DAKİ AMERİKAN MİSYONERLİK FAALİYETLERİNİN RÖLÜ

4.3.1. Ermeni Milliyetçiliğinin Ortaya Çıkmasında Amerikan Misyonerlerinin Rolü:

Fransız ihtilâlından sonra değişen şartlar Ermenileri de etkilemiş, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren **Ermeni Milliyetçiliği** gelişmeye başlamıştır. Fransız İhtilal'ını hazırlayan aydınlanma döneminde, insanların hür ve eşit olmaları gerektiği, insanların başka insanlar (kral, rahip vb.) tarafından yönetilmesinin doğru olmadığı düşünceleri yayılırken; milletlerin de hür ve bağımsız olmaları, başkalarının hâkimiyeti altında olmamaları düşünleri de yayılmış bulunuyordu. Böylece hürriyet, eşitlik ve adalet kavramları ile hayata geçirilmeye çalışılan demokrasi kavramı ile birlikte; her milletin kendi devletini

kurması prensibine dayalı, milli devletlerin kurulmasını öngören milliyetçilik fikirleri de yayılıyordu. Avrupa'da ortaya çıkan bu fikirler, kısa süre içerisinde dünyanın öteki ülkelerinde de hızla yayılmaya başladı. Bu akım, tabiatıyla, en fazla bünyesinde birden çok millet barındıran Osmanlı Devleti gibi imparatorlukları etkiledi.

Batılı emperyalist devletler, değişen dünya şartlarında, sömürge düzenlerinin devam edebilmesi için milliyetçi fikirlerin yayılması ve sonuçta milli devletlerin kurulması için büyük çabalar sarf ettiler. Ermeni toplumu içinde devrimci ve milliyetçi akımlar 1870'lerin sonunda özellikle Avrupa'da eğitim gören üniversite gençliği arasında boy göstermiştir. Sosyalist ve devrimci nitelikteki ilk örgüt olan Hınçak ("Çan") 1887'de İsviçre'nin Cenevre kentinde üniversite öğrencisi Avedis Nazarbekyan ve arkadaşları tarafından kurulmuştur. 1890'da Tiflis'te Kristapor Mikaelyan, Stepan Zoryan ve Simon Zavaryan tarafından kurulan Ermeni Devrimci Federasyonu, ya da yaygın adıyla Taşnaksutyun ("Federasyon"), Rus devrimci hareketinden aktardığı gizli örgütlenme modeli ve silahlı eylem anlayışıyla, kısa zamanda Hınçak'çıları ikinci plana iterek, ulusçu hareketin ana örgütü olarak öne çıkmıştır (Aydoğan, 2005: 169 - 183).

Genel olarak misyoner çalışmalarının ortaya çıkardığı sosyo-politik, kültürel öğelerden biri de misyonerlerin nüfuz ettikleri toplulukların ulusal hislerini işlemeleri olmuştur. Amerikan misyonerlerinin de Osmanlı Devleti'nin gerek Avrupa ve gerekse Asya topraklarındaki faaliyetleri Osmanlı Hıristiyanlarına ulus şuurunun kazandırılması noktasında benzer sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Özellikle Balkanlarda Bulgarlar arasındaki "Bulgarlık" bilinci, Anadolu'da Ermeniler arasındaki "Ermenilik" bilinci büyük ölçüde misyonerler tarafından verilmiştir. Ermeniler, misyonerlerden dinledikleriyle, aldıkları eğitim ve gördükleri yardımla özellikle dil ve kültür sahasında milli bir alt yapı edinmişlerdir. Bu kazanım onlara siyasi sahada devlet ve vatan konularında bir bağımsızlık düşüncesi aşılammıştır. Dolayısıyla Ermeniler aldıkları eğitimle tebaası oldukları devlete ve ülkeye hizmet etmek yerine, devletine karşı gittikçe yabancılaşan düşmanca bir ruh hali içine girmişlerdir. Üstelik mezun olduktan sonra öğretmenlik, vaizlik, doktorluk gibi görevler

olarak artık misyonerler için bir müşteri değil, bizzat misyonerlerin işlevini üstlenen yeni nesil Ermeni çocuk ve gençlerinin mimarı olacaklardır.

Amerikan okullarında okuyup tahsil gören ve buradan mezun olan Ermeni gençleri neticede gayet fanatik birer Türk düşmanı haline gelmişler, komitecilik ve çetecilik faaliyetlerine de ağırlıklı olarak yer vermişlerdir. Bursa, Harput, Talas, Maraş, Merzifon, Haçin, Van, Gaziantep, İstanbul ve benzeri yerlerde eğitim-öğretim faaliyetini başlatan misyoner okullarında Ermeniler, tarihleri ve edebiyatları hakkında geniş bilgi sahibi olmanın yanında insan hakları, ulus hürriyeti ve çağdaş konulardan da haberdar olmuşlardır.

1895 yıllarında Anadolu'da bulunan Rus miralaylarından Potiyat, bizzat gözlemlerine dayanarak hazırladığı bir raporda bu konuda oldukça önemli bilgi vermektedir. Potiyat, Ermenilerin okul programında yer alan başta tarih ve coğrafya dersleri olmak üzere sosyal bilimlere dair derslerin onların ulusallaşması yönünde büyük etki yaptığını gözlemlemiştir. Açıkça siyasi bağımsızlık düşüncesinin derslerde işlendiğini belirten Potiyat, Ermenicenin öğretimi ve Ermeni yazarlarının kitaplarının okutulduğu sırada tarihteki bağımsız Ermeni Krallığı'na dikkat çekildiğini, bunun ise okuldaki Ermeni asıllı öğretmen ve öğrencileri bu krallığın yeniden kurulabileceği düşüncesine sevk ettiğini söylemektedir. Hatta Amerikan kolejlerinin öğretim kadrolarının büyük kısmını elinde tutan Ermeni öğretmenlerin, Ermeni Krallığı kurulduğunda önemli memuriyetlere getirilecekleri düşüncesinde oldukları söylentileri bile işitilmekteydi. Ermeni öğretmenler bu sıralarda kurulacak Ermeni Krallığı'na İngiltere prenslerinden Prens Teq'i namzet göstermekteydiler ki, bu düşünce dönemin gazetelerinde de yer almıştır. Potiyat bunu ayrıca bir Ermeni'den bizzat dinlemiştir. Potiyat'a göre, bu yeni yaşam tarzı Ermeni öğrencilerini mezuniyet sonrası dönemde gerçek hayatla yüz yüze kaldıklarında ciddi bir sosyal çatışmaya ve "husumet" psikolojisine sevk etmiştir.

Misyonerler muhtelif tarzdaki faaliyetleriyle Yunan, Ermeni, Keldani, Maruni, ve benzeri azınlıkları da bilinçlendirmeye çalışmış, "Ortodoks

hıyerarşisinin ve Türk despotizminin pençesinden kurtarmak" üzere Bulgarlar arasında da faaliyet göstermişlerdi (Gündüz, 2002: 67-70). Fakat esas neticeyi, kendilerini devlet haline getirme başarısını göstermekle Bulgarlar ve bir dizi isyana sevk etme becerisini sergilemekle de Ermeniler arasındaki çalışmalarından elde etmişlerdi.

4.3.2. Ermenileri Örgütleme Çalışmaları:

Osmanlı Devleti'nin egemenliği altında yaşayan ve Osmanlı tarihinin son elli yılına damgasını vuran ve devletin kaderini değişime zorlayan azınlıkların başında; Ermeniler gelmektedir. Dinî ve kültürel anlamda şuurlu bir milliyetçiliğin teskininde olan Ermeniler, XIX. yüzyılın son çeyreğinde de siyasî milliyetçiliklerini birçok platformda seslendirme sürecini yaşamışlardır. Yaşanan bu süreçte Avrupalıların misyoner teşkilatları kadar ABD ile de temasa geçmiş, bu ülkelerde iyi eğitim almış Ermeni aydınları Ermenilerin siyasal düşüncelerini etkilemiştir.

Ermenilerin örgütlü mücadeleleri 1860'lardan itibaren büyük bir ivme kazanmıştır. Gerek Osmanlı ülkesinde, gerekse diğer ülkelerde yaşayan Ermenilerin arasında milliyetçilik fikirlerinin yeşermesinde büyük devletlerin ve misyonerlerin katkısı büyük olmuştur. Ağırlıklı olarak Amerikan Board misyonerlerinin desteği sayesinde, Ermeni gençleri Avrupa'da, Amerika'da ve Anadolu'da iyi bir eğitimle yetiştirilmiş; bu sebeple aydın bir Ermeni kesimi oluşturulmuştur. Böylelikle Ermeniler arasında millî bilinç yaratılarak Büyük Ermenistan fikrinin ideolojik temellendirilmesi süreci başlatılmış oldu (Doğan, 2004: 23-26).

Mim Kemal Öke'nin "*müstakil bir Ermenistan kurulabilmesine yönelik gelişmelerin birinci safhası*" diye tanımladığı bu süreç tamamlanmış, sıra bu büyük amacın gerçekleştirilmesine gelmişti. İşte bu gibi gerekçelerle Osmanlı

ülkesinde ve diğer ülkelerde Ermenilerin örgütlenmeye başladığı görülür (Öke, 2003: 160).

1860'da *Kilikya'yı Kalkındırma, Hayırseverler Cumhuriyeti, Fedakârlar Cemiyeti*, 1870 ve 1880'li yıllarda Van'da *Ararat*, Muş'ta *Mektep Severler, Şarklı* gibi sosyal, kültürel ve dayanışma görünümlü derneklerin hayata geçirildiği görülür. Bir müddet sonra, yeterli alt yapı hazırlıklarına paralel olarak da bu derneklere eş komitelerin kurulmaya başladığı, hatta isimlerinin bile bu yöndeki amaçlarını ifade eder tarzda değiştirildiği dikkat çekicidir. Örneğin; bu tarihten itibaren Erzurum'da *Silahlılar Cemiyeti, Milliyetperver Kadınlar Cemiyeti*, Kafkasya'da *Genç Ermenistan Derneği*, Van'da *İttihat ve Halas Derneği, Karahaç Derneği*, İstanbul'da da *Ermeni Vatanperverler İttihad* gibi daha birçok derneğin yeraltı faaliyetleri başlattığı bilinmekteydi (Aydoğan, 2005: 135-140) .

Bu gibi örgütlerin en büyük amacı Vilayat-ı Şarkıyye'de Ermenilerin lehine ıslahat yaptırmak, Ermenilerin kendi kendilerini yönetebilme hakkını almak, Vilayat-ı Şarkıyye'de okullar açmaktır. Ermenilerin bu faaliyetlerini Osmanlı Devleti hoş görmekte, bu çabaları bir vatandaşlık hakkı olarak kabul etmekteydi. Ve her olup biteni normal gördüğü için de bunların ihanet edebileceğine ihtimal vermemekteydi. Osmanlı idaresinin bu engin hoşgörüsüne rağmen, emperyalist devletlerin kışkırtmaları ve kilisenin faaliyetleri bu komitelerin Osmanlı Devletine karşı ayaklanma başlatmaları için, fırsat olarak görülmüştür. Gelinek noktası Fransız Büyükelçisi Cabon şöyle anlatır:

"Ermenileri ayaklandırmak için öncelikle içlerine bağımsızlık ve millî amaç düşüncelerinin sokulması gerekiyordu. Ermeni komiteleri bu amaçların yayılmasını ve yerleşmesini sağladılar. Birkaç yıl içinde gizli dernekler kuruldu. Bu dernekler, Osmanlı Hükümeti yönetiminin kötü ve aksayan taraflarını abartarak etrafa yaydılar ve böylece Ermeniler arasında bağımsızlık düşüncelerinin yayılmasına etken oldular" (Bağceci, 2008).

Rus Generali Mayewski'nin ise komiteler hakkındaki analizi dikkat çekicidir:

"Petersburg Darül'l-fünun talebesinden Serkis Kulcunyan'ın taht-ı riyasetinde 80–90 kişilik bir çete teşkil etti. Bu çetenin yansı Petersburg'daki genç Ermeni talebeden ve nısfı da Kafkasya'nın cenub havalisinde gönüllü olarak teşekkül etmişti. Bunların hiçbirisi Türkiye ne demektir ve hudut nasıl muhafaza edilir bildikleri yoktu. Kürt ne demektir ve taraf-ı ahval arazisi ne merkezdedir? Bunlara dair hiç malumatları yoktu. Bu cihetler ikinci derecede kalır. Asıl maksat Türkiye'ye geçip orada birçok kan dökmektir. "

Bu komiteler, zaman kaybetmeden olaylar, isyanlar çıkarma yarışma katıldılar. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sıkıntılardan da istifade edebilmeyi düşünmekteydiler. İşte Ermenilerin, içinde buldukları bu süreçte, Hınçak ve Taşnak Komiteleri öne çıktı. Her iki komite de aynı amaçları paylaşmış ve dağınık haldeki farklı isimdeki dernek ve komiteleri birleştirmeyi amaçları arasında görmüşler, ama Büyük Ermenistan'ı ihya için uğraşmışlar ve Vilayat-ı Şarkıyye'de örgütlenmeyi esas almışlardır (Mayewski, 2001: 57-59).

4.3.3. Basın Yayın Faaliyetlerinin Etkisi

Dünya üzerinde tüm misyoner örgütlerinin faaliyetlerinde basın ve yayın etkinliklerinin büyük bir önemi vardır. Fikirlerin, ideolojilerin ve dini öğretilerin hedef alınan toplumlara ulaşmasında en büyük rolü bu faktörler oynar. Misyonerlik sektöründe de matbaanın önemini herhalde hayal edebiliriz. Misyonerlerin en büyük silahı olan matbaa, her zaman misyonerlerin faaliyet alanlarına beraberlerinde götürülmüştür.

Amerikan Board misyonerlerin 1822 yılında Osmanlı topraklarına girmesiyle beraber matbaa da Malta adasına konuşlandırılmış ve faaliyete geçmeyi beklemekteydi. Sonra sırasıyla İzmir ve İstanbul'da faaliyetlerini sürdürecektir olan misyoner matbaası esas olarak sonraları Anadolu'ya destek verecekti. Board misyonerlerine ait olan Malta'daki bu ilk Amerikan matbaası

1822 yılında başladığı faaliyetine 1826 yılına gelindiğinde geçen bu 4,5 yıllık süre zarfında sekiz milyon sayfa baskı yapmıştı.

Matbaanın en temel görevi misyoner okullarında okutulan ders kitaplarının basımını yapmaktı ayrıca bunun yanında çeşitli dillere çevrilen İnciller de basılmaktaydı. Bu baskı faaliyeti genellikle Ermenice, Rumca, Türkçe ve Arapça şeklinde yapıлып dağıtılmaktaydı (Kocabaşoğlu, 2000: 38-40).

Elle çalışma sistemine sahip olan Malta'daki matbaa daha da kuvvetlendirilerek ve ek olarak 1824 ve 1827 yıllarında iki yeni matbaa daha eklendi. 1828 yılında üç baskı makinesi ve 3 dile baskı yapma yeteneğine sahip aparatlarının da alınmasıyla Amerikan misyonerleri bu alana hemen hemen 8 bin dolarlık bir yatırım yapmış oluyorlardı. 1830 yılına gelindiğinde artık matbaalar Ermeniler için baskı yapmaktaydı (Kocabaşoğlu, 2000: 38-40). Bunun nedeni ise Amerikan Board, Rumları, Yahudileri ve Türkleri hedef toplulukları arasından çıkartması olmuştur.

Matbaa konusunda birinci derecede söz sahibi olan misyonerler Daniel Temple ve William Goodell'di. 1830 yılında Ermeni harfli Türkçe kitaplar basımına karar verildiği gibi Ermeni harfli iki Türkçe İncilin de basımına başlanmıştı. Misyoner faaliyetlerinin temel taşlarından birisi olduğu gibi okullarında en büyük destekçisi olan misyoner matbaaları 1833 yılından 1853 yılına kadar İzmir'de ve daha sonrada İstanbul'da faaliyetlerin sürdürdü (Alan, 2001: 11-15).

Bir yandan Protestan cemaatinin gelişmesi bir yandan da okul ve öğrenci sayısının artışı matbaadan bekleneni de doğal olarak artırıyordu. Aslında 1844 yılında Rumlara yönelik faaliyetler durdurulduktan sonra İzmir istasyonunun asıl önemli işi 1853 yılına kadar matbaaya destek vermek oldu.

İzmir'deki matbaa 1833–1853 yılları arasında yaklaşık 20 yıllık sürede toplam 20 milyon sayfayı bulan yayın gerçekleştirdi. Bu, 100 sayfayı aşan herhangi bir yayını bir cilt sayan misyonerlere göre toplam 200.000 cilt basılı malzeme demektir. Tirajın ortalama 1000 kabul edilirse 200 dolayında yayın

demektir ki İbrahim Mütteferika'dan Tanzimat'a kadar bizde yayınlanan kitapların sayısının 500'ü aşmadığı düşünülürse işin boyutu daha iyi anlaşılabilir.

1840 – 1863 yılları arasında Modern Ermenice, Ermeni harfli Türkçe, Grek harfli Türkçe, Kürtçe, Bulgarca, Türkçe ve Ladino (İspanya Yahudi'si lehçesi) dillerinde yayımlanan yalnızca kutsal kitap sayısı 160.000'i aşıyordu. Yayımlanan ve dağıtılan bu kitapların 100.000 cildi *British and Foreign Bible Society*, 54.000 cildi *American Bible Society*, 7000 cildi ise *American Tract Society* tarafından finanse edilmişti. Ayrıca New York ve Londra'da basılmış 15.500 cilt kutsal kitapta Amerikan Board kanalıyla dağıtılmıştı. Buradan anlaşıldığı gibi dinsel yayım faaliyetlerine Amerikan Board dışında çeşitli kuruluşlarda katkıda bulunuyordu (Earle, 1929: 236).

Bir ucu Boston'daki hayırseverler diğer ucu Anadolu'daki yerli Hıristiyan unsurlar olmak üzere merkez odağında misyonerlerin bulunduğu iletişim ağının önemli araçlarından birisi de süreli yayınlardı. Dolayısıyla Amerikalı misyonerlerce bu konuya da gerekli önem verilmişti. Haftalık ve aylık Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe *Adedaper*, Rumca *Angeliophoros*, Bulgarca *Zornitza*, Arapça haftalık *Neşra*, *Kebkeb Es Sabah*, İngilizce olarak yayımlanan *Harpoot News*, *Station Notes* gibi süreli yayınlar, misyonerlerin iki yönlü iletişime özen gösterdiklerinin birer kanıtıdır (Açıkses, 2003: 65).

Misyonerler bir yandan matbaa yoluyla yayımcılık faaliyetlerine girerken bir yandan da misyon istasyonlarının bulunduğu kentlerde birer kitaplık oluşturmayı ihmal etmediler. Bu kitaplıklarda yalnızca kutsal edebiyat ya da din ve ilahiyata ilişkin eserler yer almıyor, aynı zamanda değerli başvurma kaynakları ve her türlü yayına da rastlanıyordu. Daha ilk yıllarda örneğin 1836 yılında İstanbul'daki kitaplıkta toplam 155 İzmir'de 1100 cilt eser bulunduğu bunlardan İzmir'deki kitaplıkta *North American Review*, *Journal of Arts and Siceinces*, *Annals of Education* gibi akademik nitelikte 20 süreli yayının varlığı dikkate alınırca misyonerlerin kitaplık işine ne kadar önem verdiği anlaşılabilir (Fendoğlu, 2002).

Anadolu'da Ermeni olaylarının başlamasında misyonerlerin basın yayın faaliyetlerinin önemi göz ardı edilemez. Uzun yıllar Ermeniceyi öğrenmek için kendi kimliklerini gizleyerek büyük riskler alıp Ermeni papazlarının yanında çalışıp, bu topraklara sırf Ermeni millete hizmet için geldiklerine inandıran misyonerler bu dili öğrendikten sonra Ermenicenin Rönesans'ını yaşatmak için çalışmalarda bulunmaktaydılar.

Bu döneme kadar pek fazla Erminice okuryazar olmayıp birçok Ermeni Osmanlı Türkçesi konuşuyor ve Ermeni harfli Türkçe yazıyordu. Ermenilerin kendi millet unsurunun farkına varması gerekmektedir, ulusalcılık sürecinde bu çok önemliydi. Protestanlığın Ermeniler arasında yayılması ile birlikte artık Ermenice İnciller yayınlanmaya başladı, bu durum Ermenilerin tekrar tarihi dilleri olan Ermeniceyi öğrenmeyi zorunlu kılıyordu. Bu aşamada devreye giren misyoner yayınları kitap ve broşürler şeklinde hazırlanarak Ermeniler arasında dağıtılmaktaydı.

Fransız ihtilali'nin getirmiş olduğu milliyetçilik hareketler Amerikan Board misyonerlerinin Ermeniler arasındaki faaliyetleri neticesinde Osmanlı Millet Sistemi'nde uzun yıllar mevcut olan Ermeniler, benliklerinin farkına vararak hem dini mezheplerini hem de dillerini revize ederek bağımsızlık hareketleri yolunda en önemli adımı atmışlardı.

Anadolu'da Amerikan Board misyonerlerinin açmış olduğu her okulun müfredatında mutlaka Ermenice olmuş ve böylelikle bu dilin genç nesillere aktarılması sağlanmıştı. Okulların buldukları mevkilerde bir takım süreli yayınlar basılarak okul dışına da dağıtılmış ve böylelikle alandaki diğer Ermenilerin de yararlanması sağlanmıştı. Bu okullardan yetişen gençler daha sonra hem yurt dışında hem de yurt içinde gazeteler çıkartarak Ermeni Meselesi'nin doğuşunu ve gelişimine katkıda bulunmuşlardı.

Anadolu'da çıkan Ermeni gazetelerin çoğu misyoner matbaalarında basılmaktaydı. Özellikle Amerika'ya giden Ermeniler öğrenmiş oldukları bu baskı işini göç ettikleri eyaletlerde çıkarmış oldukları gazetelerde Osmanlı Devleti'ni yalan yanlış sözlerle eleştirip hem Osmanlı'nın Batıda yanlış

tanınmasını hem de Avrupa devletlerinin Ermeni Meselesi'ne eğilmelerini sağlamaya çalışmışlardı.

Osmanlı Devleti'nde yerleşik Amerikan misyonerlerin yaptıkları kışkırtmaların ne gün sonuçlanacağı basın dünyasına bakılarak da tayin edilebilirdi. Bu mesele ziyadesiyle önem arz etmekteydi. Osmanlı Devleti, “*eğitimin yaygınlaşmasına izin vermiyor*” gibi söylentiler yayan misyonerlerin bile Osmanlı Devleti'nde sessiz kalması gerekirken başka amaçlar için vermiş oldukları eğitim ve amaç doğrultusunda sarf ettikleri emek ile Ermenilerin ihtilal yapmalarını ve bu yolla sonuçta muhtariyet istemelerini Ermenilere telkin ediyorlardı. Bundan başka Amerikan misyonerleri Katolik Ermenilerin beynine dahi nüfuz etme ve aynı zamanda Sason olaylarında Gregoryen Ermenileri dahi aralarındaki husumeti unutturup bir yandan birleşmelerini sağlamak bir yandan da Gregoryen kiliselerini ıslah etmek niyetindeydiler (Y.A. HUS. 344/47).

Basın yayın faaliyetleri aynı zamanda Ermenilerin hem Osmanlı Devleti'nde hem de Amerika ve Avrupa'daki propaganda faaliyetlerinde de önemli rol oynamıştı. Örneğin Amerika'da yayınlanmakta olan Ermeni gazetelerinden bir olan *Haik* gazetesinde yayınlanan makalelerde Osmanlı'da yaşayan Ermenilerin nasıl yönlendirildiğini örnekleyerek, Ermenilerin Avrupa müdahalesini almaları gerektiğini aksi takdirde Ermenilerin kendi başlarına hareket edemeyeceklerini vurgulamaktaydı. En önemli hazırlık safhasının örgütlenme olduğunu belirterek misyonerlerden bu konuda yararlanılmasını tavsiye etmişti.

Meydana getirilen örgütlerin ve cemiyetlerin nasıl hareket edeceğini yine bu gazete belirterek İstanbul'da yaşamakta olan Ermenilerin saldırıya Anadolu'da yaşayanların ise savunmaya geçmesini vurgulayarak, taktiklerde bulunmuştu. Elbette ki bu yola Avrupa'nın Osmanlı devletinin iç işlerine müdahale etmesi hedeflenmekteydi (BOA., HR.SYS, 2857/47). Ayrıca ABD'de yapılmakta olan mitingler ve yardım toplantıları bu gazetede yayınlanarak Anadolu'daki Ermeniler için yardım toplanmış onların Osmanlı baskısı altında ezildiklerini dile getirmeye çalışılmıştı. Gazete kendisini daha çok Osmanlı

topraklarında yaşayan Ermenilerin yararına adamıştı. Amerika'da yaşayan Ermeniler ikinci plandadır. Gazetede yazılanları anlamak Osmanlı topraklarında Ermeni ihtilal hareketinin başında kimler olduğunu anlamak demektir (BOA., HR. SYS, 64/10).

4.3.4. Amerikan Misyonerlerinin Mektupları ve Etkileri:

Anadolu'daki Amerikan Board okullarında çalışan misyonerler faaliyetlerinin her aşamasını merkeze yani Boston'a rapor ederlerdi, bunun yanında misyonerlik faaliyetlerinin sürdürülmesinde gerekli olan finansal desteğin Amerikan halkından elde edilmesi için basın yayın yolu ile oluşturulmaya çalışılan kamuoyu için gazetelere dergilere mektuplar gönderirdiler. Bu mektupların genellikle kim tarafından yazıldığı nereden yazıldığı gazeteler için pek önemli değildi. Genellikle mektupların sayısı, Ermenilerin ihtilal hareketleri ve Osmanlı Devleti'nin almış olduğu tedbirlerin uygulanması aşamasında artmıştır (Ertuğrul, 2002: 89-96) .

Misyonerler, meydana gelen hadiseleri daha da abartarak ve devamlı olarak ta olayları üçüncü şahsın dediğine göre anlatarak yanlış ve yöneltmeye elverişli mektuplar göndermişlerdir. Buna karşın bu mektupların doğruluğu ve güvenilirliğini yayınlamadan önce araştırması gereken gazeteler bu duruma hiç önem vermeden ve hatta gazetelerin başyazarları bile kendi köşelerinde bu tür mektuplara yer vererek yayınlamışlardı.

Misyoner mektupları Amerika'daki *Congregationalist*, *New York Times*, *Tribune*, *Sun*, *Mail and Express*, *Evangelist*, *World*, *Missionary Herald*, *Evening*, *Star*, *Times*, *Boston Journal*, *Christian Herald* gibi gazetelerde çoğu zaman isimsiz olarak yayınlanmaktaydı (Açıkses, 2003: 157-160). Mektupların isimsiz olarak yayınlanmasının nedeni ise Osmanlı hükümetinin takibatından ve diplomatik girişimlerinden kurtulmaktı. Bu nedenle Osmanlı Washington elçisi Amerikan hükümetine "düşmanca" yayınlar konusunda şikâyetle bulunurken yazıların müelliflerinin de misyonerler olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Yazılar her defasında Hıristiyanlık temasıyla Osmanlı Devleti ve İslamiyet'e yeni suçlamaları ve hakaretleri batı kamuoyuna işliyordu.

New York Times gazetesinin arşivinde bu tür mektupların yayınlandığı anlaşılmaktadır. Ancak bu mektupların kimler tarafından yazıldığı belli değildir. Yayınlanan mektuplarda Osmanlı topraklarında binlerce Ermeni'nin öldürüldüğü, kötü muamele gördükleri, aç susuz bırakıldıkları, çalışan misyonerlere Müslüman halk tarafından saldırıldığı hakkında anlatımlar mevcuttur. Fakat buna karşın Müslüman yerli halkın çektikleri zorluklar, meydana gelen ölümler hakkında hiç bilgi verilmemektedir. Çoğunlukla Ermeniler lehinde açıklamalar vardır. Yayınların sonunda ise ABD halkının vermiş oldukları bağışın miktarı belirtilip hangi miktarın hangi iş için kullanıldığına ve kaç tane Hıristiyan Ermeni'nin kurtarıldığına ve eğer daha fazla para gönderilirse kaç tanesinin kurtarılmayı beklediği belirtilerek Amerikan kamuoyunun her zaman canlı tutulması için bu mektupların yayınlanmasına çalışılmıştır.

Osmanlı Hükümeti ise misyoner kaynaklı haberleri sürekli tekzip etmek zorunda kaldığı gibi ABD ve İngiliz hükümetleri nezdinde de diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Fakat bu tür yayınların önüne geçilememiştir. Misyonerlerin mektupları sadece Amerikan gazetelerinde değil aynı zamanda Ermenilerin büyük ölçüde yaşamakta olduğu bölgelerde yayınlanan Ermeni gazetelerinde de yerini almaktadır. Örnek olarak New York şehrinde yayınlanan "*Haik*" adlı Ermeni gazetesinde yayınlanmakta olan Osmanlı aleyhtarı yanlış ve asılsız bilgiler Osmanlı Devleti'nin itibarını ABD'de yaşamakta olan Osmanlı asıllı Ermeniler arasında kötü etkiliyor ve Osmanlı karşıtı bir hava estiriyordu. Bu durumun önüne geçmek için de Osmanlı Devleti, Washington sefiri aracılığıyla gazeteye tekzipler göndermiş ve bu tekziplerin yayınlatılmasına da çalışılmıştır. Ama istenilen sonuç alınamamış ve başarı sağlanamamıştır (BOA., Y.A HUS, 64/10)..

ABD'nin çeşitli eyaletlerinde yayınlanan Ermeni gazetelerini Amerikalılar okumuyordu, hatta ABD'de yaşayan Ermenilerin çoğunluğu da ilgilenmiyordu. Bu gazeteler daha çok Anadolu'daki Ermeniler için yayınlanıyor, Anadolu'da Ermeni davasını hep canlı tutmaya çalışarak ABD'deki Ermenilerin desteklerini yansıtip Avrupa devletlerinin Berlin

Kongresi'nde verdikleri sözü tutup Ermenilere bağımsızlıklarını vermek için mücadele ediyordu. Osmanlı Devleti'nin Washington sefirinin göndermiş olduğu 14 Haziran 1895 tarihli 181 numaralı yazısında, Osmanlı Devleti'nin, ABD'de yayınlanan Ermeni gazetelerindeki asılsız haberlere tezkip yazıları gönderilmesinin yararsız olduğunu hatta bu yolla Ermeni gazeteleri Amerikalılar tarafından önemsenecek ve böylece bu gazetelerin okuyucusu artacaktı. Buna karşın uluslararası yayın yapan tanınmış telgraf şirketleri olan *Asociated Press*, *United Press* ile çalışılıp Ermenilerin ve misyonerlerin Anadolu'daki faaliyetleri delil gösterilerek bu ajanslarca geçilmeli ve böylece daha etkin sonuç elde edilebilecekti (BOA., Y.A HUS, 64/10)..

Bu haberler özellikle Ermenilerin fazlaca olduğu Avrupa şehirlerinde ve ABD'de yanlış bir kamuoyunun önüne geçilecek ve de Ermeni basınının ne kadar yanlış haberler yaptığı ortaya çıkacaktı (BOA., Y.A HUS, 64/10). Fakat Osmanlı Devleti bu öneriyi önemseyip uygulamada başarı sağlayamayacaktı. Çünkü dönemin maddi koşulları ve Ermenilerin misyonerleri kullanıp meselenin bir uluslar arası mesele haline getirilmesi istekleri hiç bitmeyecekti.

Misyonerlerin benzer yayınlarına pek çok örnek verilebilir. Ancak; Misyonerlerin ABD'de Ermeniler lehinde Osmanlı Devleti'ne karşı propagandası ve kamuoyu oluşturma çabası çeşitli miting ve toplantılarda hararetli konuşmalar yapmak, yardım organizasyonları tertip etmek, ABD hükümeti ve Avrupalı devlet adamlarını (Özellikle W.E. Gladstone'u) Türkiye'ye müdahale etmeye teşvik etmek gibi çok geniş bir sahaya yayılmıştı. Bu geniş sahada cereyan eden faaliyetler 1894'teki Sason ayaklanmasından sonra yoğunlaşarak devam etmişti (Mithat Aydın, 2006: 25).

4.3.5. Amerikan Konsolosluklarının Rolü

Amerikalı Misyonerlerin en büyük desteklerinden biri de şüphesiz ABD tarafından Anadolu'nun değişik bölgelerinde açılmış olan konsolosluklardır. İstanbul, İzmir gibi, bazı liman şehirlerinde açılmış olan konsolosluklar haricinde, Anadolu'nun iç kısımlarında açılmış olan bütün konsolosluklar Ermeniler ve misyonerlere yardım için açılmıştı. Amerikalıların, Anadolu'nun

iç kısımlarında açmış olduğu ilk konsolosluk, Sivas Konsolosluğu'dur. Bu konsolosluk vasıtasıyla Anadolu'nun iç kısımlarındaki Amerikan vatandaşlarının problemleri ile ilgilenilmeye çalışılmışsa da, daha sonraki yıllarda misyonerlerin de ısrarlı istekleri sonucu, Erzurum ve Harput'a da birer Amerikan Konsolosluğu açılması için girişimler yapılmıştı.

Özellikle Harput'ta, 1890'lardan itibaren bir Amerikan Konsolosluğu'nun açılması konusunda, Board misyonerleri oldukça ısrarlı davranmışlardı. Daha sonra çevrede olayların patlak vermesi, Ermenilerin yoğun bir şekilde Amerika'ya göç etmeye başlaması ve misyonerlerin vermiş olduğu raporlar doğrultusunda bu istekler ABD yetkililerince de uygun görülmüştü. Bundan sonra, Amerikan Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'nde konsolosluk açmak için yaptığı baskılar da artmıştı. Amerikalı misyonerler, hem korudukları Ermenileri, hem de kendi güvenliklerini ve yerli yardımcılarını garanti altına almak için adeta baskı oluşturmuşlardır. Öyle ki bu konu Amerikan senatosuna kadar ulaşacaktır.

Misyonerler çevredeki olaylarla beraber çalışanlarının saldırıya uğradığını, müesseselerinin zarar gördüğü gibi olayları anlatan mektup ve yazıları sürekli olarak ABD'ye göndermişlerdi. Böylelikle Amerikan Board misyonerleri devamlı konsolosluk himayesi istemelerini haklı göstermeye çalışmışlardır. Hatta konu ile ilgili olarak, daha önce İstanbul Amerikan Elçisi'nin, bu durumu ABD'ye ilettiğini, bu iletilen durumların başında da 1891 yılında devlet bakanlığına yazılan bir belgeden anlıyoruz.

"Erzurum'da bir Amerikan Konsolosu'nun bulunmaması sebebiyle vatandaşlarımızın tek başına haklarını savunmada yetersiz bırakılacağı tartışma götürmez bir gerçektir. Bu da çok üzücü, çünkü Erzurum, misyonerler için bir durak yeri ve öyle bir bölge deki "Anadolu'da", resmi korumanın en çok ihtiyaç duyulduğu yerlerdendir. İngiltere Erzurum Konsolosu, gayri resmi olarak vatandaşlarımıza yardım etmesi için talimat almıştır. Fakat vatandaşlarımızı temsil etme hakkı, Osmanlı yetkilileri tarafından tanınmıyor. Bu yüzden çok az faydalı olabiliyor" (O. Kılıç, 2008: 96-112)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi, Amerikalı misyonerler, kendilerine yardımcı olması için açılmak istenen ABD Konsoloslukların açılmasından önce İngiltere Konsoloslukları tarafından himaye edilmeye çalışıldığı da görülmektedir.

Kurulacak bu konsolosluklar sayesinde çok geniş bir bölgeye etki edilebileceği düşünülmüş; Erzurum'da kurulacak konsoloslukla, Bitlis ve Van koruma altına alınacağı gibi, Harput Konsolosluğu sayesinde de Mardin ve Musul'un da doğal olarak korunma altına alınmış olacağı, Amerikalılar tarafından belirtilmişti. Dikkat edilmesi gereken bir konu da, Erzurum, Bitlis, Van, Harput, Mardin ve Musul'un Amerikan misyonerlerin Asya Türkiye'sindeki en önemli merkezleri olmuşlardı. Ayrıca Harput ve Erzurum

" Büyük kitlelerin yaşadığı Amerikan menfaatine uygun merkezlerdir. Ayrıca taşra valilerinin konaklarının bulunduğu bu yerler geniş ölçüde ticari ve stratejik yönden de önemleri bulunmaktaydı. Yazışmalar için yeterli ve iyi derecede posta, telgraf veya özel servisleri de (tabii eğer devlet yetkilileri bunu sağlarsa) mevcuttu. "

Kısaca bu konsoloslukların kurulmasında; ABD'nin menfaatlerinin bulunduğu, şehirlerin stratejik, idari ve diğer imkânları sıralanarak konsoloslukların kesin olarak açılması gereği üzerinde duruluyordu (Dervişoğlu, 2009: 157).

Osmanlı Devleti, konsolosluk açılmasına karşı olmaktan çok, konsoloslukların yapacakları faaliyetlerin doğuracağı sakıncalardan rahatsız olmuştu. Konsoloslukların açılma gayeleri olan ticaret ve benzeri işleri yürütmekten çok bunun ötesinde devlet için zarar doğuracak ve devletlerarası hukukta belirlenmiş olan kurallara uymayarak görevleri haricinde bazı işlerle ilgilenmelerinden korktuğu içindi. Osmanlı Devleti bu korkusunda da haklı idi (Dervişoğlu, 2009: 160).

Anadolu'nun belli başlı yerlerinde açılan ve ileride açılması planlanan konsolosluklar, ilk aşamada kendilerine Osmanlı topraklarında rakip olan Rusya'nın Anadolu'ya sızmasını ve misyonerlik faaliyetlerinde bulunmasını engellemek için önlerine bir bent çekmeye çalışarak Merzifon, Sivas, Harput,

Erzurum, Bitlis ve Van vilayetlerinde açılmıştı. Daha sonra bu konsolosluklar etki alanlarını genişleterek bu bölgede misyonerlerin rahat bir şekilde hareket etmesini sağlayarak Amerikan menfaatlerinin karşılanması yolunda adım attılar (Açıkses, 2003: 216-223).

İhtiyaç duydukları personellerini genellikle Ermeniler arasından seçmişlerdi. Özellikle dışarıdaki işlerini yürütmek için Türkler tercih edilirken iç kısımlarda çalıştırılacak kişiler Ermenilerden seçilmişti. Personel seçimlerinde misyonerler ve yerli Hıristiyanların referanslarına başvurmuşlardı. Örneğin Harput'taki konsolosluga ihtiyaç duyulan bir personelin göreve alınması için de yine güvendikleri bir Ermeni olan Elazığ vali yardımcısı Ohannes Efendi ile Fransız Kapuçin Misyonunun başkanı Father Rafhael'den referans alınmıştı (Dervişoğlu, 2009: 163).

Geniş bir çevrede etkili olan Amerikan konsoloslukları gerçekte görevlerinde Başarılı olmuşlardı. Kısa zamanda hem Harput'taki Amerikalılarla hem Amerikan vatandaşlığına geçmiş veya Osmanlı vatandaşı olan Ermenilerle hem de diğer şehirlerle irtibat kurarak oralardaki işleri yürütmüş ve çevreyle ilgili bilgileri de Amerika'ya ulaştırmıştı. Ayrıca her Amerikan konsoloslugu çevresinde bulunan diğer devletlerin konsolosluklarını yakından takip etmiş ve onların faaliyetlerini Amerika'ya rapor etmişti.

Konsoloslukların diğer bir önemli faaliyeti ise Ermenilere kolay bir şekilde pasaport vermeleri ve onların Amerika'ya göçlerini hızlandırıp Ermenilerin kısa sürede Amerikan vatandaşlığına geçmelerini sağlamaktı. Osmanlı ABD ilişkilerinin başlamasıyla beraber gelişen ticaret hacmi ve Osmanlı Devletinin, Balkan isyanları sırasında yalnız kalmak istememesi Osmanlı Devletinin ABD'ye kapitülasyonlara en mazhar ülke yetkisini vermesine neden olmuştur. Sonuçta Osmanlı topraklarında ikamet eden Amerikalı vatandaşlara büyük haklar tanınıyor ve hatta adli bir vakada bile Amerikan vatandaşına karşı Osmanlı Devletinin vermiş olduğu bu tavizler

sonucu Osmanlı Devleti'nin eli kolu bağı kalmaktaydı. Bilinen bu gerçekte birlikte konsolosluklar, yıllardan beri altyapısı misyonerler tarafından hazırlanan Ermeni isyan hareketlerin en önemli taşlarından biri olacak Amerikan vatandaşlığına geçme ve ABD'ye göçü Ermeniler için kolaylaştırmışlardı.

Konsolosluklar aynı zamanda ABD'nin dış politikasına da sadık kalması yönünde çaba sarf ederek Avrupalı devletlerin ABD'nin Osmanlı topraklarında yürüttüğü faaliyetlerden şüphelenmemesini sağlamaya çalışmışlardı. Osmanlı Devleti, Amerikan Board misyonerlerinin Anadolu'daki faaliyetlerini takip ederek özellikle Ermenilerin devlete karşı bir şekilde yetiştirilmeleri konusunda bu misyonerlerden bazılarını bölgelerindeki konsolosluklara şikâyet ederek çözüm bulunmasını istemişti. Fakat Osmanlı Devleti'nin bu isteğine karşın konsolosluklar sözü geçen misyonerleri tanımadıklarını ve hatta bu kişilerin Amerikan vatandaşı olmadığını iddia ederek meseleden kendilerini sıyırmalarını bilmişlerdi (BOA., HR.SYS, 2830/4).

ABD, Avrupa işlerine uzak kalmayı politikası olarak saptadıktan sonra büyük çıkar beklentileri ile Osmanlı topraklarına göz dikmesi ve bu topraklar üzerinde spekülasyonlara girişmesi ile kendi ilkesi olan *Monroe Doktrinini* çiğnemiş olacaktı. Böyle bir adım karşılığında Avrupa'nın kendi işlerine burnunu sokmasına da yol açabilirdi. Laik devlet olarak tanınmasının, devletin bu işin dışında kaldığına inandıracağı düşüncesiyle Amerika, Protestan misyonerleri bütünüyle cemaat faaliyeti görünümüyle Ortadoğu'da beklentileri sağlamak yolunda seferber ederken dilediği ve beklediği propagandayı onlara yaptırabilecek ve böylece saptadığı siyaseti uygulayabilecekti. Bunu gerçekleştirme yöntemi de Osmanlı topraklarına yayılmış misyonerlerin yoğunlaştığı yörelere ABD konsoloslukları kurmaktı.

Bu konsolosluklar eliyle devlet olarak karışmaması gereken konulara, misyonerlerin kurduğu kuruluşların Amerikan sermayesi ile kurulduğunu öne sürüp Amerikan yatırımlarının koruyuculuğunu yaptığı savı ile kavuşabilecekti. Bir yandan bu kuruluşları ve misyonerleri koruyucu kanatları

altına alırken öte yandan onları yönlendirebilecekti. Üstelik laik devlet bütçesine yük binmeksizin gerçekleştirebilecekti. Bu veriler ışığında çekinmeden diyebiliriz ki misyonerler, onlara bağlantılı olarak ta Ermeniler Amerikanın Ortadoğu politikasında kullandığı iki unsurdu.

Ermenilerin ABD'ye göçü meselesinde en önemli rolü misyonerlerle birlikte konsolosluklar paylaşmışlardı. Misyoner okullarından mezun olup eğitimini ilerletme amacıyla başlayan göç, daha sonra kitleler halinde devam ederek, Amerika'da bugün dahi konuşulan Ermeni yerleşiminin temelini oluşturmuştu. Elbette ki bu durumun oluşması ileride Osmanlı Devleti için büyük sorunlar doğuracak ve sonrası Osmanlı Devleti konsoloslukların faaliyetlerini kısıtlayacak ve Ermeni göçünü engellemeye çalışacaktı.

ABD Konsoloslukları, kuruldukları bütün bölgelerde yoğun siyasi faaliyetlerin içine girmişlerdi. Osmanlı Hükümeti bu faaliyetlerden dolayı bir süre sonra rahatsızlık duymuş ve konsoloslukların sayısının artmasını istememişti. Buna rağmen daha önce vermiş olduğu imtiyazlar sebebiyle özellikle Doğu Anadolu'da konsoloslukların açılmasına engel olamamıştı.

Konsolosluklar, ABD vatandaşlığına geçiş, vatandaşların haklarının korunması, Ermenilerin ABD'ye göçlerini kolaylaştırmak konusunda ellerinden gelen bütün gayreti göstermişlerdi. Doğu Anadolu'daki Amerikan Konsoloslukları, Amerika'ya göç için yapılacak birçok işin halledilmesinde her türlü kolaylığı sağlamışlardı. 1869'dan sonraki ABD vatandaşlığına geçişlere Türk Hükümeti kolayca izin vermemekteydi, vatandaşlığa geçmiş bulunanlar da bunu Osmanlı Hükümeti'nden saklıyorlardı. Konsolosluklar, bu tabiiyet değiştirme olayını gizlice gerçekleştiriyorlardı.

Bu sebeple bölgedeki Amerikan nüfuzunu pekiştirmek ve Amerikan idealini yaymak için misyonerler ve Ermeniler ve onların koruyuculuğunu yapan konsolosluklar Amerika'nın Ortadoğu politikasında kullandığı önemli unsurlar olmuşlardı. Birçok Amerikan Konsolosluğunda misyonerler görev almış, konsolos vekili veya yardımcılığın genellikle misyonerler üstlenmişti. Yardımcı eleman olarak da genellikle Ermeni veya Rumlar tercih edilmişti.

Amerikalı misyoner ve konsoloslukların faaliyetlerinin sadece Ermenilere yönelik bir olay olduğunu söylemek mümkün değildir. Müslümanlar üzerinde de etkili olmuş hem ayrılık ruhu hem de Amerikan değerlerine özenti duyulmasını sağlamıştı (Akgün, 1992).

Amerikan konsolosları bölgede jeolojik ve coğrafi konularda oldukça geniş araştırmalar yapmış bu araştırmaların raporlarını ve bölge için siyasi, ekonomik ve askeri konularda önemli bilgi ve haritaları merkezlerine ulaştırmışlardı. Harput'taki Amerikan konsoloslarından Thomas Herbert Norton, çevredeki misyonerlerin yaptıkları faaliyetleri ve sonuçlarını takdir ettiğini ve desteklediğini belirterek bu çalışmalar sonucunda bölgede belirli düşüncelerin geliştiğini ve Amerikan fikir, ürün ve metotlarıyla bu topraklarda Amerika arasında ticari ilişkileri geliştirmek için konsolosluk faaliyetlerinin öneminden bahsetmişti (Kocabaş, 1992: 84).

Ermeni isyanlarında Amerikan konsoloslukları, büyük bir rol oynamıştı. Ermeni isyan dalgasının hazırlanışı sırasında Ermenilerin ABD' ye göçü, tabiiyet değişimi, Osmanlı topraklarına tekrar geri dönüşleri ve ihtilalci faaliyetleri ile isyanların başlaması konusunda konsolosluklar büyük yardım yaparak istihbarat yardımında bulunmuşlardı. Ayrıca Amerika'da ki oluşan Ermeni cemiyetlerinin toplamış oldukları yardımlar Anadolu'daki misyonerlere konsolosluklar vasıtasıyla ulaştırılıyordu. Konsolosluklar ayrıca Anadolu'da ihtilal hareketleri sonucunda yakalanan Ermenilerin adli davalarına da bakarak büyük bir kitlenin serbest bırakılmasını sağlamışlardı.

4.3.6. Ermenilerin Amerika'ya Göçü ve Tabiiyet Değişimi:

Ermeni isyanlarının nedenlerini incelediğimizde bu ihtilal hareketinin basit bir şekilde ve desteklenmeksizin gelişebileceğini düşünmek, konuya rasyonel yaklaşmayı engeller. Son zamanlarda gerek Osmanlı arşivlerinin gün yüzüne çıkması ve Amerika'daki misyoner arşivlerinin de buna katılması sonucu günümüzde de önemini koruyan Ermeni Meselesi'nin arkasında

hangi devletlerin olduğunu ve ABD'nin bilinen bu devletlerarasından, yapmış olduğu faaliyetlerle nasıl sıyrılıp kendisini fark ettirdiğini görmeye başladık.

Bu tarihe kadar ABD'deki Ermeniler, tüm dünyaya sözde Ermeni soykırımını kabul ettirmeye çalışmalarıyla bilindi. Ermeni Meselesi'nde ABD sönük bir tablo çizerken bu meselenin uluslar arası bir sorun haline gelmesinde genellikle İngiltere, Fransa ve Rusya gibi Avrupalı devletlerin faaliyetleri dile getirildi. Fakat görünen o ki ABD bu meselenin doğup büyümesi ve Osmanlı Devleti'ne bir problem oluşturmasında en önemli rolü oynamıştır.

Bugün ki Ermenistan Devletinin sınırları dışında yaşayan Ermenilere *Diaspora* denilmekle birlikte bu terim anlamını, daha çok ABD'de yaşayan Ermeniler bahsedildiğinde bulmaktadır. Ermenilerin çoğu XIX. yüzyılda Anadolu'dan göç etmişti. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar ABD'de bir Ermeni varlığı yoktu geçen yüzyılın ikinci yansından itibaren Ermeni göçleri başladı. ABD'den Türkiye'ye ilk gelenler tüccarlar ve misyonerlerdi. Türkiye'den Amerika'ya ilk giden Ermeniler de Amerikalı tüccar ve misyonerlerin kayırıp korudukları kimseler olmuştur (Şimşir, 1984: 77-80).

Amerika'ya Ermeni göçü ilk adımda misyonerler tarafından yapılmadı ve giden ilk Ermeniler de Anadolu'nun iç kesimlerinden değildi. Fakat buna karşın özellikle İzmir ve İstanbul vilayetlerinde gelişen Amerikan ticareti ve bununla ilgili bağlantıları, Ermenileri bu liman vilayetlerinde ticaret yapmaya daha çok itti. Aslında bu vilayetlerde ticareti ellerinde bulunduran Rumlardı. Fakat Yunan isyanı sonucu birçok Rum göçü yaşandı kalanlara ise hem Osmanlı halkı hem de Osmanlı Devlet'i itimat etmedi ve bir boşluk meydana geldi bu boşluğun doldurulması görevini Ermeniler üstlendi ve bu nedenle de Ermeniler, Amerikalı tüccarlarla olan ticari ilişkilerini geliştirdiler (Sevinç, 2002: 56).

Ermeniler Amerika ile ithalat ve ihracat yapmaya başladı ve böylelikle Ermeni kökenli aracı, komisyoncu, toptancı, perakendeci, simsar zümresi doğdu. Bu zümre daha fazla para kazanmak için Amerika'ya gitti. Orada da

ticarethaneler kurarak Osmanlıdaki bağlantıları sayesinde ihracat yaparak zenginleştiler. Hatta Amerikan vatandaşlığına da geçerek Amerikan pasaportunu alıp tekrar yurda dönüp iş yapanlar vardı. Bu dönemde ne Türk makamlarına ne de Amerikan konsolosluklarına tabiiyet değişikliklerini bildirmeden ticaretini sürdürmekteydiler. Ama ne zaman adli bir olay ile ilişkilendirildiklerinde hemen ceplerinden Amerikan pasaportlarını çıkartıp mahkeme edilemeyeceklerini belirtiyorlardı. Gerçekten de durum öyleydi çünkü Osmanlı Devleti'nin Amerika ile imzalamış olduğu 1830 tarihli ticaret anlaşmasının 4. maddesinde yer alan "*Amerikan vatandaşlarının Osmanlı makamlarınca mahkeme edilemeyeşi*" hükmünden istifade ediyorlardı (Erhan, 2001).

1860 yılından sonra Anadolu'daki Ermeniler de göç etmeye başlamıştı. Bu dönemde Ermenilerin göç hareketinde misyonerler ve konsolosluklar faal rol oynamaktaydı. Anadolu'da Ermeni göçünü misyonerler başlattı, misyonerler verdikleri eğitime okullardaki Ermeni öğrencileri arasında bir Amerika (Yeni Dünya) özlemi meydana getirdi. Misyonerlerin eğitiminden geçen her Ermeni öğrenci birer Amerika hayranı olarak yetiştirildiler. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra artık Ermeni öğrencileri de Amerika'ya göç etmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti de bu dönemde Avrupa'ya öğrenci göndermekteydi fakat giden öğrenciler tekrar yurda dönerek devlet işlerinin görüldüğü önemli memurluklarda hizmet vermekteydiler. Bu duruma karşın ilk göç eden Ermeni öğrenciler de geri geliyordu ama bunların çoğu misyoner okul, hastane, yetimhaneler de çalışmaktaydı. Zaten Amerikan Board okullarında görev alan misyonerler kendilerinden sonra da bu misyon hareketinin sürmesi için eğitilmiş yeni misyoner, papaz ve doktorlara ihtiyacı vardı. Bu görevin Ermenilere yavaşça devredilmesi gerekiyordu bu amaçla zengin aile çocuğu zeki Ermeni gençler Amerika'ya gönderilerek burada Teoloji yüksek okullarına yerleştiriliyordu. Ayrıca Anadolu'da Protestanlığın da genişlemesi ve genç nesillere aktarılması gerekmekteydi, bu nedendir ki giden Ermeni gençleri genellikle yüksek dini eğitime maruz kalmaktaydılar (Fendoğlu, 2003: 58 - 65).

Sadece din eğitiminden söz edilemez işin bir de arka yüzü vardı gönderilen bazı öğrenciler Amerika'da dönemin en ünlü üniversitelerine Yale, Princeton gibi üniversitelere yerleştiriliyordu (Hülagu, 2001). Buralardan mezun olan öğrencilerin bir bölümü Amerikan vatandaşı olup Amerikan pasaportunu aldıktan sonra Osmanlı sınırından tekrar giriş yaparak misyoner okullarında istihdam ediliyordu. Bu yüzyılda böyle ünlü ve köklü üniversitelerde eğitim alan Ermeni gençleri muhakkaktır ki Fransız İhtilali'nin yaydığı fikirleri daha iyi anlamaktaydılar. Çünkü belli bir bilgi birikimiyle Amerika'ya gelen gençler buradaki eğitimle de Osmanlı düşmanı bir birey halini alıyordu. Bu tür öğrencilerin bir bölümü Amerika'da kaldı oraya yerleşti ve günümüz Amerikan Ermenisi olgusunun filizlenmesini sağladı. Daha sonra Amerika'ya göç dalga dalga kendini göstermeye başladı. Osmanlı Devleti bu durumu engellemek için bazı tedbirler aldıysa da başarılı olamadı (Güngör, 1999).

Harput ve çevresinde, yoğun bir şekilde, Amerika'ya göç olayı yaşanmıştı. Özellikle Fırat Koleji'nin kuruluşundan sonra, bu sayıda oldukça artış görülmüştü. Amerika'ya göçün gizlice yapılması sebebiyle, Osmanlı yetkilileri, bunu engelleyebilmek için değişik önlemler almışlarsa da pek başarı sağlayamamışlardı. Amerika'ya göç eden Ermenilerin bir kısmı, daha sonra Amerikan vatandaşlığına geçerek tekrar geri gelmişti. Bu tabiiyet değişikliği konusu, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmediği için, Amerika'dan tekrar geri gelenlerin, Osmanlı topraklarına sokulmaması ve girmeyi başaran var ise, bunların da Amerikan vatandaşı olarak tanınmaması istenmişti (Açıkses, 2003: 112).

Bu derece tedbir alma dursun, Harput ve çevresinden Amerika'ya göç olayı her dönemde artarak devam etmişti. 1895 yılında çıkan Ermeni olaylarından önce de bu göç olayı başlamış ise de, olaylardan sonra göç sayısında artış olmuştu. Bu olaylar sırasında, Amerikalıların Ermenilerin koruyuculuğunu üstlenmesi ve bu sebeple Ermenilerin, Amerikalılara olan güven ve sempatileri artmıştır. Olaylara karışmış olanların yurt dışına kaçma arzusu, Amerika'da yıllardan beri yapılan "*zavallı Ermeniler*" propagandasının etkisiyle olaylarda, Ermenilerin katledildiği imajı ve misyoner vb. kişilerin

yaptığı yayın sebebiyle olayların saptırılması sonucunda Amerikan kamuoyunun Ermenilere daha büyük destek vermelerini sağlamıştı. Bu durumun Türkiye'den Amerika'ya devamlı olarak yapılan Ermeni göçünün artışında etkili olduğu kanaatindeyiz. Bu göç olayını organize eden ve destekleyenler de şüphesiz Amerikalı Misyonerler ve konsoloslardı (Açıkses, 2003: 223-225).

Protestan misyonerler bir yandan Amerika'nın desteği ile diğer yandan da 1856 yılında ilân edilen Islahat Fermanı'ndan istifade ederek çalışmalarına hız vermişlerdi. Bu çalışmalarının yoğunluk merkezi okullar olmuştu. Zira açılan misyoner okullarında Ermenice eğitim yapılıyor, Ermeni tarihi ve kültürü ders olarak veriliyordu. Okullardan üstün başarıyla mezun olanlar ile varlıklı Ermeni ailelerinin çocukları Avrupa ve Amerika'ya gönderiliyordu. Eğitimlerini bu merkezlerde tamamlayanlar, dönüşlerinde genellikle misyoner okullarında öğretmenlik yapıyorlardı. Bu yolla bir yandan misyoner okulları batının kültürel yayılmacılığına alet oluyorlar, diğer yandan da geleceğin isyancılarını yetiştiriyorlardı (Hamlin, 1863: 231-236).

Türkiye'nin değişik yörelerinden, Amerika'ya tabiiyet değişikliği, ticaret, eğitim vb. gibi sebeplerle göçler olmasına rağmen, Harput bunlar arasında rekor bir seviyede idi. *Harput Protestan Ermeni Kiliseleri Birliği'nin* organizesi ile yalnızca bir yılda, Harput'tan Amerika'nın Boston ve New York gibi şehirlerine yapılmış olan, üç bin kişilik göç olayı, Osmanlı topraklarında yapılan bütün göç olaylarının yüzde yirmi besini teşkil ettiği gibi, bu sayıyla rekor bir seviyeye de ulaşmıştı. Harput ve çevresinden Amerika'ya göç edenlerin her türlü ihtiyaçları, Fırat Kolejinin öğrencileri ve mezunları tarafından karşılanmaktaydı. Hem *Fırat Koleji* ile *Harput Protestan Ermeni Kiliseleri Birliği'nin*, hem de Amerikalıların Harput'taki kolonisinin organize çalışmaları, bu göç olayında, bütün bölgelerden daha fazla Ermeni'nin Harput'tan Amerika'ya göç etmelerinde etkili olmuştu.

Amerika'ya giden ikinci Ermeni grubunu küçük esnaf, sanatkâr ve köylü sınıfı oluşturmaktaydı. Bunlar daha çok tarım ve sanayi alanındaki gelişmeler sonucu büyük miktarda iş gücüne ihtiyacı alan Amerika'nın

isteklerine uygundu. Ancak bu göçmenlerin daha çok misyonerlerin yoğun olarak faaliyet gösterdikleri yerlerde ikamet edenlerdendi. Önce bekârlar gitmiş daha sonra yakınlarını götürmüşlerdi.

Üçüncü grubu ise isyanlar sonucu Anadolu'yu terk edenler oluşturmaktaydı. 1890 yılından itibaren Anadolu'da meydana gelen başarısız isyan hareketleri sonucu Ermeni ahalisinin desteğini alamayan zengin şehirli tüccarlar ve ihtilalci dernek üyeleri idi. Ayrıca bu grup İran, Mısır, Avrupa'daki diğer ülkelere de göç etmişlerdi. Amerika'ya göçen Ermenilerin faaliyetleri sonucunda 1894 tarihinde ilk defa Amerika Senatosu'nda Ermeni Meselesi gündeme gelmişti.

Bu dönemde meydana gelmekte olan Ermeni olaylarında yakalanan Ermeniler mahkeme edildikten sonra suçu olanlar cezalarını çekmekteydiler fakat yakalanıp mahkeme edilemeyenler vardı. Bunlar Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni olaylarında faal ve etkin rol oynayan Osmanlı asıl Amerikan vatandaşlığına sahip ve bu ülkenin pasaportunu cebinde taşıyan Ermenilerdi. Sayıları her geçen gün artmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde kendi tabiiyetini terk edip başka bir tabiiyete geçmek Osmanlı padişahının olurlarına bağlıydı. Osmanlı tabiiyetinde bulunan Ermeniler, eğer bir suç işlerlerse bunların tutuklanması ve yargılanması muhtemeldi. Fakat Amerikan tabiiyetinde bulunan Ermenilerin Tutuklanması ve yargılanması söz konusu değildi. Çünkü Amerika'nın sahip olduğu kapitülasyon hakları buna engeldi. Bu duruma karşın Osmanlı Devleti'nde bulunan Tabiiyet İdaresi, Osmanlı vatandaşlarının tabiiyet değişimi ile ilgili başvurularını kabul etmekteydi. Başvurular uygun bulunduğunda kabul edilmekteydi. Her yıl üç yüz beş yüz arası bir başvuru oluru verilmekteydi. Bu durumun meydana getirdiği sorun artık siyasi bir mahiyet kazanmaktaydı (Öztürk, 2007).

Erzurum Sivas ve Van ahalisinden Amerika'ya göç edip orada Amerikan vatandaşı olup Amerikan pasaportu alan Ermenilerin sayısında artış her geçen gün artmaktaydı. Diğer bir taraftan Ermenilerin tabiiyet sorununa ek olarak yeni bir tabiiyet değişimi problemi baş göstermeye

başlamıştı. Akdeniz Cezayir'inde bulunan Osmanlı vatandaşları kendilerini Yunanlı kabul edip Yunanistan tabiiyetine geçmek istiyordu, bu insanların sayısı da artmaktaydı. Bu sayının artışında rol oynayan faktörlerden biri de Osmanlı Tabiiyet kaleminde görevli olan müdür Ohan Bağdatlıyan Efendi ve yardımcısı olan İstivraki Efendidir. Bu sözü geçen şahıslar müracaatta bulunan Ermenilere büyük kolaylıklar sağlamış suçları ortaya çıkınca da işlerine son verilmişti (BOA., Y. MTV, 67/31).

Amerika'ya göç etmiş ve Amerikan vatandaşı olmuş, belli bir müddet Amerika'da kaldıktan sonra orada Amerikan pasaportu alan Ermenilerin tekrar yurda dönüp bir takım aleyhte yapmış oldukları faaliyetlere devletin dikkat etmesi gerektiğini zira bu gibi hadiselerin ileriki yıllarda Osmanlı Devleti için büyük sorunlar meydana getirebileceği ve de Yunan vatandaşlığına geçenlerin ise özellikle devletin ekonomik, siyasi ve mülki alanında bir takım problemler yaşanmasına neden olacağı ve bunun önüne geçilmesi gerekmektedir (BOA., Y. MTV, 67/31).

Amerika, Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde açtığı okullar vasıtasıyla Anadolu'daki Ermenileri Protestan mezhebine çekmeye başlamıştı. Bunu daha ileri götürerek 1895 yılında Sivas ve Erzurum'da Amerikan konsolosluğu açıldı. Bu dönemde Ermeni Hınçak ve Taşnak komiteleri Anadolu'da kanlı eylemlere başladılar. 1896 yılından sonra özellikle Amerikan misyonerlerin faaliyetlerinin yoğun olduğu Harput Merzifon gibi önemli merkezlerde yaşayan Ermeni nüfusunun yarıdan fazlası Amerika'ya göç etti (Dervişoğlu, 2009: 155).

Dikkat çekici olan nokta Osmanlı'dan göçen Ermenilerin bazılarının, Amerikan pasaportu alarak geri dönmeleri ve kanlı eylemlere karışmalarıdır. Osmanlı Devleti bu gibi kimseleri yakalayıp tutukladığı, cezalandırmak istediği zaman Amerikan makamları müdahale ederek kendi vatandaşı olduğu iddiasıyla bu Ermenileri resmen himaye etmişti. Osmanlı topraklarında Amerika desteğiyle Ermenilerin karıştığı bu gelişmeler yaşanırken, 1880 tarihinden itibaren Amerika basınında sistematik biçimde Ermeni propagandası yapılıyordu. Türklerin Ermenilere baskı yaptığı ve

katliamlar yaptığı iddiaları sürekli gündeme getirilerek Osmanlı Hükümeti devamlı suçlanıyordu. Sonuç olarak, bütün Avrupa büyük devletleri ve Amerika, Osmanlı Ermenilerine kendi menfaatleri doğrultusunda müdahalelerde bulunmuş, misyonerleri vasıtasıyla kendi mezheplerine çekmek şeklinde aslında Ermenileri mezhep olarak bölmüşlerdi (Eryılmaz, 1990: 189-196).

Ermeniler de bu ülkeleri misyonerleri aracılığı ile o ülkelere göç etmiş, büyük ölçüde eğitim görme bahanesiyle gitmiş, daha sonra bazı ailelerin de göçtüğü görülmüştür. Bütün büyük devletlere göç eden Ermeniler, kendilerine kucak açan ülke yetkililerinin de desteğiyle organize olarak örgütler kurmuşlar, hatta bu örgütlerin şubelerini de Anadolu'da açacak kadar ileri gitmişlerdir.

Yine ülke dışına giden Ermeniler yaşadıkları ülkelerde askeri ve idari açıdan eğitimlerini tamamlayarak önemli noktalara gelmiş, hatta o ülkelerin Osmanlı Devletine karşı izledikleri politikalara yön verecek kadar ileri gitmişlerdi. Osmanlı Ermenilerinin yaşadığı coğrafya üzerinde emelleri olan büyük devletler de buradaki Ermeni yandaşlarından da istifade ederek bölge üzerindeki politikalarını gerçekleştirme imkânlarını aramışlardı. Neticede, Ermeniler Osmanlı'dan ayrılıp bağımsız devlet kurma hayallerini gerçekleştirebilmek için göç edip ve yerleştikleri ülkeleri, Ermenilerin yerleştiği bu ülkeler de Ortadoğu ve Osmanlı coğrafyasındaki politikalarını gerçekleştirmede taşeron olarak Ermenileri kullanmışlardır.

Göçler çorap söküğü gibi artmaya başladı. Bugün yurt dışına gitmek için uğraşan Türk işçileri gibi, doksan yıl önce, Anadolu Ermenileri arasında Amerika'ya gitmek için aynı yaygın eğilim görülüyordu. Ancak, kısıtlamalar çok fazlaydı. Osmanlı yönetimi, bazı yörelerde nüfus azalmasın diye, Ermenilerin göçünü çok kısıtlıyordu. Amerikalılar da sağlık bakımından sıkı kontrolden geçirmeden göçmen almak istemiyordu. Doğu Anadolu'da trahoma gibi hastalıklar oldukça yaygındı. O yüzden Ermenilerin göçleri iki kat güçleşiyordu. Bu güç durumda Amerika'ya kaçak Ermeni göçmeni götürmek üzere Ermeni simsarları türedi. Hatta bir çeşit örgütler bile kuruldu.

Bu örgütlerin sayıları, genellikle Amerika'nın Anadolu'da cereyan eden Ermeni hareketlerine müdahil olmak istemeyip ve bu durumu Osmanlı Hükümetine belli etmek için Ermenilerin hem Amerika'ya göçünü hem de tabiiyet değişimi başvurularına sıcak bakmadığı dönemlerde artmıştı. Harput ermeni göçünün yüksek yaşandığı bir bölgeydi, doğal olarak bu tür aracı kurumların bu bölgede türemesi olağandı. Ermeniler, Amerika'ya göç ettikten sonra hemen bağlarını koparmamaktaydılar, aile birleşimi, arazi, tapu ve miras olayları nedeniyle bağlantılarını iyi korumaları gerekiyordu. Bu nedenle Amerika ile bağlantısı olan acenteler Avrupa'daki şubelerini devreye sokarak Ermeni göçünü devam ettirdiler. Bu cemiyetlerden biri yine Harput'ta mevcut olup Harput'ta bağlı Hüseyin köyü ahalisinden Gaspar Nahigyan adlı bir Ermeni tarafından idare edilmekteydi. Hüseyin köyü bu dönemde Ermeni faaliyetlerinin ve göçlerinin şiddetli yaşandığı bir mevkidi. Adı geçen şahıs ilerideki kötü amaçlarında kullanmak için göç etmek isteyen Ermenilere borç para bile vermekteydi (BOA., HR. SYS, 2823/ 49)..

Gaspar'ın İstanbul'da da bir acentesi mevcuttu. Bu acente hem kendisi hem de Toma Tasmacanan kişi tarafından idare edilmekteydi. Adı anılan şahıslar Harputlu olup İstanbul'da Barnata iş hanında birlikte iş yapıyorlardı. Gaspar'ın manevi oğlu da bu işin içinde olup Amerika'daki bağlantıları sağlamaktaydı. Bu simsarların faaliyetleri sonucu Müslümanlar bile Amerika'ya göç etmeye başlamıştı. Hatta Osmanlı topraklarında yaşayan bazı Müslümanlar din değiştirip Protestan olduktan sonra misyonerlerin yardımıyla Amerika'ya göç ettirilmişti (BOA., HR. SYS, 2823/ 49).

Osmanlı ve Amerikan makamları göçü serbest bıraksalardı, Anadolu Ermenileri daha 1900 yıllarında kitleler halinde Amerika'ya göç edecekler ve Anadolu'da Ermeni nüfusu kalmayacak gibi görünüyordu. Ama toplu göçlere ne Türk makamları, ne Amerikalılar izin vermiyorlardı. Harput ahalisinden 75 Ermeni'nin Amerika'da çalışmak için İstanbul'a gelmiş buradan hareket etmek için hazırlık yaptıkları sırada zabıtlarce engel olduğu ve iâşe ücretlerinin kendilerine ödenerek tekrar geri dönmelerini emrettiğini belirterek bunun nedenin bu Ermenilerinde daha önce Amerika'ya gitmiş ve Osmanlı

düşmanı olmuş Ermeniler haline geleceklerinden şüphelendiğini açıklamıştı. Bu nedenle Mehmet Bey, Osmanlı Hükümeti'nden Ermenilerin böyle topluca göç etmelerinin engellenmesi yolunda önlemler almasını ve pasaport verirken dikkatli olmasını salık vermekteydi (BOA., DH. MKT, 1500/93).

Buna rağmen 1890–1900 yılları arasında yaklaşık 12.000 kadar Ermeni'nin Amerika'ya göç ettiği anlaşılıyor ilk giden Ermeni göçmenleri Amerikan misyonerleri merkezi olan Boston çevresinde, özellikle Worcester kentinde kümelendiler (Akter, 2008: 36). Burada 1891 yılında ilk Ermeni kilisesi açıldı. ABD'nin öteki ucuna, California eyaletinin Fresno kentine ise yalnız Merzifon'dan küçük bir Ermeni grubu gitmişti. 1901 yılından sonra Ermeni göçleri giderek hızlandı. İkinci Meşrutiyet döneminde göç sınırlamaların biraz gevşetildiği ve bundan yararlanan Ermenilerin topluca Amerika'ya göç etmeğe yöneldikleri görülüyordu (Akter, 2008: 38). 1908 yılında 3.300, 1910 yılında 5.500 ve 1913 yılında 9.355 Ermeni Türkiye'den Amerika'ya göç etmişti. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Amerika'daki Ermeni kolonisi 50.000 nüfusu aşmıştı (Artinan, 2004: 63).

Bu göçlerin büyük bir bölümü siyasî maksatlarla yapılmaktaydı. Zira nedenlerin büyük bir bölümü Amerikan tabiiyetine geçtikten sonra tekrar eski yerlerine dönüyorlardı. Bu yolla, Osmanlı Devleti'nin Amerika ile imzalamış olduğu 1830 tarihli ticaret anlaşmasınının 4. maddesinde yer alan "*Amerikan vatandaşlarının Osmanlı makamlarınca mahkeme edilemeyişi hükmünden istifade ediyorlardı. Osmanlı Devleti de bu meseleye tabiiyet değiştirenleri yeniden tebaalığa kabul etmemek*" suretiyle çözüm bulmuştur. Ancak Amerika'ya gidenler ister dönsün isterse dönmesin müfrit bir Osmanlı düşmanı oluyorlardı. Amerika'da kalanlar Türk (Osmanlı) düşmanlığını kendilerine sermaye yaparak, topladıkları paraları Anadolu'daki isyancı çetelere gönderiyorlardı (BOA., BEO. AYN. d, 1631/s.575).

Özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinde Ermeni Meselesi'ni, Amerikan ve Avrupa kamuoyuna aktarmakta büyük başarı kazanan Amerika'daki Ermeni lobisi, Türk aleyhtarlığını işleyen akla gelebilecek bütün yöntemleri uygulamaya koymuşlardı. Ermenilerin nihai hedefleri olan "*Bağımsız*

Ermenistan"dı ve her yol mubah görülüyordu. Amerikan misyonerlerinin de desteğiyle mitingler yapılıyor, yardım organizasyonları düzenleniyor, Amerikan hükümetine ve yabancı devlet adamlarına mektuplar yazılıyor, devrimci komiteler teşkil ediliyor, Amerika'daki Müslümanlara ve Türk yanlısı olanlara karşı suikastlar düzenleniyor, kiliselerde vaazlar veriliyor, basında Anadolu'da Ermenileri ayaklanmaya teşvik eden ve Osmanlı Devleti'ni ağır bir şekilde suçlayan yazılar yazılıyordu. Hatta devrimci komiteler askeri taburlar oluşturarak talimler yaptırıyor, eylem için hazırladıkları üyelerini Türkiye'ye gönderiyorlardı. Buna dair Hınçak Komitesinin yayın organı olan *Haik* gazetesinin editörü Chitzian, Boston'da yaptığı bir konuşmada devrimci eğitim alan genç Ermenileri Türkiye'de ayaklanma çıkarmak için hazırladıklarını açıkça ifade etmiştir (D. Kılıç 2006: 249-257).

4.3.7. Amerika'da Ermeniler İçin Kamuoyunun Oluşturulması

Osmanlı topraklarındaki Protestan misyonerler, Ermeni toplumunu Osmanlı yönetimine karşı ayaklandırmaya çalışırken diğer taraftan Amerika'da misyonerlerin bu tutumu son derece masumane bir şekilde kamuoyuna yansıtılmaktaydı. İdare meclisi, kadınlar cemiyeti meclisleriyle birleşerek 6 Aralık Cuma gününü Osmanlı ülkesinde zulüm gören ahali ile tehlikede bulunan misyonerlere dua günü ilan ettiler. Kongre üyeleri bunu yalnız *Congregational* kiliselerinden değil, Amerika'da oturan bütün Hıristiyanlardan istenmesine karar verdiler. Amerikan misyonerleri Amerika'da öyle bir kamuoyu oluşturdular ki, bu tip faaliyetlerin ardı arkası kesilmedi (Şimşir, 2005: 185). New York'ta Rahip Potter'in Osmanlı yönetiminden zulüm gören Ermenilere yardım edilmesi için Hıristiyan devletlerin uyarılması ile ilgili yazdığı duayı kendi dinî bölgesindeki kiliselerde de okunmasını sağladı. Böylece Amerikan ruhani teşkilatının, Osmanlı Devleti aleyhindeki faaliyetlerine bir yenisi daha eklendi. Amerikalı din adamlarının Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttükleri düşmanca tutum, Amerikan dış işlerine defalarca delilleriyle elçilik vasıtasıyla açıklandığı halde kabul ve tasdik edilmedi. Bu durum Ermeni komitecilerini cesaretlendirdi.

Merzifon ve İstanbul'da bulunan Amerikan misyoneri tarafından gönderilen mektuplara atfen Londra'da "*Daily News*" gazetesinde yayınlanan buradan da iktibas edilerek, Amerikan gazetelerinde haber edilen Merzifon ve Kayseri'de Ermeni katliamı yapıldığına dair haberler çıktı. Osmanlı topraklarında misafir olarak bulduklarından politikaya karışmamaları gereken Amerikan misyoneri, Amerikan kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmak için Ermeni ihtilalcileriyle aynı paralelde mesai yaptıkları bir notayla Amerikan dış işlerine bir kez daha bildirildi.

Washington Sefiri Mavroyani Bey'den Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya gönderilen 27 Kasım 1895 tarihli raporda; "*Christian Herald*" gazetesinin çok miktarda para topladığı, buna New York ve Boston'daki komitelerinde topladıkları miktar eklendiği takdirde bir hayli yekûn tutacağı, bu paranın Osmanlı Ermenilerine dağıtılması halinde Amerikan misyonerlerinin Anadolu'daki Ermeniler üzerinde büyük bir nüfuz elde edeceklerini belirtmekteydi (Şimşir, 2001).

Bütün bu olanlardan sonra Ermeni toplumunun özlemleri milli ve ihtilalci bir kalıba dökülmesinde dış ülkelerden gelen Protestan misyonerlerin büyük rolü olduğu artık bir sır olmasa gerek. Misyonerler yazılı ve sözlü öğretimleriyle, Ermeni toplumunda milliyetçilik duygularının kabarmasına geniş ölçüde yardımcı oldu (Sevinç, 2002: 165). Amerikan hükümetinin ve Amerika'da bulunan mezhep heyetlerinin Osmanlı devletine karşı düşmanca hareketlerinin belki de en büyük sebebi, Osmanlı toprakları üzerinde oturan onun nimetlerinden yeterince faydalanan Amerikalı misyonerlerin raporlarında Osmanlı hükümeti aleyhine daima yalan haber üretmelerinden kaynaklandı. Bu da milli duygularla ortaya çıkan Ermeni ihtilalcilerine itici güç oldu (Mehmet Aydın, 2004: 93).

4.3.8. Misyonerlerin Yazdığı Kitaplar:

Amerika'daki Ermeni propagandasının ve Türk düşmanlığının en önemli kaynaklarından biri ve belki birincisi de Amerikan misyonerleri ve Amerikan Protestan kilisesi olmuştur. Amerika, Türkiye'ye iki koldan girdi, bir yandan tüccarlarını gönderirken, öte yandan da misyonerlerini yolladı. Her iki grup da Boston'dan gelmiş ve İzmir'e ayak basmıştı (Şafak, 2002: 78). Boston kenti, Amerika'da Türk düşmanlığının en önemli yuvalarından biriydi. Bugün de Ermeni propagandasının sözde "*bilimsel*" yayın organı "*Amerikan Review*" dergisi Boston'da yayınlanır. Ermeni propagandasının beyin takımı ve teorisyenleri Boston'da yuvalanmaktadır. Bu bir rastlantı değildir. Boston, 1810 yıllarından beri Amerikan misyonerlerinin merkeziydi (White, 2005: 234-242).

Ermeni Hınçak komitesi, Ağustos 1894'te, Bitlis'in Sason kazasında bir ayaklanma çıkardı. Ermeni çeteleriyle Türk askeri arasındaki çarpışmalar yaklaşık bir ay kadar sürdü ve ayaklanma bastırıldı. Yaklaşık 900 kişi öldü. Sason'da silahlar patlarken, Atlantik ötesinde de büyük bir propaganda patlaması oldu. Protestan kilisesinin öncülük ettiği, Amerika'daki küçük Ermeni kolonisinin ve Amerikan basınının da katıldığı bu kampanyada, Türkiye en ağır biçimde karalandı. Ermenilerin ayaklanma çıkardıkları göz ardı edildi, sırf Hıristiyan oldukları için kılıçtan geçirildikleri ileri sürüldü. Kiliselerde Türkleri lanetleme duaları, meydanlarda protesto mitingleri yapıldı. Gazetelerde ve dergilerde koyu düşmanlık yazıları yazıldı (Aydoğan, 2005: 205-228). Arkasından pek çok broşür ve kitap yayınlandı. En düşmanca kitapları, çoğu Türkiye'de görev yapmış misyonerler yazdılar. 1890'lardan kalma o yayınlar bugün kitaplıkları doldurmaktadır. Türkiye'de bulunmuş Amerikan Misyonerlerinden Rahip Edwin M. Blisa, "Turkey, The Armenian Atrocities" (Türkiye ve Ermeni Vahşeti), adlı kitabı yayınladı. Kendisine Robert Kolejin kurucusu ve sonra müdürü olan Cyrus Hamlin de yardım etti. A.W. Williams adlı bir başka misyoner rahip, "Bleeding Armenia" (Kanayan Ermenistan) başlıklı bir kitap yazıp piyasaya sürdü. Frederick Davis Grenee adlı Misyoner de "Armenian Massacres or The Sword of Mohammed" (Ermeni Katliamı veya Muhammed'in Kılıcı) başlıklı kitabı yayınladı. Her üç kitap da 1896

yılında Amerika'da basıldı. Bunlar gibi daha birçok broşür ve kitap yayınlandı. Bunlar Türkiye'ye karşı yürütüle gelen Ermeni propagandasının bir çeşit "klasik" eserleri durumundadır. Ermeni ve Ermeni dostu yazarlarca sürekli kaynak olarak kullanılmaktadır. Türkiye'de uzun yıllar Ermenileri eğitmiş olan Amerikan misyonelerinin ne gibi duygular taşıdıklarını ve Ermenileri nasıl yetiştirmiş olduklarını anlamak için bu misyoner yayınlarını incelemek gerekir.

Van'da görev yaptıktan sonra Amerika'ya dönen misyoner F.D. Greene'in "*Ermeni Katliamı veya Muhammed'in Kılıcı*" başlıklı kitabını kısaca görelim: Kitap, "*Muhammed'in kılıcıyla Ermenistan'da katledilen Hıristiyanların Hatırasına*" adanmıştır, iç kapağında bu ithafı okuduktan sonra Önsöz'e bir göz atıyoruz. Greene, "*Bu kitap, cinayetlerin ve yağmaların yürekler parçalayan tüm ayrıntılarıyla Sason 'da birkaç ay önce yapılan ilk büyük Ermeni katliamının dehşetini kanıtlamak için hazırlandı,*" diyor, ama kanıtlanamıyor. Kanıt olarak altı imzasız mektup yayınlıyor. Bunların Türkiye'de oturan kimselerce (misyonerlerce) yazıldığını, ama adlarının şimdilik açıklanmayacağını söylüyordu. Bu mektupları yazanların hiçbiri gözleriyle katliama tanık olmamışlardı. Başkalarından duymuşlardı. Katliam yapıldığı söyleniyormuş. Ama gören yoktu. Yalnız söylenti vardı. Misyonerlerin kanıt dediği bu kadardı (Şimşir, 1984: 54).

4.3.9. Ermenilerin Amerika'dan Anadolu'ya Silah Kaçırması

Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetlerinde faaliyete bulunan Amerikan misyonerlerin Ermenilerin ihtilal hareketleri içerisinde etkin bir rol oynadıkları arşiv belgeleriyle de sabittir. İhtilal safhasında Ermeniler bir yandan örgütler kurup bir yandan da bağımsız Ermenistan hayalleri kuran Ermenileri de kendi yandaşları yapıp ileride meydana gelmesi planlanan isyan hareketlerinde katılımcı Ermenilerin sayısı artırmaktaydı. Dış ve iç Ermeni basınının telkinleriyle Anadolu'daki Ermeni hareketinin artık silahlı bir mücadeleye dönüşmesi gerektiği vurgulanmaktaydı.

Bu yolla Avrupa'nın ve Hıristiyan dünyasının ilgisi Ermeniler üstüne olacak ve tarihin en eski Hıristiyan milletinin Müslüman Türkler tarafından

katliama uğradığı izlenimi verilerek Osmanlıya müdahale edilecek ve Yunan ve Bulgarlar gibi Ermenistan da bağımsız olacaktı. Silah ve Askerlik tecrübesi pek bulunmayan, Osmanlı Devleti'nde genellikle ticaret ve zanaat erbabı olan Ermeniler silahlı mücadeleye nasıl girecekti. Ayrıca silahları da yoktu. Bu aşamada Ermeniler silah tedariki ve eğitimi için en önemli iki destekçisinden yararlanacaktı. Bunlar, kendilerine hizmet etmek için dünyanın öbür ucundan gelen Amerikan misyonerleri ve Anadolu'dan dünyanın öbür ucuna göç eden Osmanlı kökenli Ermenilerdi.

Ermenilere en büyük yardım yine Amerika'dan gelecekti. Son zamanlarda Amerika'nın çeşitli eyaletlerinde gelişen Ermeni cemiyet ve organizasyonları mitingler yapıp yardımlar toplayıp ve gazetelerde Osmanlı Devleti'ne karşı asılsız suçlamalarda bulunarak, Amerikan kamuoyunu etkileyip davalarında haklı olduklarını inandırmış ve Anadolu'da yapacakları isyanlara Ermeniler lehinde bakmalarını sağlamışlardı. Artık, Amerikan halkının gözünde Osmanlı Devleti Ermenileri kesen, onlara işkence yapan, aç bırakan ve dinlerine saygısı olmayan bir devlettir. Bu tür propagandalar sayesinde Osmanlı Devleti hakkında en ufak bir bilgiye sahip olmayan bu halk doğal olarak Ermenilerin yanında yer almaktaydı. Bu durum da Amerika'dan Osmanlı topraklarına Amerikan silahlarının Ermeniler tarafından sokulmasını kolaylaştırmaktaydı (Fendoğlu, 2003: 455-456).

Amerika'da bulunan bir takım Ermeni cemiyetleri Anadolu'daki Ermenilerin nasıl silah kullanmasını öğretmek için resimli kitaplar bastırılmış ve bu kitapların Osmanlı topraklarına ulaşabilmesi için Avrupa bağlantıları ile ilişki kurulup Marsilya üzerinden kitaplar gönderilmeye çalışılacaktı. Fakat Osmanlı istihbaratı bu kitapları getiren Ermenileri Fransa sayesinde engellemişti (BOA., HR.SYS, 2748/22). Yine bu cemiyetler faaliyetlerine devam edip Anadolu'daki Ermenilerin silahlanması için çalışmaktaydı. Toplanan yardım paraları silah alımına ve bu silahların nakliyatına gidiyordu. Yine bu dönemde 10.000 adet Amerikan tüfeği satın alınmış Zeytun isyanında kullanılması için yola çıkarılmıştı. Önce Yunanistan'a ve oradan kayıklarla Adana'nın aşağı bölgesine geçirilecek orada *Frenk ve Samarfataoğullarının*

çiftliklerine aktarılıp daha sonra Zeytuna gizlice aktarılacaktı (BOA., HR.SYS, 2748/22).

Amerika 1850 yıllarından sonra dış ticaretine silah unsurunu da kattı, artık tüm dünyaya silah ihraç eden bir ülke konumundaydı. Osmanlı Devleti ile ABD ilişkilerinde silahında önemli bir rolü vardı. Aslında bu iki devlet arasında başlayan ticari ilişkiler ve Osmanlı Devletinin vermiş olduğu kapitülasyonlar daha sonra anlaşmalarla resmileşmiş Osmanlı Devleti de buna karşın ABD'den donanmasını yenilemesini istemişti. Bu yıllarda ise Osmanlı ABD'den silah ithal eden bir ülke konumuna gelmişti. ABD bu sayede Osmanlı topraklarında iki Pazar elde etmişti, hem Ermenilere silah satıyordu hem de Osmanlı Devleti'ne, misyonerlik faaliyetlerinin meydana getirmiş olduğu sonuçlardan en önemlisi ABD için para üretmeye başlamıştı.

Harput'tan, Muş'tan, Diyarbakır'dan ve Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinden ABD'ye göç etmiş Ermeniler, bu topraklarda kiliseler meydana getirip Ermenilerin bu kiliseler sayesinde bir arada olup teşkilatlanması sağlanmaya çalışılmaktaydı. Propagandanın en önemli merkezi konumunda bulunan kiliselerde Osmanlı aleyhinde ateşli konuşmalar yapılarak Ermenilerin bu konuşmalardan etkilenip yardım yapması sağlanmaktaydı. Bu yardımlarla Amerikan silah fabrikalarına gidilip tüfek, tabanca, mermi, fişek, dinamit, gaz ve ilaç alınarak kaçak yollardan Osmanlı topraklarına sokulmaya çalışılıyordu. Örneğin tüfekler ve silahlar parçalanıp karyola demiri görüntüsü verilmekte, düzenekleri ise ayrı sandıklara konulup gönderilmekteydi.

Silahların ahşap bölümleri ise Anadolu'daki misyoner okullarının marangoz hanesinde yapılıyordu. Yine bir başka örnek vermek gerekirse alınan dinamitler ise gaz tenekelerine konulup "*Ermenistan'a gaz gidiyor*" diye sınırdan geçirilmeye çalışılıyordu (BOA., HR. SYS, 2735/14). Ermenilerin silahla tanışması ve onun etkisini görüp inanması Ermeni ihtilal hareketini daha fazla ileri götürdü. Yurtdışından gelen maddi ve manevi destek Ermenilerin, Anadolu'da daha bağımsız hareket etmesine neden oldu. Elde ettikleri bu silahlarla hem bu davaya sıcak bakmayan Ermenileri hem de yüz yıllardır bir arada yaşayan Müslümanlara karşı kullandılar.

4.3.10. Propaganda, Mitingler ve Yardımlar:

Amerika'ya 1891 yılında Osmanlı topraklarından giden göçmen miktarı 3957 kişi idi. 1892 yılında Amerika'ya gelen göçmen sayısı 560.319'a 1893 yılında ise 623.084 ulaştı. Bunlardan 6.335'inin Osmanlı tebaasından olup, 2.728'inin Ermeni olduğu bilinmekteydi. Anadolu'da 1846 yıllarında dört Protestan kilisesi varken 1870'te sayı 73'e çıktığı gibi Protestan cemaat sayısı da yaklaşık 20 bin'e yükseldi (Ussher, 1907: 134-137). 1900'de kilise sayısı 112'yi, cemaatin büyüklüğü ise 50 bini aşmıştı.

Osmanlı Hükümeti eğer izin vermiş olsaydı Anadolu'da o zamanlar hiçbir Ermeni kalmazdı, tüm Ermeniler göç ederdi ve devletin Ermeni Meselesi de ortadan kalkmış olurdu (Şimşir, 2003). Ancak, devlet toplu göçlere izin vermedi, hem nüfusun sahip olduğu dengenin bozulmasından korktu hem de giden Ermenilerin Amerika'da birer Osmanlı düşmanı kesilmesinden korktu. Bu korkularında haklıydı, tahmin ettiği her iki sonuçla da karşılaştı. Ermenilerin sayılarının azalması ile birlikte bölgede Kürt aşiretleri ile Ermeniler arasında menfi çatışmalar meydana geliyor ve devletin bu bölgedeki zayıf otoritesi pek fazla etkili olamıyordu. Sonuç olarak misyonerler bu olayları da Osmanlı aleyhinde çok güzel kullanıyorlardı. Diğer taraftan ABD'ye göç eden Ermenilerin çoğu kendileri için hazırlanmış tuzağa en kısa zamanda düşürülüyordu. Kiliseler genellikle bu tuzakların merkezi olup orada bulunan ve misyonerler tarafından da desteklenen marjinal görüşlü papazların vermiş oldukları nutuklar sayesinde birer Osmanlı düşmanı oluyorlardı. Bunların genç kesimleri tekrar ABD pasaportuyla anavatanına dönüp buradaki isyan hazırlıklarına katkıda bulunarak isyanların yönetilmesi ve yürütülmesinde büyük rol oynamaktaydılar (Açıkses, 2003: 104-198).

ABD'deki Ermenilerin, Anadolu'dan göçleri sonrası bu yeni ülkedeki yaşamları, örgütlenmeleri ve misyoner telkinlerinden ne kadar etkilendikleri ve sonuç itibarıyla günümüze kadar varlığını koruyan Ermeni Meselesine katkılarının hangi ölçüde olduğunu saptamak ayrı bir çalışma konusudur. Bu

alandaki yapılacak çalışmalarda mutlaka ABD'deki Ermeni arşivlerinin de açılması ve yararlanılması gerekmektedir. ABD'ye göç eden her Ermeni, geldiği yeri unutmamış ve her zaman özlem içinde olup bir gün mutlaka geri döneceğini hayal etmişti. Bu dönemde Müslüman Türkler de ABD'ye göç etmiş ama genellikle bunların çoğu kalıcı olmamışlardı. ABD'ye yerleşen Ermeniler, bu ülkede de geldikleri yerlerde yapmış oldukları geçim faaliyetlerini sürdürmüşler ve alışma evresinde Osmanlı topraklarında görev yapıp tekrar ABD'ye dönmüş olan misyonerler ve misyoner örgütleri tarafından destek görmüşlerdi.

ABD'de uygulanan bu sistematik örgütlenme aynı şekilde Anadolu'da da yapılandırılıyordu. Bu konuda daha çok Ermeni örgütleri rol alıyor ve harekete katılmayan Ermeniler bastırılıyordu. Örneğin Bitlis'teki Ermenilerin ne Türklerden, ne de Kürtlerden şikâyetleri varken, Ermeni komitacı dernekleri kurulmakta ve dernekler geniş faaliyetlerde bulunmaktadırlar. Dernek üyeleri her pazar günü Bitlis kilisesinde toplantılar ve konuşmalar yapmaktaydı. İhtilal fikrinde olan Ermenileri bir araya getirerek yönetime karşı mücadele için kışkırtmaktalar. Toplantılar yasaklanınca Ermeniler, bu defa aynı anlamdaki bildirimleri her tarafa yapıştırmışlardı. Şu sırada Ermeniler arasında ihtilalin ihtiyacı için vergi toplanmaktaydı. Çoğu Ermeni'nin, bu tür eylemlerin Ermenilere zarardan başka bir şey getirmeyeceğini ve silâh için para vermeyeceklerini söyledikleri halde bunun üzerine Ermeni ihtilal komitelerinin şiddet kullanma ve karşı çıkanları kılıçtan geçirme tehdidiyle bu tür grupları sindirdikleri öğrenilmişti (Halaçoğlu, 2003: 46-65).

İlk başlarda eğitim amacıyla misyonerler tarafından ABD'ye gelen öğrencilerin bir kısmı bu ülkede kalmış ve ilk Ermeni kolonilerini oluşturmuş ve ilk kiliselerini de Worcester bölgesinde açmışlardı. Daha sonra gelenler bu bölgeye yönlendirilmişti. Ermeniler bu yeni ülkede kendilerine bir ülke edinmiş ve bu ülkenin gerçekleşmesi için iki kollu çalışmaktaydılar. Bu çalışmanın bir ayağı ABD'de diğer ayağı ise Anadolu'da idi birbirinden bağımsız hareket edemezdi (Akter, 2008: 17-22).

Amerika'da yaşayanları bir arada tutan gelecekte Osmanlı topraklarında Avrupa'nın yardımıyla bağımsız Ermenistan'ın kurulması amacıydı. Anadolu'da yaşayanların amacı da aynıydı fakat bu iki kolun çalışmaları birbirinden farklıydı. Anadolu'da bulunan Ermeniler, isyan ederek devletin müdahalesini mecbur kılarak hem silahlı bir direniş oluşturup gerçek amacı olan Türkleri öldürmeyi gerçekleştiriyordu hem de Avrupa'nın bölgeye ilgisini çekerek Osmanlı'nın Ermenileri katlettiğine inandırmaya çalışıyordu. Amerika'daki Ermeniler ise bu isyanların fitillerini ateşleyen, onlara maddi ve manevi destek sağlayan ve isyanların vuku bulduğu zamanları iyi bir propaganda programıyla birleştirip hem Amerika'nın hem de Avrupa'nın Osmanlı devletine müdahale etmesi için çalışan bir gurup olmuştu. Bu gurubun dışında Osmanlıya sadık, diğer Ermeni fesatçılarının tehditlerine direnen ve hatta yeri geldiğinde bu Hınçak Komitesi taraftarı Ermenileri Osmanlıya ihbar eden gerçek Osmanlı vatandaşları da bulunmaktaydı. Fakat bu Ermenilerin sayısı her geçen gün azalmaktaydı. Amerika, uzak bir ülkeydi, devletin etkisi hemen tesir edemiyor tesir ettiğinde ise hemen sonuç alınamıyordu. Ama o şartlarda dahi Osmanlı Devleti'nin Washington'da Fresno'da, New York'ta sefirleri vardı. Bunlardan en ünlüsü Washington Sefiri Alexandre Mavroyani Bey'dir. Kendisi de bir Ermeni olmasına rağmen ırktaşlarının vatanlarına nasıl ihanet ettiklerine şahit olmuş bunun önüne geçip bu fesat düşünceli insanlardan diğer Ermenilerin etkilenmemelerini sağlamak içinde çok uğraşmıştı (Mutlu, 2005: 178).

Mavroyani Bey'in elçiliği döneminde Anadolu'da isyanlar artmış yine aynı paralellikte Amerika'daki Ermenilerinde propaganda faaliyetlerinin yanında cemiyetleşme ve yardım toplama gibi etkinlikleri de daha faal olmuştu. Mavroyani Bey, Amerika'da bir yandan Amerikan Board misyonerlerinin Anadolu'daki faaliyetlerinin meydan getirmiş olduğu sonuçları Amerikan hükümetine şikâyet etmiş bir yandan da yine bu ülkede Ermenilerin oluşturmuş olduğu cemiyetlere ajan sokarak bunların liderlerini, faaliyetlerini Osmanlı Hükümeti'ne rapor etmişti. Fakat Osmanlı Hükümeti maddi imkânsızlıklardan dolayı Mavroyani Bey'in yeni projelerini faaliyete geçirememişti (Şimşir, 2001). Ayrıca Mavroyani Bey Amerikan Hükümeti'ni yeri

geldiğinde köşeye sıkıştırmasını bilmiş, vermiş olduğu örneklerle Amerikan Hükümeti'nin ne anlaması gerektiğini öğretmişti.

Amerikan Hükümeti'nin bu hiciv dolu mektuplardan ne anladığını kimse bilemez ama onun için delinmemesi gereken bir *Monroe Doktrini* ve takip edilmesi gereken bir Ortadoğu politikası vardı, bu nedenle Ermeni Meselesi önemli bir araçtı (Şimşir, 2001). Ermeniler ABD'de çok kolay bir şekilde örgütleniyordu. Buranın yasaları Osmanlı yasalarına benzemezdi. Her istenildiğinde müdahale edilemezdi. Osmanlı devletinin bu cemiyetlerin oluşumunu engellemek için bir takım girişimlerde bulundu fakat başarılı olamadı. Daha sonra bu cemiyetler yardım toplama, miting yapma, silah kaçırmaya, kamuoyu oluşturma gibi faaliyetlerde bulunarak Ermeni Meselesi'nin asıl bu topraklara ait olduğu gerçeğini vurgulayacaklardı (Parlar, 2003: 162-169).

1895 yılında ABD'de yürütülen Ermenilere yardım kampanyasında pek çok kiliselerde Türklere lanet duaları yapıldı. Açık hava mitinglerinde akıl almaz iftiralar edildi. Kampanyaya katılan "*Christian Herald*" adlı New York gazetesi toplanan paraları Ermenilere dağıtmak üzere W. Howard adlı şahısı Van'a gönderdi. Osmanlı Elçisi Mavroyani Bey, Mr. Howard'ın yayınları ve konuşmalarıyla koyu bir Türk düşmanı olduğunu ABD Dış İşleri Bakanlığı'na resmen ispatlamasına rağmen Howard ve benzerleri Anadolu'ya geldiler. Ermenilere yardımları elden dağılarak bir kez daha Türk düşmanlığı Propagandası yaptılar (Şimşir, 2001).

Ermeni işlerine Amerikalı misyonerlerin müdahalesi hakkında bir örnek olarak Osmanlı Devleti'nde yerleşik misyonerlerin çalışmalarına ara verip sakin oldukları takdirde Ermeniler üzerindeki kışkırtmanın şimdiki durumdan pek ziyade azalacağına inanılmıştı (HR. SYS. 2858/ 13). Gerek Avrupa da ve gerek Amerika da Osmanlı aleyhine kin ve düşmanlık besleyen kişilerin meydana getirilmesi yanında Osmanlı Devlet'i topraklarında yerleşik misyonerler tarafından yabancı devletlere hem gizliden hem de açıktan açığa raporlar göndermesi ve İstanbul'da bulunan Amerikan misyonerleri sonradan dahi Boston'daki ruhani başkanlarına yazdıkları rapordaki şu an altı ay

zarfında on beş bin Ermenin katledildiği ve bu sırada yalnız iki bin Türkün öldüğünü bildirmekteydi (HR. SYS. 2858/ 13).

Hemşire Miss Grace Kimbell tarafından Van'dan gönderilmiş bir mektup ise sonradan gazetelerde yayınlanarak bu gazete adı geçen bu kadını överek bir takım yararlı sözler kullanmıştı. Daha sonra bu kadının bir yardım cemiyetinin Van'da oluşturulmasında rol aldığı beyan edilmişti. Yardım parası toplanması için Türklerin aşırı mutaassıp Ermenilerin de mazlum olduğunu ve Ermenilere gelen zararların bu beyinlerdeki Hıristiyanlık ile İslam'ın kavgasından ötürü gelmekte olduğunu belirtilmekteydi. Ermenilerin lehinde yabancıların himayesini talebe hiç gerek olmadığı, hiç olmazsa Osmanlı Devleti'nde faaliyette bulunan Amerikan misyonerleri Osmanlı misafirperverliğine hürmeten bu gibi durumlarda bulunmamaları gerekmekte olduğu belirtilmekteydi. Ayrıca misyonerlerin bu konuda dikkatlerinin çekilmesi gerekliliğinin önemi vurgulanmaktaydı (HR. SYS. 2858/ 13).

18 Nisan 1895 tarihinde New York ve civarındaki Ermeniler, Amerika'daki ırktaşlarını Ermeni Meselesi'ne bir çare bulmaları için topladılar. Toplantıda para ile yapılacak işlerin tespiti, Amerika'daki göçmen ve yerli Ermenilerin dileklerini Amerikan hükümetine ulaştırmak ve Ermenilerde milliyetperverlik hislerini artırma konusu tartışıldı. Toplantının başkanlığına, Merzifon Protestan eski Vaizi Artin Filyan getirildi. Adı geçen Vaizin Hınçak komitesine bağlı olduğu ve daha önce de Ermenilere yardım topladığı Osmanlı hükümetince bilinmekteydi. Ermeni toplumuna harcanan para, Amerikan Protestan Kilisesi seferber edilerek, Osmanlı Ermenilerine gönderilmek üzere Amerikan halkından toplandı. Binlerce kilisede her Pazar ayininde Türkler ne kadar kötülenir ve zavallı masum Ermeniler ne kadar çok acındırılırsa toplanan paranın meblağı o kadar artmaktaydı. Toplanan bu parayla Ermeni toplumuna yardım edilmekten ziyade, Osmanlı topraklarında görev yapan Amerikan misyonerlerin yüksek maaşı ödendiği gibi Osmanlı ülkesindeki misyoner okulları ve kiliselerin geliştirilmesi de sağlandı. Bu paranın önemli bir bölümü de Amerikan Protestan Kilisesinin kasasına girmekteydi (Kantarıcı, 2001: 139-172).

New York'ta bir miting meydana getirildi, Protestan misyonerlerin ve rahiplerin Osmanlı hükümeti aleyhine kin ve düşmanlıklarını yeniden izah edilerek ve günahsız suçsuz itaatkâr Ermenilerin katledildiklerini protesto etmekteydiler. New York Amerika Yardım Komitesi üyeleri olan miting düzenleyicileri tarafından yayınlanan ilana rağmen göstericilerin bir kısmı kadınlarla Ermenilerden ibaret olup mitingde ne siyasilerden ne de New York'un saygın kişilerinden kimse yoktu. Söylenen nutuklar çok şiddetli olduğu gibi alınan kararlar Amerikan hükümetinden başka diğer Hıristiyan devletlerin Ermeniler lehine, Osmanlı devletine müdahale etmek için ikna harekâtıydı. Sözü edilen miting düzenleme kurulundan üç üye mitingin amacını, başbakana iletmek için Washington'a gitme niyetindedirler. Müslümanlar aleyhinde bulunan bu fesat ocağı Boston Amerika yardım komisyonu tarafından tertip edilen bir miting de izhar olunmuştu. Bu miting de dahi göz önünde bulunanların bir kısmı Protestan Rahiplerdi. Öyle ki Türklere karşı oluşuyla bilinen Masacuset valisi bile mitingde hazır bulunmuştu. İyi niyetli Osmanlı Hükümeti'nin ne kadar gaddar ve ne kadar vahşi bir hükümet olduğunu ve bütün Hıristiyan dünyasının Sason vakası aleyhine karşı gelmesinin gerektiğini, Osmanlı Devleti'nde yerleşik Amerikan misyonerlerinin çıkarları doğrultusunda fazlaca gayret göstermesini Amerikan hükümetinden rica etmişlerdi. Amerika da bu gibi mitinglerin engellenmesi için bir kanunun yoktu (BOA., HR. SYS, 2858/8).

Ermenilerin örgütlere daha fazla yardım yapılmasını sağlamak ve diğer Ermenilerin katılımını artırmak için gerektiğinde binlerce kilometre öteden Osmanlı düşmanı olan rahip ve papazları Amerika'ya davet etmiş ve bu kiliselerde Ermeni halkına Osmanlı Devleti hakkında kin ve nefret duygularını paylaşmışlardı.

Örnek olarak Worcester'da yerleşik Ermeniler burada yaşayan ve ikamet eden Ermenileri bir nebze emir altında tutabilmek için *Yeznik Abohoni* adlı Ermeni piskoposunu Amerika'ya davet edilmesine karar vermişti (BOA., HR. TO, 116/119). Bundan biraz vakit evvel Londra'da Ermeniler lehine bir nutuk vermiş olan rahip Lorime, sonradan Boston'da bir nutuk vermiş ve

Ermenileri müdafaa, Türkleri ise kötülükle tenkit etmişti. Boston Ermenilerini seven Amerikalılar, gayri resmi olmasına rağmen büyük bir miting meydana getirmek niyetindeydiler (BOA., HR. SYS, 2838/40). Bu mitinglerin en büyük amacı Ermenilerin sözde katliama uğradıklarını ve artık Osmanlı Devleti'ne müdahale edilmesi gerektiğinin önemini vurgulayarak Berlin Kongresi'nde altına imza koyan Avrupalı devletlerin Ermenilere verdiği sözü tutmalarını belirtmişti. Bu konunun gündemde tutulması çok önemliydi, zira Anadolu'da isyanlar başlamış plan şu an istenildiği gibi hareket etmekteydi. Bu arada Amerika'daki Ermeniler boş durmayıp güya akrabaları telef olmuş veya zarar görmüş olan ve şimdi Amerika'da bulunan 100 kadar Ermenin Amerika'dan ayrılmaları konusu bazı Amerikan Ermeni komitelerince konuşulmaktadır. Mevzubahis konusu olan bu Ermeniler, Avrupa devletlerinin merhametlerini elde edebilmek için Avrupa ülkelerinin büyük şehirlerini ziyaret edip ve ondan sonra Osmanlı Devleti'nde toplananlara katılacaklardı (BOA., HR. SYS, 2838/44).

Amerika'da bulunan misyonerlerde boş durmayıp destekleme çalışmalarında bulunmaktaydılar. Baltimore ve Boston da meydana gelen toplantılarda G.A Gordon ve Barrows gibi bazı Protestan misyoner rahiplerin ve Gerek Harvard Okulu öğretmenlerinden Eliot ile Tufts Okulu öğretmenlerinden Capen gibi adamlar bir takım nutuklar atarak Duc de Westminster in hareketini takdir ve Amerikalıları Sason Ermenileri için parasal yardıma davet etmekteydiler (BOA., HR. SYS, 2834/9).

Ermenilerin sadece birkaç kişiden olmayıp şu anda beş altı yüz nüfustan ibaret olan Fresno'da, Ermenilerin Osmanlı Hükümeti aleyhinde fesat oluşturmak ve kötü fikirlere sahip bulduklarını ve ayrıca Amerika'da, Anadolu'da yaşamakta olan Ermeniler için toplamış oldukları yardım paralarının düzgün bir şekilde yerine ulaşmasını kontrol edebilmek için cemiyetler kurmuşlardı. Bu cemiyetlerden birinin adı "*The American Patriotic Society*"di (BOA., HR. SYS, 2853/79). Protestanlar tarafından oluşturulan toplantılarda bu papazlar Osmanlı devleti aleyhine bazı nutuklar vermişlerdi ki Ermenilerinde Osmanlıya karşı sarf ettikleri sözler de inciticiydi. Fresno'da yerleşik Ermenilerin yanında bu tür fikirlere karşı çıkan Ermeniler de vardı,

fakat bunların ekseriyeti tüccar ve çiftçilerdi. Seropyan benzeri bazı tüccarların kayıtları pek genişti. *Sanfrancisco* Ermenileri ise az miktarda olup sakin davranmakta ve neşriyat işleriyle uğraşmaktaydılar. Bu şehirde konsolosluğumuzun bulunmaması, bu insanlara da diğer Ermenilerin bulaşmasına neden olacaktı. Ancak buradaki Ermenilerin fesat düşünceye sahip olanları bu tür Ermeni cemiyetlerine üye olması kaçınılmazdı. Buradaki Ermenilerin şu an kötü bir işe karıştıkları gözle görülür değildi (BOA., HR. SYS, 2853/79).

Amerika'daki basın da Anadolu'da meydana gelen Ermeni isyanlarında Ermenileri destekler nitelikte yazılar yayınlamaktaydı. Bu yazıların çoğu bölgede bulunan Amerikalı misyonerlerin göndermiş olduğu yazılardı. Amerikan misyoneri *Green*, Sason isyanı hakkında bir takım şişirilmiş haberler yazmış ve bu haberlerin Amerika'da yayınlanan *Times* gazetesinde yayınlanmasını sağlamıştı. Osmanlı Devleti, bu misyonerin haberlerine itimat edilememesi gerektiğini konsolosluk aracılığıyla gazete yönetimine bildirmişti (BOA., Y. PRK. BŞK, 41/18). Amerikan misyonerleri devamlı olarak Ermeni olaylarının dünya kamuoyu tarafından duyulmasını sağlamak ve tüm Hıristiyanların bu konuda dikkatlerini çekmek için yalan yanlış haberler yayınlayarak bunu başarmışlardı. Yazılarında ve tercümelerinde genellikle kendileri hep 3. şahıstırlar, yani gördüklerini değil sadece duyduklarını ve hayal dünyalarından ekleyebildiklerini kullanarak bu tür telgraflar gazetelere çekerek yayınlanmalarını sağlamışlardı. Elbette ki bu tür çalışmaların sonucu misyonerler tarafından iyi bilinmekteydi, o da paraydı. Bu haberleri okuyan Hıristiyanlar, Amerikan halkı, hem Osmanlı Devleti'ne kin duyacak hem de Ermenilerin, bu Hıristiyanlığı ilk kabul eden milletin Müslümanların altında ezilmesini engellemek için yardım verecek, sonuç olarak ta misyonerlerin güçlenmesi misyonun güçlenmesi ve Amerikanın dışarıda bir güç haline gelmesi önemliydi.

Amerika'da Protestan Ermeni rahiplerinin Worcester da düzenledikleri mitingde, Osmanlı Devleti'nde bir ihtilal tertip edilmesini ve bu yolla Avrupa devletlerinin dikkatlerinin çekilmesine çalışacaklarını ve bu tür olayları ihtiva

eden bilgilerle Washington büyük elçisi nezdinde Amerikan kabinesi vasıtasıyla icraat yapılması istenmekteydi.

Amerika'da yaşayan Protestan Ermenilerden *Congregational* gurubuna mensup bir takım kişiler vardı. Bu sözü geçen Ermeniler, Osmanlı topraklarında bulunmuş ve daha sonra Amerika'ya geri dönerek oraya yerleşmiş Amerikan misyonerlerinden Rahip Hithcock adında birinin nüfuzu altında bulunmaktaydılar. Adı geçen rahip buradaki Ermenileri kendi kilisesinin mensubu yapmak için var gücüyle çalışmaktaydı. Bu konuda burada bulunan bir takım Ermeni rahiplerden yardım almaktaydı. Bu Ermeni rahipler, bölgelerindeki Ermenileri bu tür fikir akımlarının etkisine bir adım daha itmekteydiler, ayrıca Hıristiyan milletlerin dikkatini Osmanlı Devleti'nde yaşamakta olan Ermenilerin içinde buldukları duruma çekmek için ise Anadolu da bir ihtilal harekâtı düzenlemek istemekteydiler. Yaptıkları mitinglerde İngiltere parlamentosuna verilmek üzere bir dilekçe bile hazırlamışlardı (BOA., Y.A. HUS, 331/82).

4.3.11. İsyân Ettiren Amerikan Board Okullarına Örnekler.

Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan Board misyoner okulları ve kamu hizmeti sunan Amerikan Konsoloslukları bu hizmetlerinin yanında bir taraftan Hıristiyanlaştırma faaliyetlerini sürdürürken bir taraftan da Osmanlı toplumunda ayrılıkçı fikirlerin uyanmasına ve gelişmesine zemin hazırlamışlardır. Anadolu'daki Amerikan Board okulları, Ermenilerin isyan hareketlerinin yaşanmasına katkıda bulunmuşlar, terör faaliyetlerinin merkezi ve bu tür girişimlerinin destekleyicisi olmuşlar ve hatta zaman zaman bu tür hadiselerin bizzat içerisinde de yer almışlardır. Bundan dolayıdır ki, misyonerler buldukları bölgede her ne kadar sadece ve sadece eğitim-öğretim faaliyetleri içerisinde bulunuyor gibi gözükmeye çalışmışlarsa da meydana gelen toplumsal huzursuzlukların ve bozulan asayişin en önde gelen nedenlerinden birisini teşkil etmişlerdir. Özellikle Protestan misyonerleri gayri Müslim unsura ve daha ziyade de Ermeni ve Rum azınlıklara temin

ettikleri silah ve dağıttıkları fesat içerikli evraklarla bunları ihtilal ve isyana sevk etmişlerdir (Açıkses: 2003: 225-232).

Osmanlı idaresi, Anadolu vilâyetlerinde bulunan ve İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri menfaatleri doğrultusunda çalışan ve gayret sarf eden bu tür misyonerleri, mahallî asayiş bozmaya yönelik hareketlerinden dolayı sınır dışı etme yoluna gitmiştir (BOA, Y:A.Hus, 1719/36). Ancak Osmanlı idaresinin bu noktada başvurmuş olduğu tedbirlerin her zaman için başarılı olduğu ve iç barışı muhafaza edebildiği söylenemez. Bu noktada gerek Osmanlı İdaresinin almış olduğu tedbirlerin ne derece başarılı olduğunu göstermesi bakımından ve gerekse isyanların meydana gelmesinde misyonerlerin oynadıkları rolü ve etkiyi belirtmesi açısından örnek olarak Urfa ve Van isyanları zikredilebilir.

1895–1896 yıllarında yaşanan Van Ermeni isyanlarını bastırmakla görevlendirilmiş bulunan Sadettin Paşa Ermeni isyanlarının meydana gelmesinin gerisindeki temel nedenlerden birisinin misyoner okullarının faaliyetleri ve izlemiş oldukları ders programlarının içeriği olduğunu dile getirmiş ve ayaklanmadaki rollerini şu şekilde açıklamıştır:

“Van’da on dört Ermeni mektebi vardır. Birisi Amerikan Protestanlarının diğerleri Ermenilerindir. Bunlardan yedisinin resmî izni yoktur. Fen derslerinden çok Ermenilik şuurunu kuvvetlendirecek Ermeni tarihi, edebiyatı, coğrafyası okutulmaktadır. İnançlarına göre, Rusya’nın Kafkas, Tiflis vilâyetleri, Hazar denizine kadar olan yerler Ermenistan’ın bir parçası sayıldığı gibi İran’ın Azerbaycan vilâyetleriyle Memâlik-i Şâhâne’nin Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır Harput, Sivas ve Adana vilâyetlerini Ermenistan’dan saydıkları iş bu harita üzerinde görülmektedir. Köylerde dahi büyücek mektepleri vardır. Talebinin okuma hevesini arttırmak için bir yüzüne eski Ermeni krallarından birisinin resmini hakketmişler ve diğer yüzüne iyi çalışanlara bir imtiyaz alameti yapmışlardır. Erzurum’da dahi Sultanî karşılığı Samsaryan mektebi bulunduğu gibi Bitlis’te Amerikan mektebi vardır. Diğer yerlerde bulunan mektepler de bu mekteplerin aynı programlarını uyguladıklarından tahsillerinin gayesi fesat çıkarmak içindir.”(M. Hocaoğlu, 1976: 123)

Sadettin Paşa'nın yukarıdaki ifadelerini doğrulama noktasında Trabzon, Merzifon, Erzurum ve İstanbul'da görev yapmış olan misyoner Edwin Bliss (ö. 1892) de bir kısım itiraflarda bulunmuş, Osmanlı coğrafyasında meydana gelen isyan ve ayaklanmaların gerisinde misyonerlerin, misyoner faaliyet, tahrik ve teşviklerinin olduğunu itiraf etmiştir (Gürün, 1988: 57-58).

1895 yılında İngiliz, Fransız ve Rus teşvik ve tahrikleri neticesi Urfa'da Ermeniler tarafından, büyük bir isyan çıkarılmıştır. İsyanın gerçekleşmesi ve sürmesinde burada bulunan Amerikan Board misyonerlerinin önemli bir payı söz konusu olmuştur. Urfa'da bulunan *Amerikan Yetimhanesi Müdürü Lesli* bu isyanın başlamasına neden olan ve onu yönlendiren şahıslardan biri olmuş, isyan eden Ermenileri desteklemek bakımından tarafsız olması gereken Amerikan Board misyoneri Amerikan bayrağının asiler tarafından isyan sırasında kullanılmasına imkân tanımıştır. Büyük güçlüklerle bastırılan Urfa isyanı sırasında sivil halk ve askerî birliklerden olmak üzere toplam üç yüz civarında şehit ve yaralı verilmiş, isyanda bulunan Ermeniler diğer bölgelere kaçmak zorunda kalmışlardır. İsyanın meydana gelmesindeki rolünün anlaşılması üzerine ise çareyi intihar etmekte gören Lesli, intihar etmeden önce geriye bıraktığı "*Son Vasiyet*" adlı bir yazı ile suçunu itiraf etmiştir (A. Gazigiray, 1982: 275-276).

Urfa Amerikan Yetimhanesi'nin bu bölgedeki ve Osmanlı Devleti aleyhindeki olumsuz faaliyetleri sadece bu olayla sınırlı kalmamıştır. Millî Mücadele sırasında da aynı tarzda faaliyetlerde bulunmaktan ve olaylara karışmaktan geri kalmamıştır. Belki yeni ve eskiden farklı olanı bu ihanete Amerikan Yetimhanesi yanında *Urfa Amerikan Hastanesi*" de katılmıştır.

Bu dönemde Urfa Amerikan Yetimhanesi bünyesinde Ermeni çocukları barındırılmakta ve müdürlüğünü, idaresinde dokuz rahibenin bulunduğu, Bayan *Holmes Carolin* yapmaktaydı. Millî Mücadele sırasında Urfa Amerikan Hastanesi Fransızlar tarafından *Kuvâ-yi Milliye* kuvvetlerine karşı bir üs olarak kullanılmış, yine buradan açılan ateş neticesinde Kuvâ-yi Milliye büyük kayıplar vermeğe maruz bırakılmıştır (İ. Özçelik, 1992: 233-235).

Bayan Holmes, idaresinde bulunan kurumun kapılarını Fransız kuvvetlerine açmakla kalmamış, fakat aynı zamanda Türkü ve Türk gücünü küçümseyerek mağrur bir tavır sergilemiş, Kuva-yi Milliye hareketine muhalefet etmiş, bu hareketin önüne geçilmesi için, Urfa Mutasarrıfı'na bir de mektup yazmıştır. Türkleri "*haksız ve asi*" olarak değerlendiren ve yeren Bayan Holmes'in mektubunda yer alan aşağıdaki ifadeler Amerikan misyonerlerinin durumunu, bakış açılarını, Türk toplumuna ve geleceğine karşı ne düşündüklerini dile getirmesi bakımlarından önem arz eder:

"Gerçeği anlamayan ve halkının büyük bir kısmı okuma yazma bile bilmeyen bu şehrin kaderini kendi üzerine alanlar, dehşet verici bir sorumluluk altına girmiş oluyorlar Fransız kuvveti hakkında yanlış bilgi almışsınız. Paris'te bulunan yüksek meclis bile, Allenby'den emir alıyor. Böyle büyük bir kişi, önemli noktaları tutmak için, bir avuç kuvvet göndermez... Siz, askerî eğitimden mahrum ve öteye beriye etkisiz ateş eden askerlerinizle, mükemmel harp malzemeleriyle donatılmış ve Almanya'yı kendi hudutları içinde mağlup etmiş bir kuvveti yenemezsiniz... Yazıktır size..."(Allenby, 1936: 208-209)

Merzifon Anadolu Koleji müdürü Amerikalı misyoner Mr. White'a ait bir mektup, Amerikan misyonerlerinin ve eğitim kuruluşlarının Osmanlı topraklarında bulunuş maksatlarını, Ermeni ve Rumlara karşı izlemiş oldukları politikayı, Ermeni isyanlarındaki rollerini ve benzeri hususları gayet açık bir şekilde ortaya koyması bakımlarından önem arz eder. Mr. White mektubunda şöyle demektedir:

"Hıristiyanlığın en büyük rakibi Müslümanlıktır. Müslümanların da en kuvvetlisi Türkiye'dir. Bu hükümeti ve memleketi devirmek için Ermeni ve Rum dostlarımızı terk etmemeliyiz. Hıristiyanlık için Ermeni ve Rum dostlarımız tarafından o kadar kan feda edildi ki, bunlardan birçoğu İslâmlara karşı mücadelede şehit oldular. Unutmayalım ki kutsal hizmetimiz sonuna kadar daha pek çok böyle şehit kanı akıtılacaktır. Alevilere de mezhep konusunda serbestlik tanırsak onlar da bize katılacaklardır. Bizim görevimiz, bu fırsatı kaçırmamak, gereğine uygun hareket eylemektir. Hıristiyanların şimdiye kadar

görmüş oldukları zulümlere karşı onların zekâtını ödeyecek bir ruh aşılmalıyız. Biz bunu şimdiye kadar yaptık ve başarılı da olduk".(H. Metin, 1992: 83-84)

Amerikan misyoner okulları bağlı buldukları devletin hukukuna uyması, toplumsal barışa sağladıkları katkı ve benzeri açılardan genel bir değerlendirmeye tabi tutuldukları ve bu noktada sicillerine bakıldığı zaman pek de parlak bir durum arz ettikleri söylenemez. Örneğin 1876 yılında eğitim faaliyetlerine başlamış olan *Antep Merkezî Türkiye Koleji* 1892 yılından itibaren Antep ve çevresinde meydana gelen olaylarla ilişki içerisinde olmuştur (BOA, Y.A.Hus.:328/60). Kolejde görev yapan bir kısım öğretim elemanları ve öğrenciler ihtilâl hareketleri içerisinde olan Ermeni örgütleriyle birlikte hareket etmişlerdir. Okul bu tür olaylara karıştığı için bir "*nifak yuvası*" olarak değerlendirilerek kapatılmış, 1915 yılında ise faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştır. Mütareke dolayısıyla her ne kadar okul 1921 yılında yeniden eğitim hayatına dönmüşse de çalışmaları fazla uzun ömürlü olmamış, 1924 yılında "*sürgündeki kolej*" kimliği ile Halep'e taşınmak zorunda kalmıştır (Kocabaşoğlu, 1996: 34).

Ermeni olaylarına karışması, propaganda yapması veya Ermeni olaylarına sempati duyması nedeniyle suçlanan başka bir Amerikan misyoner okulu ise 1888 yılında Tarsus'ta öğretime başlayan *Aziz Pavlos Enstitüsü* olmuştur. Aziz Pavlos (*St. Paul's Institute*) Enstitüsü Osmanlı idarecileri tarafından Hıristiyanlık propagandası yapmak ve okul duvarlarını Yunan sempatisini simgeleyen bir renge boyamakla suçlanmış ve eğitim faaliyetlerine bu nedenle ara vermek zorunda kalmıştır (Stone, 1984: 223).

Aynı paraleldeki faaliyetleri ile dikkat çeken bir başka misyoner okulu ise *Uluslararası İzmir Koleji*'dir. İzmir'in Yunan işgali altında bulunduğu dönemde bölgede modern tarımsal faaliyetlerin geliştirilmesi konusunda Uluslararası İzmir Koleji yetkilileri Yunan işgal kuvvetleri temsilcileri ile işbirliğinde bulunmaktan kaçınmamışlardır. Ancak Millî Kuvvetlerin Yunan İşgal Kuvvetleri'ni 1922 yazında Anadolu'dan sürüp çıkarması ve 30 Ağustos'ta

kesin bir mağlubiyete uğratması ve dolayısıyla da İzmir ve çevresinde hâkimiyetini tesis etmesi üzerine kolej Ankara'da kurulan yeni idare ile işbirliği yapmaya yönelmek zorunda kalmıştır (Stone, 1984: 250–251).

Bu çerçevede üzerinde durulması gereken diğer bir okul ise *Konya Apostolik Enstitüsü*'dür. Konya Apostolik Enstitüsü *Muhterem Harutune Stephanos Jenanyan* tarafından 1894'te açılmış ve aynı yıl on beş öğrenci ile eğitime başlamıştır. Osmanlı idaresince resmen tanınması yahut resmî bir kurum hüviyeti kazanması ise ancak 1897 yılında söz konusu olmuştur. Konya Apostolik Enstitüsü, diğer derslere ilâveten, Ermenice, İngilizce, Fransızca, Yunanca, Latince, Almanca ve Türkçenin de öğretildiği yabancı dilde eğitim yapan bir Amerikan misyoner okulu olmuştur. Kurucusunun ifadesi ile bu okul "*dinsel (evangelical), eğitimsel ve endüstriyel alanlardaki çalışmalarının yanında, Rumlara, Ermenilere ve herkese hiç bir karşılık beklemeden yardımda bulunan bir kolej yahut bir üniversite*" olmuştur (Stone, 1984: 229-231).

Amerikan misyoner okullarının toplum huzurunu bozmak ve eğitim dışı işlerle meşgul olmak noktasında ortaya koyduğu olumsuz örneklerden bir diğeri ise *Fırat Koleji*'ne ait olanıdır. Fırat Koleji 1895 yılında meydana gelen Ermeni olaylarından kendini uzak tutamamış, okul binalarından bir kısmı yanmış ve yağmaya maruz bırakılmıştır. Bu dönemde meydana gelen olaylarla her hangi bir alâkası bulunmadığını beyan ederek uğramış olduğu zararı Osmanlı idaresine tazmin ettirme başarısını gösterebilen Fırat Koleji, her ne kadar masum ve mazlum bir portre çizmeye çalışmışsa da 1915 yılındaki olaylara karışmaktan geri durmamıştır. Bu hadise ise okul müdürü Ernest Riggs'in o günkü Osmanlı hükümetince sınır dışı edilmesine ve yaklaşık kırk yıldır faaliyetlerini sürdüren bu kurumun kapılarını hayata kapatmaya mecbur kalmasına neden olmuştur (Kocabaşoğlu, 1996: 347).

Eğitim faaliyetleri yanında bölücü faaliyetlerde bulunan Amerikan misyoner okullarına bir diğer örneği ise Bitlis'te bulunan okul oluşturur. Bitlis kasabasında eğitim kurumu olarak faaliyet gösterdiği bilinen *Amerikan Misyoner Mektebi*, diğer misyoner okullarına nispetle fiziksel büyüklüğü ve

etkinliği bakımlarından daha alt derecede olmakla birlikte Bitlis Ermenilerine yeteri derecede kaynaklık etme başarısını gösterebilmiştir. Bitlis Ermenileri, Diyarbakır, Erzurum ve Van'da olduğu gibi bir kısım bölücü ve yıkıcı Ermeni kaynaklarından talimat almamışlarsa da Bitlis'te bulunan Amerikan Misyoner Mektebi'nin rolü ve önemi farklı olmuştur. Çevre köylerden Bitlis'e gelerek bu okulda tahsil gören Ermeni asıllı kız ve erkek öğrencilerin aldıkları eğitim neticesinde zihinleri bulandırılıp, beyinleri Osmanlı idaresine muhalif ve menfi fikirlerle doldurulduktan sonra mezun edilmişlerdir. Böyle bir eğitim tarzı, mezuniyet sonrasında bu gençleri, buldukları vilâyetin her köşe ve bucağına dağılarak menfi düşüncelerini muhataplarına aktarmaya ve devlete karşı itaatsizlik duygu ve düşüncesini yaygınlaştırmaya sevk etmiştir. Neticede Bitlis ve çevresinde yaşayan Ermeniler bir takım ümitlere kapılarak "*Tekâlif-i Emiriye*" gibi yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınmışlar, "*Evveli Şam, ahiri de Şam'dır. Buralardan çıkıp gitmelisiniz*" gibi söz ve davranışlarda bulunarak bölgede yaşayan Müslüman nüfusu rahatsız ederek sadakat ve selametten ayrılmışlardır (H. Nazım, 1998: 173-174).

4.3.12. Örnek Olay Merzifon Ermeni İsyanı

Aynı dönemlerde Amerikan misyoner okullarının bölücü faaliyetlerinin bir diğer çarpıcı örneği de Merzifon'da yaşanmıştır. XIX. asrın ikinci yarısında Merzifon ve çevresinde eğitim faaliyetlerine başlayan Amerikan misyonerleri bu çalışmalarını gayri resmî olarak 1886 tarihinde açtıkları *Anadolu Koleji* ile bir adım daha geliştirmişlerdir. İleriki yıllarda ciddi problemlere neden olacak olan bu kolejin resmî bir hüviyet kazanması ise ancak 1899 yılında söz konusu olabilmıştır (Kocabaşoğlu, 1996: 348).

Merzifon'da Ermeniler, "*Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi*" veya "*Merzifon Fesat Komitesi*" diye anılan bir cemiyet kurmuşlardır. Bu cemiyetin başkanlığını Merzifon Anadolu Koleji öğretmenlerinden biri olan Protestan Ermeni *Karabet Tomayan* yapmıştır. Cemiyetin kâtipliğini ise yine aynı okulda öğretmen olarak bulunan Protestan mezhebine mensup *Ohannes Kayayan* yürütmüştür (BOA. Y.M.Mar, 74/45). Ohannes Kayayan bununla da kalmayıp, diğer Ermeni arkadaşları ile memuriyetini kötüye kullanarak Ermenilerin gizli

ve zararlı haberleşmelerine aracılık etmiş, yine Anadolu Koleji hocalarından olan Karabet Tomayan ve bir başka Ermeni *Baron Meleh*, ile *Vahram* takma adını kullanarak haberleşme yoluna gitmiştir (BOA, Y.A.Hus, 292/166). Ayrıca Merzifon Anadolu Koleji'nde öğretmenlik yapan Karabet Tomayan ve Ohannes Kayayan Osmanlı Devleti tebaasından olmalarına rağmen devlet aleyhinde neşriyatta bulunmaktan ve bunların dağıtımını yapmaktan geri kalmamışlardır (BOA, Y.A.Hus, 269/36).

Tesis edilen bu cemiyet tarafından asayişin bozulması yolunda Müslüman kıyafetinde eşkıya çeteleri oluşturulmak, ateşli silahlarla yangın çıkarmak ve adam öldürmek gibi cinayetler yapılmasına karar verilmiştir (BOA, Y.A.Hus, 272/56). Bundan dolayıdır ki *Merzifon İhtilal Komitesi*, bazı kimselere komite mührüyle mühürlenmiş bir talimat evrak ile kendilerini yetkili icra memuru olarak görevlendirmiş, kendilerini rahatsızlık vermeye sevk etmiştir. Böyle bir görevlendirmeden cesaret alan kimseler örneğin *Develi* (Kayseri) civarında, Osmanlı postalarına saldırmışlar ve zaptiyesini öldürerek postada bulunan para ve kıymetli eşyalara el koymuşlardır (BOA, Y.A.Hus, 44/272).

1893 yılı başlarından itibaren Ermeni ihtimalcileri, diğer fesat cemiyetleri ile istişare ve müzakerelerde bulunarak, nihai olarak Tomayan ve Kayayan'ın planları dâhilinde Osmanlı Devleti'ne karşı ihtilâl hazırlıklarına başlamışlardır (Gürün,1982: 191). Anadolu'da böyle bir isyan çıkarmak ve bu hareketi yaygınlaştırmak suretiyle Avrupa devletlerinin dikkatlerini kendilerine ve meselelerine çekmek ve müdahalelerini temin etmek istemişlerdir. Böyle bir isyan için bir yıl öncesinden harekete geçmişler, Atina'da hazırlanan bildirimleri ve talimatları oradan İstanbul'a ve Anadolu'ya göndermeye başlamışlardır. Bu hareketin Anadolu'da yönetilip yönlendirildiği merkez ise, aşağıda da belirtileceği üzere, Merzifon'da Anadolu Koleji olmuştur.

İsyan hareketi, Merzifon, Yozgat, Çorum, Amasya, Kayseri, Develi (Kayseri), Boğazlıyan (Kayseri), Aziziye (Pınarbaşı - Kayseri), Talas (Kayseri) ve daha bazı kasabalarda 6 Ocak gecesi patlak vermiştir. Amerikan

misyonerlerinden destek gören Ermeniler, başta Anadolu Koleji duvarları olmak üzere Amasya, Merzifon, Çorum, Tokat, Yozgat, Ankara ve Diyarbakır'da bir kısım yerlere Osmanlı Devleti ve idaresi aleyhinde ilânlar asmak suretiyle faaliyetlerine hız vermişlerdir. Bu ilânlarda, daha ziyade doğrudan doğruya padişahın şahsı ve idaresi hedef alınmış, aciziyeti üzerinde durulmuş, İngiltere ima edilerek, büyük bir Müslüman nüfusu idaresinde bulunduran büyük bir devletin yakında yardıma geleceğini bildiren ifadelere yer verilmiştir. İlânların kendilerinin eseri olmadığını göstermek, kendilerini kamufle edebilmek ve suçlamaları kolayca reddedebilmek için ise ilânların altına imza yerine, "*Vatansever İslâmlar Komitesi*" cümlesini yazmışlardır (M. Hülagü, 2001: 86-92).

Bu gelişmeler üzerine, adı geçen şehirlerde şüpheli görülen bir kısım Ermeniler Osmanlı idarî makamlarınca tutuklanmışlardır. Tutuklamalara ilâveten Protestan misyonerlerinin zarar ve ziyanlarına karar vermek üzere de bir komisyon teşkil edilmesine karar verilmiştir (BOA, Y.A.Hus, 269/36). Ancak tutuklu Ermeniler bu ilânların kendileri tarafından değil, bir kısım Müslüman şahıslar tarafından asıldığını iddia etmişlerdir. O dönemde bir misyoner olan *Max Balian* bu ilânların kendisi tarafından asılmış olduğunu yıllar sonra itiraf etmiş, dolayısıyla misyoner, Rum ve Ermeni işbirliği ve Osmanlı idaresine karşı izlemiş oldukları menfi politikaları bugün bir kez daha kesinleşmiştir (Gürün, 1982: 190).

Merzifon, Kayseri ve Yozgat havalisinde isyan hareketlerinin başlaması ile Avrupa basını konuya yakın bir alâka duymuş ve özellikle İngiliz gazeteleri sütunlarında "*Ermeni Katliamı*" iddia ve suçlamalarına geniş derecede yer vermişlerdir. Ayrıca Anadolu'nun birçok yerinde Ermenilerin nüfus bakımından çoğunlukta oldukları, dolayısıyla bu tür yerlerde Ermenileri ön plana çıkaracak ayrı bir yönetimin oluşturulması gerektiğini ileri sürmüşlerdir (M. Hülagü, 2001: 86-92).

Merzifon Anadolu Koleji'nde yürütülen siyasî faaliyetler sadece zikredilenlerle sınırlı kalmayacaktır. İlerleyen yıllarda başka faaliyetler içerisinde de okulun adı geçecektir. Zira Osmanlı Devleti'ni kendi nüfuzları altına

almak, sömürmek ve nihayet parçalamak noktasında bu yönde öteden beri süregelen misyoner çabaları Birinci Dünya Savaşı akabinde de Amerikan-İngiliz işbirliği ve bunların himayesindeki Rumlar ve Ermeniler ile merkezî bir faaliyet çerçevesinde devam etmiştir.

Amerikan misyonerleri ve misyoner okullarının Osmanlı topraklarında sürdürdükleri olumsuz meşguliyetlerden bir diğerini ise *Pontuşçuluk* faaliyetleri oluşturmuştur. Bu çerçevede 1892 yılından itibaren, yurt dışında basılan ve Rumları isyana teşvik eden çeşitli bildiri ve yayınların muntazam bir şekilde dağıtılabilmesi için Pontus adlı bir teşkilatın kurulduğu görülür. Samsun, Trabzon, Giresun, Batum, Kayseri, Yozgat, Çorum şehirleri ve diğer bazı yerler Pontus teşkilâtının hareketli ve önde gelen merkezleri arasında yer almıştır. Merzifon Anadolu Koleji ise, Samsun limanına yakın olması dolayısıyla, bu teşkilâtın merkezi olarak seçilmiştir (Y. Kurt, 1992: 369).

Avrupa devletleri açısından Türkiye her zaman için Asya'nın anahtarı olarak değerlendirilmiştir. Asırlar boyu bu anlayış devam etmiş, *Haçlı Seferleri*, *Şark Meselesi* ve benzeri problemler ve gelişmeler hep bu yaklaşım ve anlayış tarzının temel nedenlerinden birisini teşkil etmiştir.

Amerikan okullarında okuyup eğitim gören ve buradan mezun olan Ermeni gençleri neticede gayet fanatik birer Türk düşmanı haline gelmişler, komitecilik ve çetecilik faaliyetlerine ağırlıklı olarak yer vermişlerdir. Bu hususta devlet şûrasından emekli *Muhammed el-Mansur Efendi*, padişaha takdim ettiği layihasında:

“Ermenilerin bu gibi tasavvur ve teşebbüslerde bulunmasına bizzat Devlet-i Aliyye sebep oldu, zira.... yüz bu kadar sene evvel Osmanlı ülkesine gelen Frenk papazlarının istedikleri yerlerde birer mektep açıp Ermenilerin evlatlarını talim ve terbiye etmelerine izin verilme-si dahi şimdiki halde Ermenilerin baş kaldırıp Osmanlı Devleti aleyhine bulunmalarına sebep oldu” (Gazigiray, 1982: 69) şeklindeki tespitlerini dile getirmiştir.

Sonuç olarak Ermeni olaylarını hazırlayan nedenlerin başında kronolojik sıra bakımından *Protestan* misyonerlerinin çalışmalarına öncelikle işaret etmek gerekir. Zira Anadolu'da İngiliz ve Amerikan misyonerleri tarafından açılan Protestan kolej ve kiliselerinin Ermeniler üzerinde büyük derecede etkisinin olduğu göz ardı edilemeyecek bir durum arz eder. Lübnan, Anadolu, İstanbul ve benzeri yerlerde eğitim öğretim faaliyetini başlatan Amerikan Board misyoner okullarında Ermeniler, tarih ve edebiyatları hakkında geniş bilgi sahibi olmanın yanında insan hakları, ulus hürriyeti ve sair çağdaş konulardan da haberdar olmuşlardır. Ayrıca misyonerler tarafından okul dışında yürütülen mezhep propagandasının etkileriyle de birçok Ermeni Protestan mezhebini tercih etmeye başlamıştır. Protestan misyonerlerinin bu yöndeki çalışmaları Ermeni Meselesi'ni ortaya çıkaran nedenlerden ilkinin olmasa da, temel sebeplerinden birisini teşkil ettiği muhakkaktır (M. Aydın, 2008: 187-198).

Bir taraftan misyonerlerin tahrik ve teşvikleriyle dinî ve millî anlayışa dayalı olarak meydana gelen kıpırdanmalar; diğer yandan, 1839 *Tanzimat Fermanı* ile gayri Müslim unsura tanınan geniş ve eşitliği öngören haklar; 1856 *Islahat Fermanı* ile bu imtiyazların bir kez daha tasdik edilmesi; 1862'de *Ermeni Nizamnamesi*'nin çıkarılması; önde gelen bir kısım Ermenilerin fırsatları kullanabilme kabiliyet ve imkânına sahip olmaları Osmanlı idaresi ile Ermeni toplumu arasındaki anlaşmazlığın temel taşları ve en önemli fırsatları olmuştur.

Bazı Avrupa devletlerinin ve ABD'nin Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi, ekonomik ve dini imtiyazlar elde etme arayışı, Ermeni toplumunun Osmanlı Devletine karşı kullanılma sonucunu doğurmuştur. Bu durum Türk Ermeni ihtilafının fiili çatışmaya dönüşmesine ve tahrik içerisinde "Sözde Ermeni Meselesi" şekil ve rengine bürünmüştür. Günümüzde bile bu mesele halen sıcaklığını koruyarak akademik olarak çözülmesi gerekirken, siyasal bir sorun haline getirilmiş akademik çözümden uzaklaştırılmaya başlanmıştır. Ermeni Meselesi'nin gündemde tutulması aynı zamanda ABD'nin ve Bazı Avrupa

devletlerinin halen Türkiye üzerinde emellerinin devam ettiğinin bir göstergesidir.

4.3.13. Sultan II. Abdülhamit Amerikan Board'a Karşı

Sultan Abdülhamit, ulusal devrimci ve bağımsızlık hareketleri fikirlerine kapılarını açan zararlı misyoner okullarına karşı ön yargılar içindeydi. Osmanlı Devleti bir imparatorluktu, bünyesinde birçok din, ırka mensup topluluk ve farklı dinler barındırmaktaydı. Elbette ki bu unsurları iç ve dış etkenlerden koruyarak bir arada yaşamalarını sağlamak düşünülüyor kadar basit değildi.

Sultan II. Abdülhamit döneminde faaliyetlerini en üst seviyeye çıkaran Amerikan misyonerlik örgütü Amerikan Board, hedeflediği toplumu eğitmiş ve o toplumun bağımsız olabilmesi için onu bağımsızlık hareketlerine başlaması için olgun hale getirmişti (Kieser, 2005: 159). Sultan Abdülhamit, yönettiği toplumu iyi biliyordu, devletin hangi alanlarda çağın gerisinde kaldığını ve neden başarısız olduğunu tespit etmişti. Bu doğrultuda raporlar hazırlatmış ve bu yaraların iyileşmesi için de çabalar saf etmeye başlamıştı (Dabağyan, 2001: 78). Fakat Sultan Abdülhamit'in çalışma alanına kendisine rakip olarak özellikle Amerikan Board misyoner örgütü çıkmıştı. Örgüt, devletin başarısız olduğu can alıcı alanlarda kendisini kabul ettirmişti. Arkasına hem Amerika hem de Avrupa desteğini almıştı. Protestanlık mezhebini yayarak bağlı olduğu devletin otoritesini, faaliyette bulunduğu Ortadoğu coğrafyasında artırmıştı. İmparatorlukların en büyük yıkılış sebebi diye adlandırılan meşhur Fransız İhtilali'nin fikri sonucu olan milliyetçilik ve özgürlük fikirlerini Ermenilere telkin ederek onların bağımsızlık hareketlerine girişmesini sağladı. Hasta Adam olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti'nin yıkılışı doğrultusunda hamle yapıp Amerika'nın bu bölgede hâkimiyet kurmasını hedeflemişti (Kieser, 2005: 180).

Avrupa diplomasisi Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'nin Doğu Vilayetlerinde reformlar uygulama kararı almakla Ermeni Hareketi'ne destek vermiş oluyordu. O günden sonra Ermeniler büyük devletlerin bu kararını öne

sürmeye başlamışlardı. Politik olarak Avrupa'ya dayanmaya ve Avrupa'nın Balkanlardaki bağımsızlık hareketlerine gösterdiği tepkilere göre yön belirleme Ermeni isyanlarının başlıca planı olmuştur. Osmanlı iktidarını Ermenilere yabancılaştıran bu reform vaatleri dünya savaşı arifesine kadar yerine getirilmediği gibi getirilmesi de talep edilmedi.

Sultan II. Abdülhamit, reformların ne anlama geldiğini biliyordu, reformlar yapılmalıydı zaten devletin ilerleyebilmesi için yenilikçi reformların yapılması özellikle devletin hem Avrupa devletleri ile baş edebilmesi hem de devletin geri kaldığı alanlarda çağı yakalamak için gerekliydi (T. Özcan, 2007). Ancak bu kritik aşamada Ermenilere bu tür reformlar yapılması Osmanlı Devleti'nin ömrünü tahmin edilemeyecek kadar kötü yönden etkileyebilirdi. Aslında Berlin Kongresi'nde Ermeni Meselesi'nin görüşülmesi gibi bir konu gündemde yoktu fakat bu durum Amerikan Board misyonerleri için bir fırsat doğurmuştu.

Yıllardır Ermenileri istenilen düzeye getirmek için çalışan bu örgüt, hedefinin uluslar arası arenaya taşınması ve destek bulması için bu kongreyi fırsat görmüş ve nüfuzunu kullanarak Ermenilerin yaşadığı yerlerde reformlar yapılmasını ve bunun garantörlüğünün de Avrupalı devletler tarafından yapılması kararının alınmasında büyük rol oynamıştı (Hamlin, 1863: 183-185).

Amerikan Board misyonerlerinin bu faaliyeti kendilerine pahalıya patlamıştı, diğer bir ifadeyle planları ters tepmişti (Kieser, 2005: 145-152). Osmanlı Devleti'nin reformların uygulanması konusunda işi ağırdan alması veya uygulamaya hiç yanaşmaması, Sultan II. Abdülhamit'in dış politikadaki yandaş devlet ve politikacı bulma oyunları, Avrupa'nın reformların uygulanması konusunda Osmanlı Devleti'ni sıkıştırma hususunda pasif olması gibi nedenler Ermenilerin kendilerine uluslararası arenada gündemde olma ihtiyacını hissettirmişti (Kieser, 2005: 254-260). Bu nedenle Hınçak ve Taşnak partileri kan dökmek yoluyla Avrupa Kamuoyu'nu vaat edilen reformlar için harekete geçirmek gibi bir yola başvurmaları, Osmanlı Devleti'ni harekete geçirmiş meydana gelen ilk Ermeni isyanları bastırılmıştı (Karayumak, 2007:147).

Bu durum Amerikan Board misyonerleri tarafından da hoş karşılanmamaktaydı. Amerikan Board, Ermenilerin bu tür kanlı eylemlere girmesini istemiyorlardı, Avrupa baskısının, geç ve tutarsız olması misyonerlerin hedeflerinde sapma meydana getirmiş adeta iki ateş arasında kalmışlardı ki bunlardan biri Ermeni ihtilal hareketinin mensupları bir diğeri ise Osmanlı toplumu ve devletinin kuşkulu bakış ve tutumlarıydı. *Indianapolis* gazetesinin 12 Ağustos 1895 tarihli sayısında Amerikan misyonerleri tarafından kaleme alınmış bir haber vardı. Merzifon'daki amerikan misyoner okulunda görev yapan George E. White'ın verdiği bilgiye göre bu bölgedeki misyoner okullarına yardımları ile tanınan ve Ermeni halkı tarafından oldukça sevilen Ermeni Garhabed Aga'nın suikasta kurban gittiğini belirtmişti. Bu şahsın 1 Temmuzda sabah kiliseye giderken yolda devrimci Ermeniler tarafından öldürüldüğünü belirtti. Bu olay sonucu itibariyle bölgeye gelen Osmanlı kolluk kuvvetleri adı geçen Ermenileri yakalayıp hapse koydu ve bu olaydan sonra bölgede Ermeni olayları tekrar canlanmıştı. Merzifon'da Ermeniler ikiye ayrılmış durumdaydı, bir kısım devrimcileri destekleyerek suikastlara devam edilip ortalığı karıştıralım derken diğerkısım ise şu an sayımız az devlete bağlı kalmaya devam edelim diyordu. Özellikle devrimci Ermeniler daha ileri giderek kendilerine yardım etmeyen Ermenileri bile öldürmeye başlamışlardı. Misyoner White, burada iki ateş arasında kaldıklarını belirtmekteydi. Eğer kendilerinin devlet yanlısı bir davranış içinde oldukları zaman Ermeniler, misyonerlerin bu uzak toprakları kendileri için değil başka amaçlar için geldiklerini kabul ederek misyonerlere sırt çevirmekteydiler. Diğertaraftan eğer misyonerler Ermeni yanlısı bir politika içinde oldukları zaman ise Osmanlı toplumu ve memurları tarafından hoş karşılanmayıp Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkışı ve gelişmesinde misyonerleri sorumlu tutmaktaydılar. Bu nedenden ötürüdür ki Anadolu'da görev yapan misyonerlerin artık can ve mal güvenliği kalmamıştı (BOA., HR. SYS, 1895/8.20).

Doğu Anadolu'daki Amerikan misyonerleri genellikle *Hınçak Komitesi* ve *Taşnak Komitesi* silahlı eylemlerini onaylamıyorlar ve bu eylemlerin Ermeni davasına fayda getirmeyeceğini söylüyorlardı. Ancak bu bölgede Ermeni çeteleriyle iç içe olan misyonerlerde vardı. Bunların bir bölümü

Ermeni çetelerini doğrudan desteklemek düşüncesindeydi. Yoksa Ermeni çetecilerinin güveninin sarsılacağını hatta Ermeni çetelerinin kendilerine saldırabileceklerini ifade ediyorlardı.

Bu noktadan hareketle misyonerlerin Ermeni çetelerine destek olmaları gerektiğini söylüyorlardı (T Özcan, 2007: 33). Misyonerlerin bir bölümü de bu düşünceye karşı çıkararak misyonerler silahlı çetelere yardım ederlerse, Osmanlı Hükümeti'nce Anadolu'dan kovulacakları kaygısını taşıyorlardı. Bu kaygılardan uzak olan Van bölgesi rahibi misyoner C. C. Reynold, Ermeni ihtilalcilerin postacılığını üstlenerek, onların yurt içi ve dışı gizli yazılarını misyoner zarfına koyup kendi mührüyle mühürledikten sonra Ermeni ihtilalcilere ulaşmasını sağlıyordu.

Amerikan misyon okulları oldukça çekiciydi ve kısıtlı imkânlarla sahip olanlar için çok şey yapıyorlardı. Aynı şey genellikle Sultan II. Abdülhamit döneminde kurulmuş olan misyon hastaneleri için de geçerliydi. Millet okulları her ne kadar kalite bakımından misyoner okullarından geri kalıyorsa da son çeyrek asırda sayıları gittikçe artmıştı. Buna rağmen misyoner okullarıyla rekabet edemiyordu. Devletin eğitim masraflarını karşılamak için mülk sahiplerinden almış olduğu vergiler okumakta olan öğrencilerin eğitim masraflarını karşılamak için burs olarak verilmesine karşın diğerleriyle eşdeğer bir öğrenimi öğrencilere tanıyamıyordu. Sultan II. Abdülhamit yönetimi en acil hedef olarak kendine ilk olarak ümmet gençliğine yani modern okullar kazandırmayı koymuştu. Gerçi Türk Rus savaşı sonrasında yaşanan kriz esnasında imparatorluğun çeşitli bölgelerinde özel Müslüman okullarının kurulması için inisiyatifler oluşturulmuştu. Ancak doğu vilayetlerinde böyle bir faaliyet yok denecek kadar azdı. Diğer taraftan milletlere, misyonlara ve diğer yabancılara ait okullar konusunda ise eğitim kadrolarını ve ders içeriklerini sıkı bir denetim altında tutmakla yetiniyordu. Tanzimat döneminden farklı olarak Sultan II. Abdülhamit yönetimi misyon okullarının eğitim faaliyetlerini zenginleştiren bir unsur olarak değil aksine diplomatik olarak temsil edilebilen tüm yöntemlerle sınırlandırılmaları gereken yıkıcı birer rakip olarak görüyordu (Kieser, 2005: 265). Harput misyoneri Herman

Barnum 1888 yılında *Missionary Herald*'a yazmış olduğu bir makalede Sultan II. Abdülhamit dönemi yöntemlerini görünürde diplomatik bir tavırla kabul etme ancak yerel olarak her türlü güçlüğü çıkarma olarak tasvir ediyordu (Kieser, 2005, s.284-285).

Sultan II. Abdülhamit, esasen misyonlardan gizli ajanlar veya casuslar oldukları için değil yetkili olmadıkları halde çok etkili yöntemler kullanarak Osmanlı toplumunun geniş kesimleri üzerindeki kendi etkisini kırabilecek birer rakip olmalarından ötürü korkuyordu. Misyonerler, Sultan Abdülhamit döneminin zaafalarını hiç çekinmeden ortaya çıkarıyor ve çalışmalarını yürütmek için tüm boşlukları kullanıyorlardı (Earle, 1929). Giderek artan nüfuzu sayesinde Sultan II. Abdülhamit ABD'lilerden farklı olarak doğrudan Şark Meselesi'yle ilgilenen Avrupalı misyonlar yerine, ilk planda bulunduğu bölgede geniş saygınlık sahibi olan Amerikan Board okullarına savaş ilan etti (Kieser, 2005, 302).

1880 yılında Amerikan Board okullarında beş binden fazla kız ve erkek öğrenci bulunmaktaydı. Etki alanı içindeki Protestan milletinin sayısı on iki bini buluyordu, bunların neredeyse altıda biri aktif kilise üyeleri idi. Bir başka önemli durum ise Amerikan Board misyoner örgütünün Anadolu'da ki gelişen uç istasyonlarıydı. Bu istasyonlar sayesinde misyonerlerin nüfuzları taşrada gelişmekteydi ve genellikle devletten daha iyi bir şekilde temsil ediliyorlardı. Sultan II. Abdülhamit'in ümmete dönüş politikası Hanefi misyonerler göndermek, devlet hizmetine alınan Sünni şeyhlerin finansmanını sağlamak ve Hamidiye alayları ile ilişkili olarak toplantılar düzenlemekle bu can sıkıcı duruma bir son vermeyi hedefliyordu. Amerikan misyonu daha o zamanlar devletin almış olduğu tedbirlerin hedefi durumundaydı (Kieser, 2005: 302-312).

Sultan II. Abdülhamit, Amerikalı misyonerler nezdinde eğitim ve sağlık alanında modern yöntemleri başarıyla uygulayan imparatorluğun devlet tarafından henüz ulaşılmamış bölgelerinde büyük bir etkiye sahip olan sistematik "*taşraya çıkış*" hareketleri düzenleyen bir rekabetle karşı karşıya kalmıştı (Kieser, 2005: 302-312). Sultan II. Abdülhamit bu vilayetlerde varlığını güçlendirmek için diğer tedbirlerin yanı sıra hayır işleri olarak okullar

hastaneler inşa etmeyi bu şekilde vatanseverlik bağlarını güçlendirmeyi düşünüyordu. Misyonerler ise bu konuda farklı bir strateji uygulayarak politik liberalizmi, bölgeciliği ve masrafları Amerika'daki örgütlenmelere ait olmak üzere gayri Müslim azınlıkları güçlendirmeyi tercih ediyorlardı. Amerikan Board örgütü faaliyet alanlarında devletin hoşlanmadığı bir ağ örmüştü. Azınlıklarla yabancı devletler arasında, sultana bağlılığı çok şüpheli olan dayanışma bağları oluşturuyorlardı. Misyonerlerin hedeflerine ulaşmaları için batılı diplomatlardan ve kamuoyundan gelen yardımları sorgusuzca kabul etmeleri Sultan II. Abdülhamit'i öfkeliyordu (Kieser, 2005: 247-252).

1880 yıllarının sonlarından önce Sultan II. Abdülhamit'in şüpheciliği bariz olarak Cizvitlere yönelikti fakat 1890'lı yılların başında Sultan II. Abdülhamit'in Protestan düşmanlığı artı çünkü özellikle bu mezhebi yaymaya çalışan her Ermeni köyünde bir şapel açan Amerikan Board örgütüne bağlı misyonerler Sultanın zayıf kaldığı alanlarda başarı sağlamaktaydılar. Misyonerler, başlarında sultan halifenin bulunduğu modern ihtiyaçlara göre şekillenmiş bir Osmanlı – İslam toplumunun inşası çalışmalarının karşısına çıkıyordu. Buna bağlı olarak Ermeni milleti ile olan anlaşmazlıklarda misyonerlerin rolleri öne çıkmıştı. Misyonerlerin silah kaçakçılığı yaptığı ve politik bildiriler dağıttığı söylentileri ayyuka çıkmıştı.

1893 Ocak ayı sonlarında Yıldız Sarayında toplanan özel bir komisyon insanlara silah sağlayan, zararlı yayınlar dağıtan ve Ermenileri isyana teşvik eden Protestan misyonerlerinin zararlı faaliyetlerine karşı alınacak tedbirleri görüşmüştü. Yabancı okullara izin verilmesi daha 1880'li yıllarda bile misyonlar, saray ve büyük elçilikler arasında bir tartışma konusuydu. 1887 yılında resmi izin belgesine (ruhsat-ı resmiye) sahip olamayan pek çok okul kapatıldı (Kieser, 2005: 302-322). Vilayet yöneticileri özellikle Sultan II. Abdülhamit döneminin başlangıç yıllarında yabancı okulları kapatma yetkisine sahiptiler. 1890 yıllarda Sultan Abdülhamit yabancı okulları ki özellikle misyoner okullarını kontrol altında tutma çabalarını artırdı.

Saray 1892 yılı başlarında resmi izin belgesi başvurusunu yapmamış tüm okulları kapatmaya yeltendiyse de muhtemelen yoğun diplomatik

baskılardan dolayı kısa bir süre sonra bu niyetinden vazgeçmek zorunda kaldı. Ancak Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın 1894 yılında sunmuş olduğu rapor yabancı okulların kesin sayısını bile vermemekteydi. 13 Kasım 1896 tarihinde yayınlanan Maarif talimatında yabancı okullar için uyulması zorunlu kesin koşullar belirlenmiş, ayrıca istisnasız tümü için sultanın izni şart koşulmuştu.

Diğer gayrimüslim okulları gibi öğretim üyeleri ve ders kitapları, özellikle de tarih ve coğrafya kitapları, ayrıca verilen derslerin müfredata uygunlukları sıkı bir şekilde denetlenecekti. Ancak hükümetin elinde bu işi yapabilecek yeterli yabancı dil bilen personel yoktu. O halde bu iş nasıl gerçekleşecekti. 1895 – 1900 yılları arasında Sultan Abdülhamit'in emri altında görev yapan sadık, şevkli ve özellikle de gözünü doğu vilayetlerindeki misyonerlik faaliyetlerinden ayırmayan Ahmet Şakir Paşa adında bir Anadolu Islahatı Umum Müdürü vardı. Ondan övgüyle söz eden Amerikalı Harput misyonerleri "Reform Commissioner" diye adlandırdıkları bu adam gerçekte misyonerlik faaliyetlerine ne denli düşman olduğunu anlayamamışlardı (Açıkses, 2003: 230).

Ahmet Şakir Paşa, Yıldız Sarayı'na gönderdiği raporların birçoğunda Doğu vilayetlerindeki misyon okullarını Ermeni gençlerinin devrimci fikirlerinin olgunlaştığı yuvalar olarak nitelemekle kalmıyor aynı zamanda Kürt aşiret reislerini yıkıcı fikirlerle doldurmakla suçluyordu.

4.3.14. Osmanlı Devleti'nin Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı Aldığı tedbirler:

Osmanlı idaresi gerek Amerikan misyonerleri tarafından açılmış bulunan okulların ve gerekse diğer yabancı okulların Osmanlı idaresine ve toplumuna vermiş oldukları zararların ve misyonerlerin yaptığı hemen her şeyin hiç şüphesiz farkında olmuştur. Bu okulların çeşitli şekillerde doğurmuş oldukları olumsuzlukların giderilmesi ve halkın onlara olan rağbetinin ortadan

kaldırılması için gereken tedbirlerin alınması yolunda ilgili şahıs ve makamların dikkatleri çekilmiş ve bu noktada belli bir gayret sergilenmiştir (BOA, M.V.: 35/49). Misyonerlerin faaliyetinden memnuniyet duymayan Osmanlı idaresi onları mevcut rejimin adeta düşmanı olarak değerlendirmiştir (Gürün, 1982: 191). Örneğin Osmanlı idaresi Merzifon Anadolu Koleji'nin siyasî amaçla meydana getirildiğine inanmıştır. Ancak böyle bir kanaate rağmen, içinde bulunduğu aciz durumdan dolayı, Osmanlı hükümetleri misyonerlerin hem Osmanlı topraklarında dolaşmalarına ve hem de açıktan açığa olumsuz faaliyetlerini sürdürmelerine göz yummak zorunda kalmışlardır.

XIX. yüzyılın son çeyreği gerek misyonerlerin faaliyetlerindeki yoğunluk bakımından ve gerekse Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetlere yaklaşım tarzı açısından dikkat çekici bir durum meydana getirir. Misyoner örgütleri can çekiştiğine inandıkları Osmanlı Devleti'nden azami derecede istifade etmeye çalışmaktadır. Osmanlı Hükümetleri de eskiye nispetle, özellikle Amerika adına faaliyet gösteren misyonerlere karşı izlemiş olduğu politikada bir kısım değişiklikler yapmaya başlamıştır. Yerli ve yabancı, Müslim veya gayr-i Müslim tüm eğitim kurumlarını kontrol altına alıcı tedbirler meydana getirmeye yönelmiştir. Bu noktada misyonerler ve misyoner okullarının meydana getirmiş oldukları olumsuzluklar konusunda açıktan açığa mücadele içerisine girilmekten kaçınılmıştır. Bunun böyle olmasında biraz da içerisinde bulunulan zamanın ve şartların müsait olmayışı etkili olduğu gözükmektedir. Böyle olmakla birlikte misyoner ve onlarla işbirliği içerisinde olan kimselerin neden olduğu olaylar yakından izlenmiş ve bir kısım tedbirler alınmaya gayret edilmiştir. Bu önlemlerden, örnek oluşturması bakımından, bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür

1. Bitlis, Erzurum ve Mardin bölgesi örneğinde olduğu gibi Amerikan misyonerleri reislerinin toplanmalarına mümkün mertebe müsaade olunmamıştır (BOA. H.İ.K., 392/92).

2. Protestan reisleriyle misyonerlerin yapmak istedikleri toplantıya ruhsat verilmemeye çalışılmıştır.

3. Cizvit ve Protestan okullarının menfî faaliyetlerinin etkisiz bırakılması hususunda bir nizamname layihası kaleme alınmıştır.

4. Amerikan misyonerlerinin Protestanlığa sevki hakkında teşebbüslerde bulunmalarının önlenmesine gayret edilmiştir.

5. Misyonerlerin Ermeni çocukları üzerindeki ve özellikle Hıristiyanlaştırma yönündeki zararlı faaliyetlerini önlemek için çeşitli tedbirlerin icrası yoluna gidilmiştir.

6. Misyonerler ve yabancı okullar vasıtasıyla meydana getirilen olumsuz faaliyetler ve cereyan eden hadiseler hakkında ilgili devletler nezdinde teşebbüslerde bulunulmuştur.

7. Osmanlı toprakları üzerinde kurulu bulunan ecnebi kilise ve mektepleri hakkında bazı tedbirleri ihtiva eden bir kısım nizamnamelerin tanzimi yoluna gidilmiştir. Bu düzenlemeye hem örnek oluşturması ve hem de önem arz etmesi bakımından Sultan Abdülaziz zamanında çıkarılan 1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* zikredilebilir. Bu nizamnamenin 129. maddesiyle, özellikle cemaat ve yabancı okullar hedef alınmış, bu tür okulların öğretmenlerinin diplomalarının Osmanlı Maarif Nezareti'nce onaylanması, okutulacak derslerin bir listesinin ilgili nezarete verilmesi ve ders kitaplarının bu kurumca tasdik edilmesi mecburiyeti getirilmiştir (M. Hülâgü, 2001: 93-94).

8. Sokakta vaaz edilmesi yasaklanmıştır.

9. *Matbaalar Nizamnamesi* (1857) uyarınca matbaalar için ruhsat alma zorunluluğu getirilmiştir.

10. Her türlü süreli yayın ve kitabın *Encümen-i Teftiş ve Muayene*'den geçirilmesi kararlaştırılmıştır.

11. Yabancı doktorların mesleklerini icra edebilmeleri için diplomalarının *Tıbbiye-i Şahane*'ce onaylanması kararlaştırılmıştır (Kocabaşoğlu, 1996: 343).

12. Misyoner okullarının önünü kesmek ve bu okullara duyulan rağbeti baltalamak üzere Sultan II. Abdulhamid döneminde bir taraftan eğitim alanında bir dizi ıslahat girişimleri söz konusu olmuştur. Diğer bir ifade ile bir noktada misyoner okulları ile rekabet oluşturmaya çalışılırken, diğer taraftan ise

dört yüz kûsur Amerikan okulunu kapatma yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla misyoner faaliyetlerine belli bir ölçüde sınırlama getirilmek istenmiştir. Sultan, devrin *Maarif Nazırı Zühtü Paşa*'yı konuya ait etraflı bir rapor hazırlamakla görevlendirmiş, benzer bir görev de Balkanlar'da, Tuna Valiliği'ne gönderilen *Mithat Paşa*'ya tevcih olunmuştur (Tozlu, 1999: 337).

13. 1886 yılında *Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayr-i Müslime Müfettişliği* ihdas edilmiş, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile getirilen hususların da tatbik alanına çekilmesine çalışılmıştır (Tozlu, 1999: 337, M,Hülagü,2001: 94).

Misyonerler, her yerden ziyade Türkiye'de himayeye mazhar oldukları halde ortaya koymuş oldukları olumsuzlukları önleyebilmek üzere yukarıda Osmanlı idaresince alındığı belirtilen tedbirler ve benzeri önlemlerin uygulanmasına şiddetle karşı çıkmışlar, bu yöndeki uygulamaları, diğer bir ifade ile bir kısım faaliyetlerine sınırlama getirilmesini insafsızlık olarak değerlendirmişlerdir. Bu tür önlemlerin uygulanmasının ikili anlaşmalara ve kapitülasyonlardan doğan haklara aykırı olduğunu ve bu hakları sınırlayıcı nitelikte bulunduğunu ifade etmişlerdir (BOA, Y.A.Hus, 321/68).

4.3.15. Amerikan Konsolosluklarının Karşı Tedbirleri

Amerikan misyonerlerinin sergilemiş oldukları muhalefet, Osmanlı Hükümetlerince alınan kararları pek değişikliğe uğratmamıştır. Gerek Amerikan misyonerlerin ve gerekse Boston'daki diğer etkili çevrelerin çabalarıyla *Amerika Birleşik Devletleri* idaresinin tutumunda ciddi bir değişikliğin meydana gelmesine çalışılmıştır. *Amerikan Hariciyesinin* misyonerlere daha yakın diplomatik bir koruma sağlamasına yol açmıştır (M,Hülagü,2001: 95). Örneğin Amerika sefiri Babıâli'ye giderek Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan misyonerleri Osmanlı Hükümetinden ilgi ve alâka gördükçe bazı devletler gibi Amerika'nın Osmanlı Hükümeti'nin iç işlerine müdahale etmek gibi bir tutumunun olmayacağını ifade edebilmiştir (BOA, Y.A.Hus, 227/128). Amerikan Hükümeti taleplerinin yerine getirilmesini diplomatik yollarla gerçekleştirmeye çalışırken diğer taraftan Amerikan

idaresinin isteklerinin kabul ettirilmesi noktasında Amerikan gazeteleri ise hükümetlerine Osmanlı sularına bir kaç harp gemisi gönderilmesi yolu tavsiyelerde bulunmuşlardır (M,Hülagü,2001: 94). O günkü Osmanlı idaresi ise hem Amerika Birleşik Devletleri'nin yaklaşım biçimindeki değişiklikten dolayı ve hem de misyonerlerin gösterdiği tepkiden ötürü, almış olduğu kararları uygulamada biraz esnek davranmak zorunda kalmıştır. Böyle bir durum ise, Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu siyasî yalnızlık ve muhtaçlık ile malî, iktisadî, askerî ve eğitim alanlarındaki zafiyetlerini gösterebilmektedir. Dolayısıyla, alınan kararlar yerinde ve isabetli bile olsalar yabancı ve misyoner okullarının zararlı faaliyetlerinin devam etmesine engel olucu bir durum sağlayamamışlardır. Buna karşın, Ermenilerin kendilerine yapılan yardımlardan ve kendileri için alınan tedbirlerden dolayı Amerikan Hükümeti'ne teşekkürlerini dile getirmeleri ve daha ileri düzeyde ilgi ve yardım beklediklerini ifade etmeleri ile had safhaya ulaşmıştır (M,Hülagü,2001: 96-97)

Bu noktada Osmanlı idaresinin ve idarecilerinin içerisinde bulunduğu siyasî aciziyeti örneklendirmesi bakımından Merzifon'daki *Amerikan Anadolu Koleji*'nin aranması sırasında Osmanlı Hükümeti'nin izlemiş olduğu politika zikredilebilir. Müslüman bir kadınının Merzifon'daki Amerikan hastanesiyle Anadolu Koleji içerisinde toprak altında gizli yollar ve depolar bulunduğu ve ara sıra otomobiller ile getirilen top, tüfek gibi silah ve cephanelerin burada saklandığı ve benzeri faaliyetlerin varlığını ihbar etmiştir. Bunun üzerine Anadolu Koleji'nin aranması konusunda adı geçen okul hakkında Bakanlar Kurulunca yazılı bir karar alınmıştır. Ancak bu kararın, o günkü Osmanlı Hükümeti'nin içerisinde bulunduğu aciziyet dolayısıyla Amerika'nın İstanbul'daki temsilcisi Amiral Bristol'a da bildirilmesi, durumdan haberdar edilmiştir. O günkü Osmanlı Hariciye Nazırı *Ahmet Muhtar Bey* tarafından *Amiral Bristol*'a bu konuda bir nota gönderilmiştir. Ancak sadece gönderilen bu nota ve bilgilendirme ile yetinilmemiş, Türk-Amerikan ilişkilerinin bozulmaması için arama esnasında Amerikan vatandaşlarını küçültücü ve küçümseyici bir takım hal ve davranışta bulunulmaktan kaçınılması istenilmiştir. Anadolu Koleji'nde yapılan aramalar ve bulunan eşyalar neticesinde okul müdürü ve öğretmenlerin olayların bizzat içinde yer aldığına anlaşılmasına rağmen, yukarıdaki nedenlerden ötürü, bunlardan hiç birine

dokunulmamış, okulda kimliği belirlenen sadece 4 Ermeni'nin tutuklanması söz konusu olmuştur (BOA, Y.A.Hus, 227/72).

Millî Mücadele ve Cumhuriyet döneminde misyonerler ve bunların zararlı faaliyetlerine karşı izlenen politika ve alınan tedbirlere bakıldığı zaman bu dönemin de belli bir kısmı için çok ciddi ve caydırıcı tedbirlerin alındığından ve uygulandığından bahsetmek pek mümkün gözükmemektedir (M,Hülagü,2001: 94 Kocabaşoğlu, 2000: 198). Örneğin, *1919 Nobel Barış Ödülü sahibi ve 28. Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson (1856-1924)*'un daha evvelce Ermenilere vermiş oldukları önemi dile getiren telgrafına ilâveten, ABD Ordusu'nda tümgeneral sıfatıyla görev yapan Jas. G. Harbord da 9 Ekim 1919'da Türkiye *Müdafa-i Hukuk Cemiyeti* temsilcisi *Mustafa Kemal Paşa*'ya hitaben göndermiş olduğu telgrafta Amerika'nın Ermeni halkının yanında yer aldığını, bunların emniyet ve selameti ile yakından alakadar olduğunu bir kez daha hatırlatmıştır (M. Ayışığı, 2002, M. Hülagü, 2001, M. Aydın, 2008).

4.3.16. Amerikan Board'un Ermenilere Vermiş Olduğu Desteğin Gerçek Amacı Nedir?

Ermenilere yapılmış olan maddi ve manevi desteği, Hıristiyanlık medeniyeti adına yaptıklarını açıklayan misyonerler, Ermenilerin en büyük hamisi olmuşlardı. Burada şöyle bir soru akla gelebilir. Ermenilere yardım etmeyi adeta ulusal bir mesele olarak gören ve bunu yardım seferberliğine dönüştüren Amerikan Board misyonerlerinin çıkarı ve beklentisi neydi? Çalışmamızın ana sorusunu oluşturan bu soruya verilebilecek en kısa ve öz cevap emperyalizmdir. Bugününde Amerika'yı bu topraklarda ve Ortadoğu'da tutan da emperyalizmdir.

Misyonerlik faaliyetlerinin temelinde yatan dini yayma olgusu, günümüzde anlam bütünlüğünü yitirmiş ve bir sömürü aracı haline getirilmiştir. Amerika, bu aracı iyi kullanarak, diğer devletler gibi açıktan izlemediği emperyalist politikasında Ortadoğu'nun ve Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasında söz sahibi olmaya çalışmıştır. Monroe Doktrini ile arkasını sağlama alan Amerika, misyonerlik aracını bir oltaya

dönüştürmüş ve bu oltayı Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıkların arasına atmıştır. Oltaya takılan balık ise Ermeniler olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ülkelerine savaş sırasında dönmüş olan birçok misyoner geri dönüp faaliyetlerine devam ettiler. Savaştan yenik olarak ayrılan Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları Batılı emperyalist devletlerin arasında paylaşılma sürecine girmişti. Amerikan Board misyonerleri, Anadolu'daki Ermeni unsuru kullanılarak bu topraklarda bir Amerikan Mandasının oluşturulması için çalışmaya başlamıştılar. Dönemin ABD başkanı Wilson bu isteğe sıcak bakmaktaydı. Prof. Dr. Metin Ayışığı'nın 2004'te yayınlanan "*Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*" adlı çalışmasında Amerikalı misyonerlerin ana hedefinin, ABD'nin Osmanlı Devleti'ne müdahale etmesi ve Ermenilerin yaşadığı bölgede Amerikan Mandası'nın kurulmasıydı (Ayışığı, 2004: 173-176). Bu amaç çerçevesinde, Anadolu'da faaliyette bulunan Amerikan Board misyonerleri manda için gerekli her türlü bilgiyi Başkan Wilson'a ulaştırmaktaydılar. Anadolu'ya gelen Amerikan yardım heyetleri, Amerikan Board'ın bir uzantısı olan *Near East Relief*, yardım örgütü adı altında özellikle Ermenilere yardım ederken bu arada misyonerler kılavuzluğunda Anadolu'nun coğrafyasını ve nüfus yapısını tanımaya çalışarak Amerikan himayesinin sınırları araştırılmaktaydı. Başkan Wilson, misyonerlerin etkisi altında kalarak bu ABD'nin Ermeniler için bu bölgede bir himaye oluşturma durumunu araştırmak için gönderdiği heyetlerin raporları olumsuzdu. Bazı diplomatların ve King-Crane Heyetinin sunmuş olduğu raporlara göre böyle bir şeyin büyük bir masraf doğuracağını ve bunun altından kalkamayacaklarını belirtmekteydiler. Çünkü Ermeniler, Anadolu'da yaşadığı her yerde azınlıktaydı.

Yukarıda Ermenilerin ABD ve misyonerleri tarafından nasıl kandırıldıklarını ve bu sürecin nasıl yürütüldüğünü ortaya koyduk. Gerçek meselenin Ermeni Meselesi olmadığını, asıl meselenin bu toprakların nasıl paylaşılacağı meselesi olduğunu gördük. Ermeniler, Amerikan hegemonyasının bu bölgede oluşturulabilmesi için 1820'beri kullanılmaktadırlar. Halen ABD, Ermeni kartını her Nisan ayında Türkiye'ye

karşı oynayarak, Türkiye üzerindeki hegemonyasını sağlamlaştırmakta ve kalıcı hale getirmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

5.1. SONUÇ

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan Ermeni Meselesi, Şark Meselesi'nin uzantısı olarak görülmekte ve değerlendirilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu yüzyılda içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi ortam, dünya siyasetinde meydana gelen değişme ve gelişmeler, Avrupalıların Şark Meselesini tamamen çözüme ulaştırma istekleri; Türk-Ermeni ilişkilerinde ciddi sorunların çıkmasına neden olmuştur (D.İ. Erdoğan 296).

M.Ö. VI. yüzyılda Anadolu'ya gelerek Ağrı Dağı etrafında yerleşen Ermeniler, ilk olarak Roma ve Bizans; Türklerin Anadolu'yu fethetmeleriyle de, Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamışlardı. Bizans ve Roma hâkimiyeti altında iken, dinsel ve kültürel baskıya maruz kalan Ermeniler; Türklerin Anadolu'ya gelmesi ile bu baskıdan kurtulmuşlardı. Böylece Ermeniler, Ermeni varlığının devamını Türklere borçlu olmuşlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında yaşamaya başlayan Ermeniler, ilk olarak ibadet özgürlüğüne kavuşmuş; daha sonra da, Osmanlı toplumundaki en zengin gayri Müslim topluluk haline gelmişlerdi. İmparatorlukta dış ticareti elinde tutan ve Türk kültüründen etkilenerek kendi istekleri ile Türkçe konuşan Ermeniler, yüzyıllarca Türklere iç içe ve dostça yaşamışlardı. Bu dönemde, her iki toplum arasında düşmanlıktan bahsetmek mümkün değildir. Fakat XIX. yüzyılın ikinci yarısında, iki toplum arasında huzursuzluklar çıkmaya başlamıştı. Yüzyıllarca yan yana birlikte yaşayan, birbirlerinden kültürel anlamda etkilenen Ermeniler ve Türkler, artık birbirlerine düşman olmuşlardı. Bu yüzyılda Ermenileri Türklere düşman eden, onların "*bağımsız Ermenistan*" fikrini benimseyerek ayaklanmaları olmuştu.

Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkmasında, yaşanan yüzyılda Avrupa uyumunun sona ermesi ve Sanayi İnkılabı sonucu ortaya çıkan sömürgecilik

hareketinin emperyalizme dönüşmesinin etkisi bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun milyonlarca kilometrelik topraklara sahip olması, bu toprakların hammadde ve maden rezervi kaynağı olarak görülmesi, stratejik öneme haiz olan su ve geçiş yollarını elinde tutması Avrupalı emperyalist güçlerin dikkatini çekmiş; İmparatorluğun iktisadi ve siyasi olarak çöküş içinde bulunması da, bu kaynaklara sahip olmak isteyen güçlerin iştahlarını kabartmıştır.

Avrupa'nın değişik ülkelerinden farklı ırklara, dillere ve dinlere mensup olan birçok insan yeni bir dünya olarak kabul edilen Amerika kıtasına, daha mutlu bir yaşam sürmek için göç etmişlerdir. Bu farklılığın meydana getirdiği *Büyük Uyanış* (American Awakening) bu kıtada Protestanlığın yayılmasına neden olmuştu. Dini uyanış olarak algılanan bu dönem birçok misyoner kuruluşu da beraberinde meydana getirmişti. Protestanlık, Amerikan halkını birleştiren bir unsur olmuştu. Bu esnada Amerika, yeni yeni palazlanan bu mücadelede ben de varım demeye başlayan genç bir devlet olarak ortaya çıkmıştır. Amerika, 1823 yılında devlet politikası olarak benimsediği Monreo Doktrini'ne bağlı kalmaya çalışsa da; Osmanlı topraklarının cazibesinden kendisini soyutlayamamıştır. Monreo Doktrini ile Amerika, Avrupa'nın emperyalist güçlerinden hem bağımsızlığını hem de uçsuz bucaksız bakir topraklarını korumaya çalışmış; fakat Amerikalıların mutluluğunu ve ülkesinin geleceğini de düşünerek, dünyada meydana gelen siyasi ve iktisadi değişme ve gelişmelerden de uzak kalmak istememiştir. Bu nedenle Monreo Doktrini'nin esaslarını çiğnemedi, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması hareketine katılmış; tacirlerini ve misyonerlerini kullanarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda ticari imtiyazlar elde etmeyi başarmıştır. 1810 yılında Boston'da kurulan **Amerikan Board**, Doğu kiliselerinin revize edilmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan insanlara Protestanlığı götürmeyi kendine görev addederek, Amerika'daki misyonerlik hareketin kıtanın dışına çıkmasını sağlamıştır.

Osmanlı – Amerika ticaretinin gelişmesiyle ve resmileşmesiyle, Amerikan Board örgütünün Osmanlı topraklarındaki faaliyetleri de artmıştı. Bünyesinde emperyalist bir amaç güden ve bu amacını masum bir din

yayılcılığıyla kamufle eden Amerikan Board, yukarıda belirttiğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması sırasında Amerika'nın da parça almak için zamanı geldiğinde hazır bulunmasını sağlamaya çalışmıştır. 1830'lu yıllarda faaliyet merkezlerini Anadolu'da yaşayan Ermenilere çeviren Amerikan Board misyonerleri, Ermenileri bu topraklara nüfuz edebilmek için açık bir kapı olarak görmüşlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde yaşayan Ermenilerin hiçbir yerde çoğunluğu oluşturamamaları ve aralarında mezhepsel birliğin olmaması, Amerikan Board'ın Ermeniler arasında yaptıkları çalışmaları kolaylaştırmıştır.

Bu yeni alanda kendilerinin de belirttiği gibi bir hazine vardı. Osmanlı Devletinin Amerika'ya vermiş olduğu kapitülasyonlar, Tanzimat ve Islahat fermanları, Protestanların yeni bir millet kabul edilmesi ve Ermeni Nizamnamesi gibi nedenler misyonerlerin önünü açarak örgütlenmelerini kolaylaştırmıştı. Anadolu'daki Ermenileri hedef alan Amerikan Board misyonerleri bu işin sadece dini telkinlerle değil eğitimle olacağını biliyordu bu nedenle istasyon merkezleri seçildi ve uç istasyonlar belirlendi. Okullar, hastaneler, yetimhaneler, kolejler, Anaokulları ve hatta sağır ve dilsiz okulları açarak Ermenilerden yeni bir toplum meydana getirmeye başladılar. İlk yıllarda kendilerine eğitim ve yardım edecekleri sanılan misyonerlerin gerçek fikirleri, Gregoryen Ermeni Kilisesi tarafından öğrenilince bu misyonerleri aralarına sokmamaya çalıştılar ise de yine de bu büyük devletin desteğine muhtaç olduklarını biliyorlardı. Basın yayın yoluyla Ermeniceyi canlandıran misyonerler, faaliyetleriyle bu toplumun yaşam tarzlarını bile değiştirdiler. Akıllı gençleri ABD'ye göndererek ilk etapta misyonların sürmesi için gerekli kalifiye elemanları yetiştirmekle birlikte ABD'deki Ermeni nüfusunun da temelini atmış oluyordu. Ermenilerin ABD'ye göçünü kolaylaştırmak ve kendilerini güven altına almak için Anadolu'da bir tek Amerikan vatandaşının bile olmadığı vilayetlerde konsolosluk açtılar. İlk başlarda Ermenilerin tabiiyet değişimine ve ABD'ye göçüne önem vermeyen devlet, sonraki yıllarda alacağı tedbirlerde başarılı olamayacaktı.

Anadolu'nun en stratejik yerlerine açılan Amerikan okullarında; Ermeni gençlerine, kendi dilleri ve İngilizce konuşmanın önemi, Ermeni kültürü ve

coğrafyasının zenginliği, en önemlisi de efsaneleşmiş Ermeni tarihi anlatılmıştır. Bu derslerde; bağımsızlık, hürriyet gibi kavramlar genç Ermenilere benimsetilmiş ve sürekli olarak, içinde buldukları durumun nedeninin “*zalim Türk*” olduğu propagandası yapılmıştır. Anadolu’da Ermenilerin kalplerine, Türklere karşı kin ve nefret tohumları ekilmiştir. Böylece, Amerikalı misyonerler tarafından açılan Amerikan okullarında, isyanların önderleri ve ihtilal cemiyetlerinin kurucuları yetiştirilmiştir.

Amerikalı misyonerler, zeki birçok dil bilen, çalışma arazisine kolayca uyum sağlayabilecek fakat dini olgulara gözü kapalı inanan insanlardı. Okullarında her zaman din eğitimi yer almış ve Protestanlık telkinlerini Müslümanlara yöneltmekten bile geri kalmamışlardı. Verdikleri eğitimle de Ermenilerin bağımsızlık hareketlerine başlamasına yardımcı olmuş, Ermenilerin silahlı direniş cemiyetlerinin oluşumunda, ABD’deki Ermenilerin örgütlenmesinde ve oradan gelen yardımların silahlı mücadeleye ulaşmasının her aşamasında yer almıştı.

Osmanlı İmparatorluğu’nda XIX. yüzyılda ortaya çıkan ve bağımsız Ermenistan kurulması için ayaklanan Ermenilerin üzerinde en fazla etkiyi, Amerikalı misyonerlerin bıraktığı bir gerçektir. Hıristiyanlığı yaymak adına Anadolu’ya gelen, fakat Amerika’nın siyasi ve ekonomik çıkarları adına çalışan bu misyonerler, dünyanın hiçbir yerinde emperyalizme bu kadar hizmet etmiş değildir.

Misyonerlik dünyanın en eski mesleklerinden biridir. Bugün dahi bu meslek işlerliğini korumaktadır. Ülkemizde halen etki olan birçok misyoner kuruluşunun yanında halen Amerikan Board kurumları faal rol oynamaktadır. Dünyada Protestanları millet olarak gören ve ülkesinde buna göre kanun çıkaran tek devlet Osmanlı Devletiydi. Bu hoşgörü sayesinde bu devlet uzun yıllar yaşamış ve misyonerleri bile kıskandıracak dini özgürlük vermişti milletlerine. Fakat her şey hoşgörü ve özgürlükle olmuyor diğer geri kalan kurumlarında çağa ayak uydurması gerekmektedir. Bu kurumlardan en önemlileri eğitim ve sağlıktı. Zaten misyonerler bu iki açık kapıdan girmiştiler. Bugün dahi bu kapılar açık ve misyonerlerce kullanılmaktadır. Eğer devlet

olarak, ilerleme ve gelişme adına toplumun yüzyılın gerektirdiği ihtiyaçlarını karşılayamazsanız; doğal olarak, yabancı güçler bu boşluğu doldurur. İşte misyonerler de, toplum ihtiyaçlarını hem açtıkları okullarla; hem de hastanelerle karşılamışlar ve kendilerine hayran bir Ermeni toplumu yaratmışlardır. Amerikalı misyonerlerin yaptıkları çalışmalar sonunda, kendine dahi yapancılaşmış bir toplum yaratılmıştır.

5.2. ÖNERİLER

Misyonerler, ayak bastıkları ancak inançları, lisanları, siyasi ve kültürel yapıları ile yeni tanıştıkları toplumlarda kabul ve itibar görebilmelerini sağlayabilmek ve aynı zamanda öngördükleri hedefe ulaşabilmek için o ülkenin ihtiyacı olan alanlarda hizmet sunmayı tercih etmişlerdi. Bu noktadan bakıldığında misyonerlik çalışmasında eğitimin özel bir yeri ve önemi olmuştur. Kazandırılmak istenen ideallerin, ulaşılmak istenen hedeflerin, toplumlara nüfuz etmenin ve genç nesle ulaşabilmenin en uygun vasıtası olması dolayısıyla eğitim vazgeçilmez bir unsur halini almıştı. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu yabancı devletlerin eğitim alanında yoğun bir faaliyetine sahne olmuştu. Başta İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere Fransa, Almanya, Avusturya, Rusya, İtalya ve Yunanistan gibi Avrupa devletlerinin çalışmaları yanında İran gibi Ortadoğu ülkesi olan bir devletin de Osmanlı topraklarında eğitim kurumları faaliyet göstermişlerdi. Öyleyse, bugün ki Türkiye Cumhuriyeti Devleti daha dikkatli olmalı, tarihin tekrar tekerrür etmemesi için, topluma hizmet eden kurumlarını iyileştirmeli ve bu konularda ciddi uzun vadeli sağlam ve statik politikalar izlemeli, aksi takdirde bu alanların başkaları tarafından doldurulacağı akıldan çıkarılmamalıdır.

Özellikle gençlerimizin daha dikkatli olmaları gerekmele birlikte kendi kendini geliştirme yolunu mutlaka tutmalıdırlar. Çağımızın getirdiği yeni teknoloji iyi kullanarak kişisel eğitimlerine katkı sağlamalıdır. Misyonerlik

faaliyetleri meşru yollarla yapılmakla birlikte devletimizin ve diğer dini kurumlarımızın toplumu bilinçlendirmekten başka yolu yoktur. Misyonerlik denildiğinde hemen din değişimi beraberinde tassavur edilmesine karşın bu çağdaş misyonerlik kurumu bu anlamını yitirmiş emperyalist amaçlar etrafında ağını örmeye de devam etmektedir.

Ermeni Meselesi'nin asıl nedenlerini araştırdığımız bu çalışmada, bir diğer önemli nokta ise basın yayın organlarının hem ülke için de hem de ülke dışında kamuoyu yaratmadaki başarısıdır. Misyoner hareketler bu organları iyi kullanmış faaliyetlerinin her aşamasında bu durumdan yararlanmışlardır. Halen birçok dünya ülkesinde Türkiye karşıtı propagandalar yürütülmekte ve aykırı, Ermeni tezini destekleyen yayınlar oluşturmaktadırlar. Bu tür hareketlerin etkisini kırmak ve gerçekleri yayınlamak için devletimiz akademik çalışmalara önem vermeli bu yayınların değişik dillerdeki versiyonları her ülkenin kütüphanelerine ücretsiz gönderilmelidir. Ayrıca bu konuda arşiv belgelerine ulaşım ülkemizde araştırmacılara kolaylaştırılmalı ve yabancı araştırmalar teşvik edilmelidir.

KAYNAKÇA**İncelenen Arşiv Belgeleri.****Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

- A. MKT. MHM. 500/57
- BEO. AYN. D, 1631/s.575
- DH. MKT. 1500/93
- HR. SYS. 1895–8.20
- HR. SYS. 2812/2
- HR. SYS. 2830/4
- HR. SYS. 2872/2
- HR. SYS. 2834/9
- HR. SYS. 2834/12
- HR. SYS. 2735/14
- HR. SYS. 2748/22
- HR. SYS. 2858/ 13
- HR. SYS. 2838/40
- HR. SYS. 2838/44
- HR. SYS. 2857/47
- HR. SYS. 2823/49
- HR. SYS. 2857/91
- HR. SYS. 2853/179
- HR. TO. 116/119
- Y.A.HUS, 292/166
- Y.A. HUS, 272/56
- Y.A. HUS, 44/272
- Y.A. HUS, 269/36
- Y.A. HUS, 321/68
- Y.A. HUS, 227/128
- Y.A. HUS, 227/72
- Y:A. HUS, 1719/36
- Y.A. HUS.:328/60
- Y.A. HUS. 344/47
- Y. A. HUS. 64/10
- Y. MTU. 67/31
- M.V.: 35/49
- Y.M.Mar, 74/45
- H.İ.K., 392/92
- Y. A. HUS. 323/12
- Y. A. HUS. 331/82
- Y. PRK. AZJ, 52/80
- Y. PRK. BŞK. 41/18
- Y. PRK. Ask., 112/36, 1312
- Y. PRK. EŞA. 17/19

Araştırma İnceleme Eserleri

AÇIKSES, Erdal, *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2003

_____ Erdal, *Türk Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi*, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Editörler: Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara 2002 Cilt: 13

AKBIYIK, Yaşar, *Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999

AKÇORA, Ergünöz, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları 1896-1916*, İstanbul, 1994

AKGÜN, Seçil, *Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesinde Rolü*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi, Atatürk Yolu S.1, Ankara, 1988

_____ Seçil, *Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları*, OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)Sayı: 3, Ankara 1992

AKTER, Ahmet *Ermenilerin Amerika'sı Worcester*, Ermeni Araştırmaları, Sayı.29, Yıl.2008

AKYUL, Mustafa, *"Osmanlı Devletinin Yıkılmasında Misyonerlik Faaliyetlerinin Etkileri (1839-1923)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007

ALAN, Gülbadi, *Amerikan Board Okulları ve Türk Ermeni İlişkilerinde Oynadıkları Roller*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, Sayı.10, Kayseri 2001

ANADOL, Cemal, *Tarih Boyunca Türk – Ermeni Meselesi Ermeni Dosyası*, Bilge Karınca Yay., İstanbul 2007

ARIĞ, Ayten Sezer, *Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri*, OSMANLI, Cilt:2, Ankara 1999,

ARTİNİAN, Vartan, *Osmanlı Devletinde Ermeni Anayasasının Doğuşu 1839-1863*, Aras Yay., İstanbul 2004

ARMAOĞLU, Fahir, XX. yy. *Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1989

ARPEE, Leon, *The Armenian Awakening A History of Armenian Church, 1820-1860*, Chicago, The University Press 1909

- ASAF, Mehmet, *1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları*, Ankara 1982
- AYDOĞAN Erdal, *İttihat ve Terakkî'nin Doğu Politikası (1908 – 1918)*, Ötügen Yayınları, İstanbul 2005
- AYDIN, Mithat, *Amerikan Protestan Misyonerlerin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt: 25 Sayı: 39, Ankara 2006
- AYDIN, Mehmet, *Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004
- AYIŞIĞI, Metin, *Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004
- AYKIT, Dursun Ali, *Misyon ve İnciller Misyonerliğin Tarihsel Kökenleri*, Kesit Yayınları, İstanbul 2006
- BAĞCEÇİ, Yahya *Osmanlı Devletinde Amerikalı Misyonerlerin Ermenilere Yönelik Eğitim Faaliyetleri*, Turkish Studies, Volume 3, Yıl.2008
- BARTLETT, S. C. *Historical Sketch in the Mission of American Board in Turkey*, Board Pres, Boston 1889
- BASMACIYAN Kirkor Hagop, *Şark'ta Toplumsal ve Dinsel Hayat*, Aras Yay., İstanbul 2005
- BAYZAN, Ali Rıza, *"Türkiye'de Amerikan Misyonerleri, Armageddon, Kehanet mi, Teo-politik bir Proje mi?"* Bilgi Yayın Evi, Haziran 2006
- BENJAMİN, M. G. *The Missionary Sisters: A Memorial of Seraphine Hynes Everett*, Published By the American Tract Society, Boston 1890
- BOZKURT Gülnihal, *Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989
- CAHNMAN, J. W. , *Religion and Nationality*, the American Journal of Sociology, Cilt: 49, 1944
- ÇAVDAR, Tefik, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, İstanbul 1970
- DABAĞYAN, Levon Panos, *Sultan Abdülhamit Han ve Ermeni Meselesi*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2001
- DANACIOĞLU Esra, *Anadolu'da Birkaç Amerikalı Misyoner*, Toplumsal Tarih, (Aralık) İstanbul, 2003, 27
- DEMİREL, Muammer, *Ermeniler Hakkında İngiliz Belgeleri*, (1896-1918) Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002 Belge No: 173.

DEMİROĞLU, Faiz, *Van'da Ermeni Mezalimi*, 1895-1920, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1985

DANİEL Robert L., *American Philantrophy in The near East, 1820-1960*, Ohio Universt Pres, Ohio 1970

DERVİŞOĞLU, Fatih, 4 Eylül 1919 Şafağında Sivas Şehri ve Bir Ermeni Hadimi Miss Graffam, Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:2, Sayı: 6, 2009

DOĞAN, Ayhan, Maraş'ta Misyonerlik Faaliyetleri (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı ve XX. Yüzyılın Başlarında) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, Yıl: 2004, Sayı: 14

ERBAŞ Ali, Hıristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi, İnsan Yay, İstanbul 2004

ERDOĞAN, Dişlen İnci, *Osmanlı Devletinde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı 1896*, IQ Yayınları, İstanbul 2008

_____, Dişlen İnci *19. Yüzyılda Ermeni İsyanlarının Çıkmasında Görünmeyen Tehlike: Misyonerlik*, Türk Yurdu, Cilt.26, Sayı.225, Mayıs 2006

ERGİN, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt:1-2, İstanbul 1977

ERHAN, Çağrı *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yayınları, Ankara 2001

EROĞLU, Veysel, *Ermeni Mezalimi*, Sebil Yayınevi, İstanbul 1995

EARLE, G. M. *Amerikan Missions in The Near East*, Vol.VII.No.3 April 1929

ERTUĞRUL, Halit, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, Nesil Yayınları, İstanbul 2002

ETHEMOĞLU, Mehmet, *Ermeni Terörünün Kısa Tarihi*, Dicle Üniversitesi Yayınları, Diyarbakır 1987

EYİCİL, Ahmet, *Maraş'ta Ermeni Siyasî Faaliyetleri*, Gün Yayıncılık, Ankara 2005

ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Yönetiminde Gayr-ı Müslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1990

FENDOĞLU, Hasan Tahsin, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002

_____ Hasan Tahsin, *Ermeni Probleminin doğuşunda Amerikan Protestan Misyonerlerinin Rolü*, Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri, ASAM-EREN Yayını, Ankara 2003

GERGER, Mehmet Emin, *Ermeni Vahşeti*, Cemre Yayınları, İstanbul 1992

GORDON, Leland James, *American Relations With Turkey, 1830-1930*, Philadelphia University of Pensilvania Press 1932, s.221

GÖYÜNÇ, Nejat, *Osmanlı idaresinde Ermeniler*, İstanbul 1983

GRABİL Joseph L., *Protestant Diplomacy and tdhe Near East Missionary Influence on American Policy 1810-1927*, Universty of Minesota Pres, Minesota 1971

GÜLER, Yavuz, *Osmanlı Devleti Dönemi Türk - Amerikan İlişkileri (1795 – 1914)*, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, Ankara 2005

GÜNDÜZ, Şinasi, *Misyonerlik ve Hıristiyan Misyonerler*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Yıl 2, Sayı 1, Samsun 2002.

GÜNGÖR, Erol, *Türkiye’de Yabancı Kültürü II, Türk Yurdu*, Sayı:2, Cilt:1, Haziran 1959

_____ Erol, *Türkiye’de Misyoner Faaliyetleri*, Ötüken yayını, İstanbul 1999

GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1985

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Ermeni İddiaları: Tarih mi? Şartlanmışlık mı?* Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi, Nisan 2003, Yıl: 4 Sayı: 38

HAMLİN, Cyrus, *My Life and Times*, the Pilgrim Pres, Boston, 1863

HARMAN, Ömer Faruk, *Genel Olarak Misyonerlik Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ensar Yayınları, İstanbul 2003

HAYDAROĞLU, İlknur, *Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Okullar*”, Türkler Ansiklopedisi, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 14, Ankara 2002

HOCANOĞLU, Mehmet, *Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler*, İstanbul 1976, s. 275-276

HÜLAGU, Metin, *Osmanlıdan Cumhuriyete Misyoner, Terör, Ermeni ve Amerika Dörtgeninde Türkiye*, E.Ü Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, Sayı.10, Yıl.2001

İLTER, Erdal, *Ermeni Meselesinin Perspektifi ve Zeytin İsyanları*, 2. bas. Ankara 1995

_____, Erdal, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, Ankara 1996

KANTARCI, Şenol, *Ermeni Lobisi, ABD'de Ermeni Diasporasının oluşması ve Lobi Faaliyetleri*, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı.1 Yıl. 2001

KARAKURT, Ali, *Fener Patrikhanesi'nin İç Yüzü*, Ekicigil Yayınları, İstanbul 1963

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt:3, Kısım:2, 2.baskı, Ankara 1977

KARABIYIK, Osman, *Türk-Ermeni Münasebetlerinin Dünü-Bugünü*, İstanbul, 1984

KARAYUMAK, Ömer, *Ermeniler Ermeni İsyanları, Ermeni Katliamları*, Vadi Yayınları, Ankara 2007

KILIÇ, Sezen, *Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 61, Ankara 2005.

KILIÇ, Davut *Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2008

KILIÇ, Osman *Protestan Misyonerler ve Ermeni Olaylarına Etkileri*, Ermeni Araştırmaları Dergisi Sayı.29, Yıl. 2008.

KİESER Hans Lukas, *Iskalanmış Barış, Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005

KOCABAŞ, Süleyman, *Türkiye'de Gizli Tarih III misyonerlik ve Misyonerler*, Vatan yayınları, İstanbul 2002,

_____, *Osmanlı İsyanlarında Yabancı Parmağı*, Kayseri: Vatan Yayınları, 1992

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle, 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*, İmge Yayınları, Ankara 2000

Kocahanoğlu, Osman Selim, *Hatıraları ve Mektuplarıyla Talat Paşa*, Temel Yayınları, İstanbul 2008

KODAMAN, Bayram, *Ermeni Macerası (Tarihi ve Siyasi Bir Değerlendirme)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, Isparta 2001

KÖPRÜLÜ, Orhan, *Tarihte Türk-Amerikan Münasebetleri*, Belleten, c.LI., 1987, s.927.

KURAT, Akdes Nimet, *Türk-Amerikan Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Ankara 1959,.s.10

KÜÇÜK, Mehmet Alparslan *Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı ve Protestan Ermeniler*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara 2005

KÜÇÜK, Abdurrahman, *Misyonerlik ve Türkiye, Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara, 1996

Küng, H., *Christianity: Its Essence and History*, J. Bowden, London 1995

LATOURETTE, Kenneth Scott, "YMCA TÜRKİYE'DE", Toplumsal Tarih, Kasım 1997, Sayı: 47, (Çeviren:Hülya Balcı),

MAYEWSKİ Wilademir, *Yabancı Gözüyle Ermeni Meselesi*, Çeviren, Mehmet Sadık, APK Dairesi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001

McCARTHY, Justin, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, İstanbul, 1998

MEARS, Eliot Grinnel, *Modern Turkey*, New York 1924

Metin, Halil, *Türkiye'nin Siyasi Tarihinde Ermeniler ve Ermeni Olayları*, , M. Eğitim Yayını, İstanbul 1997

MİNİSİYAN, S. M., *Corrospondence and the Other Documents Relating to the Troubles in the Turkish Mission of American Board*, Printed by Atkin Proud, New York 1883

MUTLU, Şamil *Osmanlı Devletinde Misyonerlik Okulları*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul 2005,

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, Timaş Yayınları, İstanbul 1983,

_____, İlber *Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi Cilt:4 (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985)

_____, İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler*, Amme İdaresi Dergisi, C.14, Eylül 1981, s.87.

ÖKE, Mim Kemal *Yüzyılın Kan Davası Ermeni Sorunu*, İrfan Yayınları, İstanbul 2003,

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 11, Başbakanlık Devlet Arşivleri Gen. Müd. Yayınları, Ankara, 1984

ÖZCAN, Tuğrul, *II. Abdülhamit Döneminde Orta ve Doğu Karadeniz'de Meydana gelen Ermeni Olayları*, Akis Kitap Yayınları, İstanbul 2007

ÖZTÜRK, Ayhan, *Amerikan Board'un Kuruluşu, Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi, Sayı:23, Yıl: 2007/2

QUATERT, Donald, *The Otoman Empire, 1700-1922*, Cambridge Universty Pres, United Kingdom 2000

PARLAR, Suat, *Barbarlığın Kaynağı Petrol*, Anka Yayınları, İstanbul 2003

POLVAN, Nurettin, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, MEB Yayınları, Cilt: I, İstanbul 1952

PUTNEY, Ethel W., *A Brief History of American Board Schools in Turkey*, İstanbul 1964

RİGGS, Alice Shepard, *Shepard of Aintap*, Interchurch Pres, New York 1920

SADIK, Mehmet, *Yabancı Gözüyle Ermeni Meselesi*, APK Dairesi Başkanlığı Yay. Ankara 2001

SAKARYA, İhsan-, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, 2. Baskı, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 1984

SARAY, Mehmet *Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005,

SAUSA Nasım, *The Capitulatory Regime of Turkey*, Baltimore 1933

SERT, Selahattin *Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı, Haçın Ölüm Kampı*, Kum Saati Yayınları, İstanbul 2005

SEVİNÇ, Necdet, *Osmanlı'dan Günümüze Misyonerlik Faaliyetleri*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2002

SHAW, S., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge, 1976,

Sonyel, Salâhi R., "İngiliz Gizli Belgelerine Göre Adana'da Vuku Bulan Türk-Ermeni Olayları (Temmuz 1908-Aralık 1909)" Belleten, c. LL, Sayı 201, Ankara (Aralık) 1988, s. 1266

STONE, Frank Andrews; *Academies For Anatolia*, University Pres of America, London 1984

STRONG, William E. *Story of the American Board An Account of The First Hundred Years of American Board For Foreign Missions*, The Pilgrim Pres, Boston 1910

ŞİMŞİR, Bilal N., *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine*, Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumunu ile İlişkileri Sempozyumu, Erzurum 1984

_____, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınları, Ankara 2005

_____, *Washington'daki Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyani Bey ve Ermeni Gaillesi*, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı.4, Aralık 2001

ŞAFAK, Nurdan, *Osmanlı Amerikan İlişkileri*, OSAV, İstanbul 2003

TAŞKIN, Faruk, Amerikan Misyoner Okullarından Merkezi Türkiye Koleji, Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2007

TOZLU, Necmettin, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara, 1991

TOOTİKİAN, Vahan, *The Armenian Evcangtelical Church: Yesterday, Today and Tommorrow*, Amerika, 1996

TOSUN, Ramazan, *Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı.14, Yıl. 2004

TURAN, Ömer *Osmanlı Orta Doğusu'nda Amerikan Misyonerlik Faaliyetlerinin Başlangıcı*, On Birinci Askeri Tarih Sempozyumu Bildirileri I, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 2007

USSHER, K.D., *An American Phsician in Turkey*, Riverside Pres, Boston 1917

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1976

YÜCEL İdris, *Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board'ın Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2005

WHEELER, C. H. *Ten Years on Euphrates*, Published by Amerikan Tract Society, Boston, 1875

WEEMS, Samuel A. *“Armenia, Secrets of a Christian Terrorist State”* Sr. John Pres, *The Armenian Great Deception Series, Volume I*, Dallas USA 2002

WEST, Maria *Romance of Mission: Inside Views of Life and Labor in the Land of Ararat*, Anson Randolph Company, New York 1875

WHITE, George E. *Bir Amerikan Misyoneri'nin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*,(Çeviren; Cem Tarık Yüksel), İstanbul 1995

WILSON, James, *The Story of Turkey and Armenia*, Baltimore Woodward Company Pres, Baltimore 1896, s220-265

Tezler

ALAN Gülbadi “Merzifon’daki Amerikan Koleji ve Anadolu’daki Faaliyetleri” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Kayseri, 2002.

AKYUL Mustafa, “Osmanlı Devletinin Yıkılmasında Misyonerlik Faaliyetlerinin Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara 2007

CİNTOSUN Mustafa, “Misyonerlik ve Harput’taki Amerikan Misyoner Okulları üzerine Sosyolojik bir Araştırma” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Şanlıurfa 2006.

ERDEM Gazi, “Osmanlı İmparatorluğunda Hıristiyanların Sosyal ve Dini Hayatları (1856-1876) Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Ankara 2005

ERDOĞAN, Dişlen İnci, “ Osmanlı Devletinde Amerikalı Misyonerler ve Van Ermeni İsyanı” Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2007.

HALEFİOĞLU Meral, “Tarsus Amerikan Kolejinin Kuruluşu, Gelişimi ve Faaliyetleri” Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Elazığ 2007.

KÜÇÜK Mehmet Alparslan, “Ermeniler Arasında Protestanlığın Yayılışı ve Protestan Ermeniler Türkiye Örneği”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Ankara 2005.

TAŞKIN Faruk, “Amerikan Misyoner Okullarından Merkezi Türkiye Koleji”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Mersin 2005

YÜCEL İdris, “ Kendi Belgeleri Işığında Amerikan Board’un Osmanlı Ülkesindeki Teşkilatlanması” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Kayseri 2005

ZENGÜL Erdem, “Ankara’daki Protestan Misyoner okulları” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana bilim Dalı, Ankara 2007.

EKLER

TABLolarTablo: 1, **Amerikan Misyoner matbaasının üretimi (1840 – 1852)**

| Yıl | Dili | Kitap Risale Sayısı | Toplam Baskı Sayısı | Toplam sayfa Sayısı |
|------|----------------------|---------------------|---------------------|---------------------|
| 1840 | Ermenice | 8 | 34.000 | 2.340.000 |
| | Ermeni Harfli Türkçe | 1 | 8.000 | 3.868.000 |
| | Rumca | 7 | 36.500 | 1.780.000 |
| 1840 | Ermenice | 15 | 42.500 | 4.147.200 |
| | Ermeni Harfli Türkçe | 1 | 3.000 | 10.418.400 |
| | Rumca | 21 | 100.400 | |
| 1844 | Ermenice | 11 | | |
| | Ermeni Harfli Türkçe | 10 | | |
| | Bulgarca | 1 | | |
| 1845 | Ermenice | 9 | 9.500 | 1.123.000 |
| | Ermeni Harfli Türkçe | 5 | 8.000 | 1.056.000 |
| 1846 | Ermenice | 11 | 12.500 | |
| | Ermeni Harfli Türkçe | 3 | 3.000 | |
| | İbranice | 1 | 5.000 | |
| 1847 | Ermenice | 7 | 9.000 | 2.318.000 |
| | Ermeni Harfli Türkçe | 5 | 5.000 | 682.000 |
| | İbranice | 1 | 5.000 | 3.780.000 |
| | Rumca | 1 | 3.000 | 504.000 |
| 1849 | Ermenice | 4 | 5.000 | 2.920.000 |
| | Ermeni Harfli Türkçe | 4 | 4.000 | 370.000 |
| 1852 | Ermenice | 13 | 33.500 | 6.374.000 |
| | İbranice | 3 | 5.000 | 304.000 |

Kaynak
(Kocabaşoğlu, 2000: 66)

Tablo: 2, **Misyoner Faaliyetlerinin Gelişimi (1840 – 1870)**

| Yıllar | Kapsanan Alan | | | Çalışanlar | | | | |
|--------|---------------|-----------------|--------------------|-------------|--------|----------------|-------|---------------------------|
| | Misyon Sayısı | İstasyon sayısı | Uç istasyon sayısı | Misyonerler | Doktor | Kadın Yardımcı | Diğer | Yerli Misyoner Yardımcısı |
| 1840 | 1 | 5 | -- | 13 | -- | 12 | 1 | 18 |
| 1846 | 1 | 5 | 2 | 17 | -- | 17 | -- | 18 |
| 1850 | 1 | 6 | 11 | 19 | 1 | 21 | -- | 33 |
| 1855 | 1 | 12 | 25 | 24 | 2 | 27 | -- | 89 |
| 1860 | 3 | 21 | 85 | 43 | 3 | 45 | 1 | 159 |
| 1865 | 3 | 21 | 140 | 35 | 1 | 40 | 1 | 224 |
| 1870 | 3 | 17 | 188 | 35 | 3 | 58 | 1 | 372 |

Kaynak
(Kocabaşoğlu, 2000: 116)

| Yıllar | Misyoner Sayısı | Yerli Görevli Sayısı | Okul Sayısı | Öğrenci Sayısı |
|---------------|------------------------|-----------------------------|--------------------|-----------------------|
| 1845 | 34 | 12 | 7 | 135 |
| 1850 | 38 | 25 | 7 | 112 |
| 1855 | 58 | 77 | 38 | 363 |
| 1860 | 92 | 156 | 71 | 2724 |
| 1865 | 89 | 204 | 114 | 4160 |
| 1870 | 116 | 364 | 205 | 5489 |
| 1875 | 127 | 470 | 244 | 8253 |
| 1880 | 146 | 548 | 331 | 13095 |
| 1885 | 156 | 768 | 390 | 13791 |
| 1890 | 177 | 791 | 464 | 16990 |
| 1895 | 177 | 867 | 449 | 20604 |
| 1900 | 153 | 910 | 425 | 23040 |
| 1904 | 187 | 1057 | 465 | 22867 |

Tablo: 3, Osmanlı Devletinde Amerikan Misyoner Okullarının dağılımı

Kaynak
(D.Kılıç, 2006: 108).

Tablo: 4 Anadolu'daki Protestan Cemaat (1882 – 1900)

| Yıllar | Misyonlar | Kilise sayısı | Kilise üyeleri sayısı | Kayıtlı Protestan sayısı |
|--------|-------------------------|---------------|-----------------------|--------------------------|
| 1882 | Batı Türkiye Misyonu | 27 | 1938 | — |
| | Merkezi Türkiye Misyonu | 40 | 2973 | — |
| | Doğu Türkiye Misyonu | 41 | 2529 | — |
| | Toplam | 108 | 7490 | --- |
| | | | | |
| 1890 | Batı Türkiye Misyonu | 34 | 3118 | 11,485 |
| | Merkezi Türkiye Misyonu | 33 | 5055 | 16,061 |
| | Doğu Türkiye Misyonu | 41 | 2807 | 16,152 |
| | Toplam | 108 | 10,980 | 43,698 |
| | | | | |
| 1900 | Batı Türkiye Misyonu | 31 | 3557 | 13,085 |
| | Merkezi Türkiye Misyonu | 32 | 6005 | 19,268 |
| | Doğu Türkiye Misyonu | 49 | 2547 | 12,606 |
| | Toplam | 112 | 12,109 | 44,959 |
| | | | | |

Kaynak.

(Kocabaşoğlu, 2000: 102)

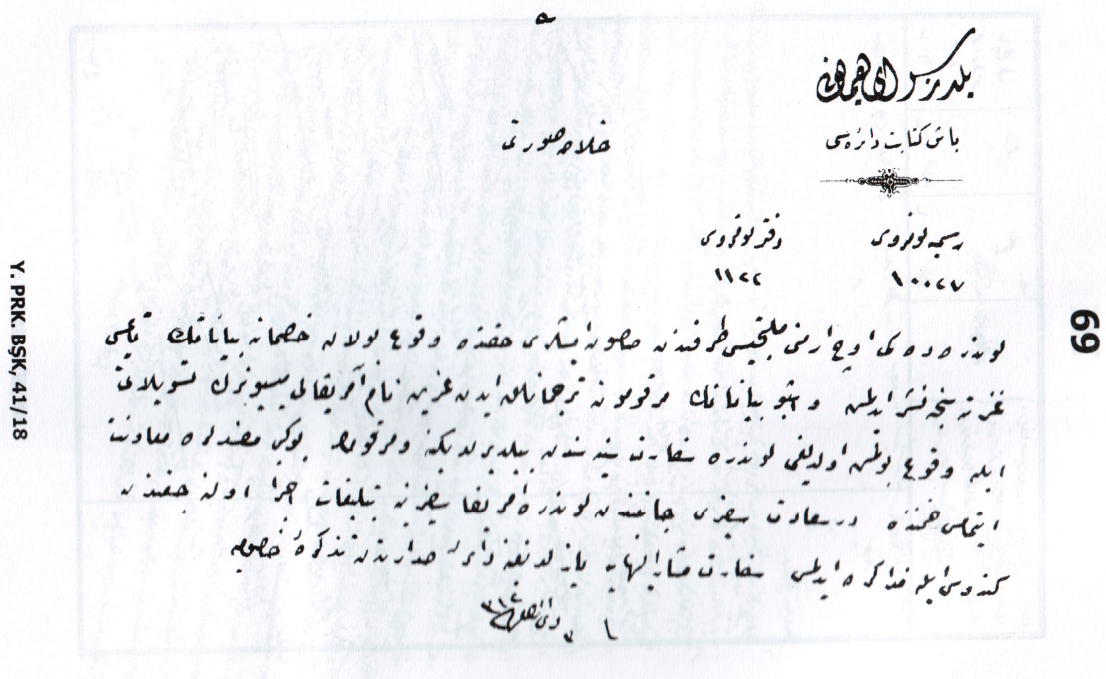
Tablo: 5, **ABCFM'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Harcamaları (1819 – 1914)**

| Yıllar | Harcanan Miktarlar (ABD Doları) |
|---------------|---|
| 1819–1824 | 12.479 |
| 1825–1834 | 128.966 |
| 1835–1844 | 554.584 |
| 1845–1854 | 776.773 |
| 1855–1864 | 1.484.963 |
| 1865–1874 | 1.830.848 |
| 1875–1884 | 1.817.065 |
| 1885–1894 | 2.187.939 |
| 1895–1904 | 1.917.824 |
| 1905–1914 | 2.634.344 |
| Toplam | 13.345.785 |

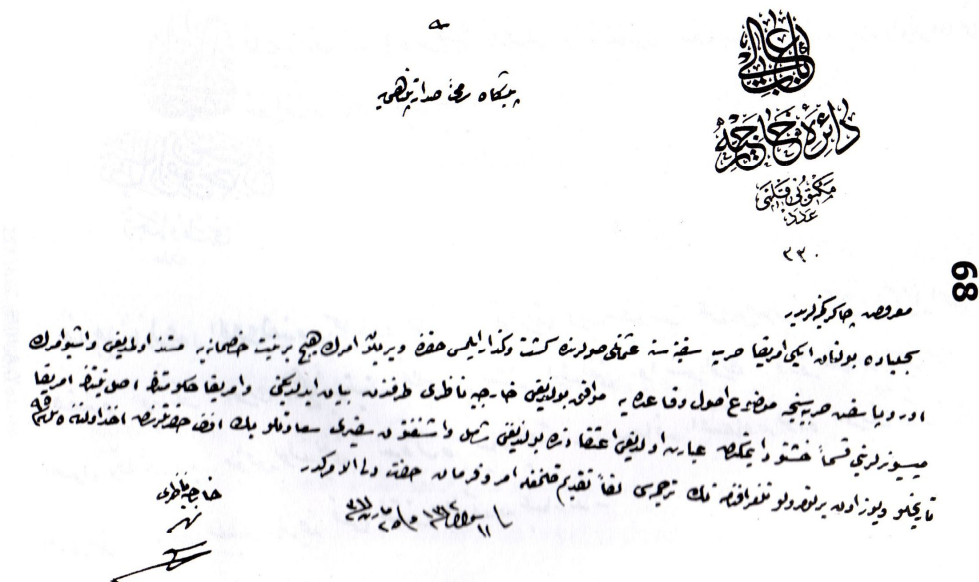
Kaynak

(Kocabaşoğlu, 2000: 106)

BELGELER



Belge: 1 Amerikalı Misyoner Green'in Londra'da bulunan 3 Ermeni Mülteciyi kışkırtarak Sason meselesi ile ilgili açıklamalar yapmalarını sağlaması ve bu açıklamaların Times gazetesinde yayınlanması üzerine İstanbul Amerikan Elçisinin bu gibi fesatçılara yardım edilmemesi konusunda Londra Amerika elçisine tebligatta bulunacağı, aynı kişiyle Osmanlının Londra büyükelçisinin de görüşülmesinin istendiği hakkında



Belge: 2) Amerika'nın Sicilya'da bulunan iki savaş gemisine Osmanlı Devleti sularında seyir emri vermesi hakkında

70

| باب عالی نمبر اولی نمبر | تاریخ | موضوع | شرح |
|-------------------------------|-------|-------|--|
| ۲۶۵ | ۲۹ | تاریخ | <p>اورقا میسونر زنده مریسونر خرم و اورقا ارمنی ایشلرینه مداخله حقیر اورقا میسونر ایلم و قوچورلا مداخله صاری ۱۸۷۱ شولور نقده تاریم جید</p> <p>تاریخ ۲۶۹</p> <p>۸۲</p> <p>بوز بیزیم بر سووما مقادیر: نقده تاریم جید مریسونر زنده مریسونر خرم و اورقا میسونر ایلم و قوچورلا مداخله صاری ۱۸۷۱ شولور نقده تاریم جید</p> <p>تاریخ ۲۶۹</p> <p>۸۲</p> <p>بوز بیزیم بر سووما مقادیر: نقده تاریم جید مریسونر زنده مریسونر خرم و اورقا میسونر ایلم و قوچورلا مداخله صاری ۱۸۷۱ شولور نقده تاریم جید</p> <p>تاریخ ۲۶۹</p> <p>۸۲</p> <p>بوز بیزیم بر سووما مقادیر: نقده تاریم جید مریسونر زنده مریسونر خرم و اورقا میسونر ایلم و قوچورلا مداخله صاری ۱۸۷۱ شولور نقده تاریم جید</p> |

HR. SYS, 2830/4

Belge: 3) Amerikalı Misyoner Green'in Ermeni işlerine müdahalesi sebebiyle Londra da Osmanlı Büyük elçisi ile görüşen Amerika elçisini Green'i hiç tanımadığını, Amerikalı misyonerlerin Ermeni mesesine müdahalelerinden dolayı çok üzgün oldukları hakkında.

88

| بایطالی نمبر اداری نومرد | نومرد کتاب | صم کتاب | نوع زجر | نوع زجر بعضی بر دستار اهلکند دود دو کسبند کتابه و قسم تقبیر آرینه معانیت تقبیر بولکم اودره بالخور و بوستون برهنه نظر ازاد اندکله و نهون ارفا کلینک عند مقصد ادره بفرزاد نور ادره ناچین و ۲۲۲ نرد لور خرزیز |
|--------------------------------|---------------|------------|---------|---|
| | | | | <p>خارجی نصفه ۶۱ سرده عجم ناچیند و استفسوره سفارته ۲۲۷ نرد لور خجراته زجره</p> <p>شده حالت بکوس درده ناچینو و اوجوز اوتوز اودو نوردو</p> <p>خجرات عجزه من ناچینا شوانه والله عالا صفایه عهد و عهده نور بختون سفینه بالیور و بوستون عقدا لور حقیقی اجمعه کرد</p> <p>ایرک / بوستون سفینه ۲۰ آ. لم . عورده .. و دس / برون - اهدی درک بار لور .. / ها - دار .. مکن معاوضه = البون ایر / بوستون سفینه ۲۰ آ. لم . عورده .. و ایر / بوستون سفینه ۲۰ آ. لم . عورده .. و</p> <p>درد بالیور .. کم درد دو و سینه زک وک و فرسی تقبیر بولکم نظف ابر ادره / ارفا لیدرک صصون بولکم ارفا لیدرک صصون نظف ابر ادره / ارفا لیدرک صصون بولکم ارفا لیدرک صصون نظف ابر ادره / ارفا لیدرک صصون بولکم ارفا لیدرک صصون</p> |

HR. SYS, 2834/9

Belge: 4) Baltimore ve Boston'daki Gordon ve Barrows gibi rahiplerle Harvard ve Tufts öğretmenlerinin yaptıkları konuşmalarda Amerikalıları Sason Ermenileri için yardım yapmaya davet ettikleri hakkında.

۵
 ۱- سرکلاس را بنام خود بنویسید
 نام و نام خانوادگی

او توفیق شده است و بنام خود فرشته علیه که این نامه بود...
 فردا در وقت ظهر به ایستگاه راه آهن میروم و آنجا به
 ایستگاه راه آهن میروم و آنجا به ایستگاه راه آهن میروم...
 که ما با خودمان داریم...

| | | | | | |
|-------------|----------|-------------|----------|-------------|----------|
| تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال |
| تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال |
| تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال |
| تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال |
| تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال |
| تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال |
| تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال |
| تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال |
| تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال |
| تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال |
| تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال | تور به باجه | کلیه سال |

HR. SYS, 2812/2

Belge: 5) Ermeni çocuklarını fikren ve meslekten şaşkınlığa sebep olan Amerikalı misyonerlerin, bölgelerinde ikametini istemeyen, Harput ahalisinden 61 kişinin şehirlerindeki Amerikan mektebinin kaldırılması için dilekçe verdikleri hakkında.

| | | | | |
|--|-----------------|--------------------------|---------------------------|--|
| <p>سازش تکلمه ارضیه تعرض و در ایام شاهانه و پونامه ارضیه تعرض کوشش بفرموده و تمام حق اولاد صاحب قدره تکلمه تعرض لغا ارضیه ارضیه ارضیه</p> | <p>نوع زمین</p> | <p>مع ارضیه</p> | <p>نوع ارضیه</p> | <p>باغی زمین ۱۷۷</p> |
| <p>ضریف بن (الله) نارجید و استغفره • خارنه بنه و اردولانه ۷۸۹ ندرول خیراتک ترجمه ۸۷</p> <p>هزینه نم این غده شد شد ملک بیخی نوع زمین او در دوزخه ارضیه عتفا و غیره</p> <p>نوشته یکی هم پیش بود - شایه وقت اولاد بقیه</p> <p>نقطه ایلا قریباً در قوروجیه ارضیه خیراتک ارضیه</p> <p>در ساریه سحر در ظهور بهینه اولی ارضیه و ارضیه</p> <p>بودنک و لایینه کله ارضیه طرفه ارضیه ارضیه ارضیه</p> <p>بخت ارضیه " هزینه غرض در عمارت ارضیه ارضیه تعرض و دیوات ارضیه ارضیه</p> <p>نواصه حاکم بهدین نوصه ارضیه و بود ارضیه ارضیه ارضیه</p> <p>کله بی ارضیه ارضیه ارضیه ارضیه ارضیه</p> | | | | |

HR. SYS, 2857/47

Belge: 6) New York'ta yayınlanan Haik gazetesinde yer alan bir makalede, İstanbul Ermenilerine saldırı, diğer vilayetlerdeki Ermenilere de savunma tavsiyesinde bulunularak, Avrupa'nın Osmanlı devletine müdahalesinin sağlanacağı hakkında.

95

| باغالی نمبر اولوسی نومرو | مذمم مردم | صصح موضوع | نوع زجر |
|--|--------------|--------------|--|
| ۲۵۷ | ۱۳۸۱/۱۳۸۱ | ۱۳۸۱/۱۳۸۱ | موتوسوه سهرنگ که ارضیات اجناسی مقدارند برده ارضیاه بولنامه بله ارضیات اوردانک رقتن جلب ایچمه برده فرکتله بیوت سمداره توقف ادرت در سماره دفعه ایک ادرت در ۱۳۸۱/۱۳۸۱ |
| <p>فاریه نظارت «سرمدای» تاریخیه دانشونه سفارت سینه سنده وارده</p> <p>۱۳۸۱/۱۳۸۱ نومردلو نحر برانک ترجمه سید -</p> <p>کجه تریه اولوس سدی</p> <p>۱۳۸۱/۱۳۸۱ تاریخیه دادیمیز اوج نومردلو نحر برانک عاجه سید</p> <p>ایضا ظهور ایه افشده</p> <p>مدرجاتی تأیید شونسی اشکار ایدر سید</p> <p>کجه ادرت در ۱۳۸۱/۱۳۸۱</p> <p>اقربالری در چهار تعدی دیانف ایدر سید اولوس سید جمله ادرت در ۱۳۸۱/۱۳۸۱</p> <p>اولوسیه و الحاقه لهنه ارضیاه بولنامه تقریباً یک قدر ارضیات ارضیاه ساریت اندر سید تقدیر ارضیاه ساریت سید ایضا ارضیاه قومیه کرکتله</p> <p>ادققه</p> <p>بسیار ارضیاه ساریت سید</p> <p>بیرک سدره</p> <p>اوردیا حکومتلریک جلب رقتن ایچمه اوردیا سید ساریت</p> <p>ایچ سید ساریت</p> <p>توقف ایدر سید ممالک شاهانه ساریت و قول ایچکن تکلیف ایدر سید اوردیا</p> | | | |

Belge: 7) Amerika Ermeni Komitelerinde yaklaşık 100 Ermeni'nin Hıristiyan hükümetlerin dikkatini Ermeni meselesine çekmek üzere Avrupa'nın büyük şehirlerine uğrayarak Osmanlı ülkesine gitmeleri konusunda görüşüldüğü hakkında.

MOSLEMS AND ARMENIANS

General Inquiet a Feature of the Situation in Asiatic Turkey

ANATOLIANS TO APPEAL TO RUSSIA

American Missionaries at Bitlis Apprehensive—Asia Minor Bishops Asked to Calm Agitation.

CONSTANTINOPLE, Nov. 3.—The American missionaries at Bitlis have complained that they are in imminent danger, and A. W. Terrell, the American Minister, and M. H. Herbert, the British Chargé d'Affaires, will again demand that the Porte protect them from attack by the Moslems.

Disturbances are reported at Bylanik, Kharput, Urfa, Sivas, and Diarbekir.

The members of the commission appointed to control the reforms in Armenia have announced that Chefik Effendi will be the President of the commission.

The Armenians of Anatolia are preparing to send delegates to M. Nelldoff, the Russian Ambassador to Turkey, to implore him to request the Czar to protect them and temporarily occupy Armenia.

Kiamil Pasha, the Grand Vizier, has telegraphed to the Valls of the different provinces instructing them to use their utmost endeavors to calm the excitement and agitation among the Mussulmans.

The Armenian Patriarch of Constantinople has sent a circular letter to the Bishops in Asia Minor requesting them to exhort the Armenians to await the execution of the reforms that the Porte has promised. It is feared that the excitement is too great for either side to pay any heed to the appeals for the preservation of order.

According to official reports, the Armenians at Diarbekir attacked the Mussulmans while they were at prayer in the mosques. A fight ensued, in which several on both sides were killed and a number wounded.

Armenians have murdered a Turkish Lieutenant, his wife, and children while they were journeying to Marash.

The New York Times

Published: November 4, 1895

Copyright © The New York Times

MISSION BOARD TOLD OF TURKISH HORRORS

Correspondents Confirm the Re-
ports of the Wiping Out
of Armenians.

SCATTERED OVER EMPIRE

Christian Cities Cease to Exist as
Such and Inhabitants Are
Driven Far from Home.

Under the caption "In Darkest Turkey," the American Board of Commissioners for Foreign Missions says that it has at hand "abundant and undeniable evidence" confirmatory of the newspaper reports concerning the persecution of the Christian subjects of the Ottoman Empire.

"This evidence," says the board, "does not come through letters from the missionaries; they write briefly and of their own affairs; they refrain from discussing political affairs. They seek to maintain a neutral attitude in this time of strife.

"But from other sources, in roundabout but absolutely reliable ways, come to the board rooms accounts of proceedings in many parts of Turkey that are so appalling as to be almost beyond belief. They indicate a systematic, authorized and desperate effort on the part of the rulers of Turkey to wipe out the Armenians.

"Apparently the uprising of Armenian revolutionists at Van, which paved the way for Russian occupation of that city without resistance, has been seized by the Turks as a pretext for a gen-

You may have heard that Zeitoon has ceased to exist as an Armenian town. The inhabitants have been scattered, the city occupied by Turks and the very name changed. The same is true to a large extent of Hadjin, except, I believe, the name has not been altered. The Armenians of the regions of Erzurum, Bitlis and Erzingen have, under torture, been converted to Islam. Mardin reports 1895 conditions (the year of the infamous massacre) as prevailing there. The tale is awful to the last degree.

More than a thousand families from Hadjin recently arrived in Aleppo in the last degree of misery, and yet the purpose is to send them much further. Husbands are forcibly separated from wives and sent to places long distances apart. Children are similarly separated from parents.

The board also makes the following report from persons in Northern Syria not connected with the missionary circle, but said to be of unquestioned reliability:

"Between 4,300 and 4,500 families—about 28,000 persons—are being removed by order of the Government from the districts of Zeitoon and Marash to distant places, where they are unknown, and in distinctly non-Christian communities. Thousands have already been sent to the northwest into the provinces of Konia, Cesarea, Castiamouni, &c., while others have been taken southeasterly as far as Dier-el-Zor, and reports say to the vicinity of Bagdad. The misery these people are suffering is terrible to imagine. To go into details would be useless waste of time, for all the sufferings that a great community would be subject to in such circumstances are being experienced.

"About 300 persons, heads of prominent families, have been imprisoned in Marash, of which some fifty are from Zeitoon and about fifty from Osmanleh. From Zeitoon about 350 families, or about 2,000 persons, have been sent to Marash and from there to Aintab, and are expected to arrive in Aleppo about May 15, to be sent to Meskene, while about 250 or more families are expected to follow before May 20, to report to the Governor of Aleppo. These latter are more fortunate than the first mentioned, as there is a different opinion prevailing in the competent official circles of that city. Seventy-one families were sent to Konia about April 25.

The New York Times

Published: September 17, 1915

Copyright © The New York Times

Belge: 9) Osmanlı vilayetlerinde bulunan Ermenilerin kötü muameleye uğradıkları hakkında.

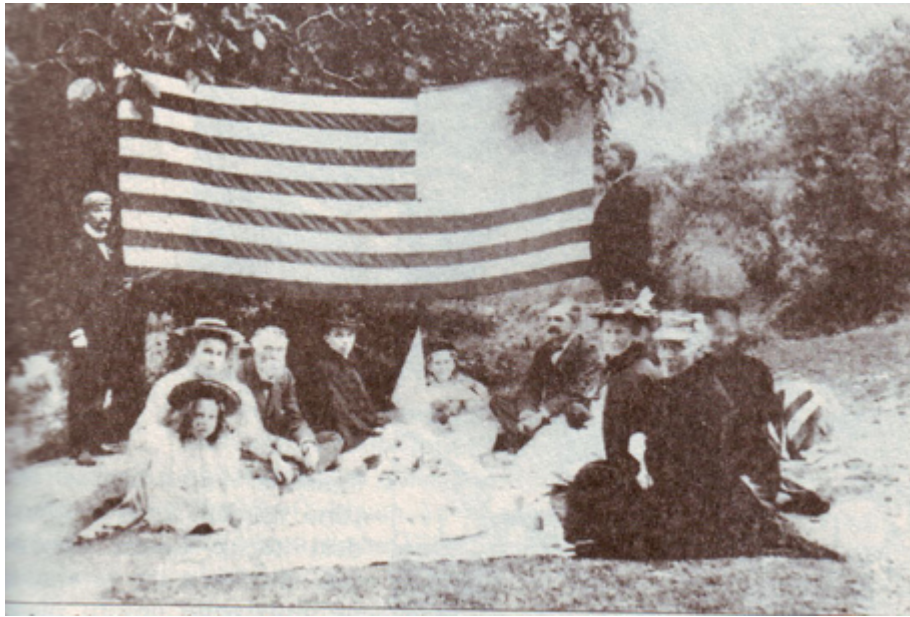
RESİMLER



Sultan II. Abdülhamit Han
(d. 21 Eylül 1842 – ö. 10 Şubat 1918) **34. Osmanlı padişahı ve**
98. İslam halifesidir.



George ve Martha Reynolds çifti, ABCFM, Van, 1900



Amerikalı misyoner ailelerin yaptığı "Patriotic Picnic" Merzifon, 4 Temmuz 1898, sağ arkada ABD bayrağının yanında; sonradan Van misyon hekimi olacak olan Ussher. ABCFM misyonerleri milliyetçi, ancak aynı zamanda muhalif çevrelerden geliyorlardı.



ABCFM Doğu vilayetleri misyoneri, 1873 Üst sırada soldan sağa Theodore Pond (Mardin), John Pierce (Erzurum), Royal COle (Erzurum), Joseph Scott (Van) Henry Barnum (Van), Alt sıra: Dr. Moses Parmelee (Erzurum), Benjamin Parsons (Sivas) George C. Knapp (Bitlis), Orson Allen (Harput)



En sağda ABCFM Kayseri İstasyonu öncüsü Wilson A. Farnsworth 1880'li yıllardan sonra misyonerler fotoğraflarını sıklıkla kendileri çekmeye başlamıştı.



ABCFM Urfa misyoneri Corolina Shuttuck yerli çalışanları ile birlikte 1895



Haçin (Saimbeyli) Amerikan Protestan Okulu misyoneri. Bayan misyonerlerin erkekler gibi at binmesi toplumda değişik algılanmaktaydı. Misyonerlerin amacı da toplum içindeki belli tabuları yıkabileceklerini göstermekti.



ABCFM'ye bağlı bayan misyonerler Haçin (Saimbeyli) yolunda.



Haçin (Saimbeyli) Protestan Okulu 1890



ABCFM'nin Muş İstasyonunda görev yapan Amerikalı misyonerler.



ABCFM misyonerlerinin Doğunun şartlarına ayak uydurmakta güçlük çekmiyorlardı.

Buy
**LIBERTY
BONDS**

Give them for

**2½ Million
Starving**

Armenians · Syrians · Greeks

*Every Penny for Relief
Expenses Met Privately*

CLEVELAND · H.
DODGE, *Treasurer*

1 MADISON AVENUE · NEW YORK

ARMENIAN & SYRIAN RELIEF

Amerika'da yardım toplanması için basılan broşür

*"You Won't Let Me Starve,
Will
You
?"*



*I am little Shushan, from Armenia
My home has been destroyed
Father was taken away
Mother starved because she gave me
all the food
I am so hungry and cold
Thousands of other children are hungry and cold, too*

The Opportunity for Our Sunday School
17cents a day- *50¢ a month- *60¢ a year will *save a life!*

Make contributions to American Committee for Armenian and Syrian Relief
Cleveland H. Dodge, Treasurer, One Madison Avenue, New York

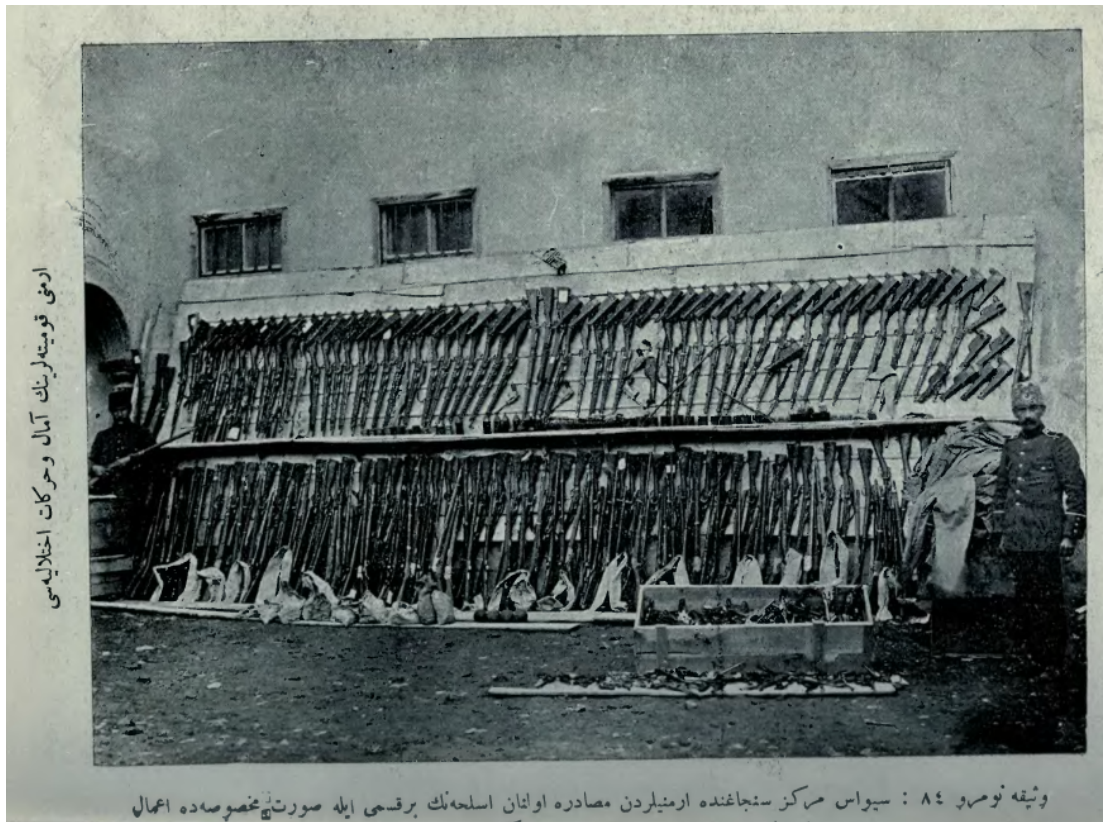
Osmanlı topraklarında yaşanan Ermenilerin durumunun kötü olduğunu iddia eden ve propaganda amaçlı kullanılan poster.



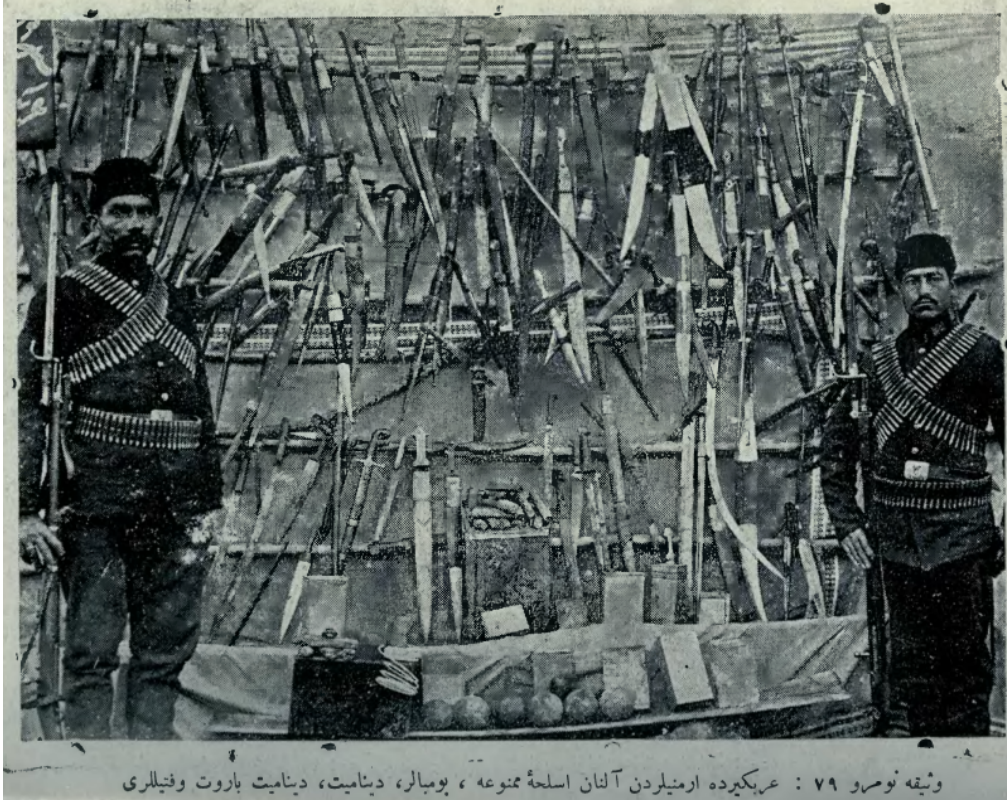
Bu poster propaganda amaçlı olarak ABCFM'nin hem Amerikan kamuoyunu Ermeniler lehine çevirmiş hem de yapılan bağışlarla kasasına para girmesini sağlamıştır.



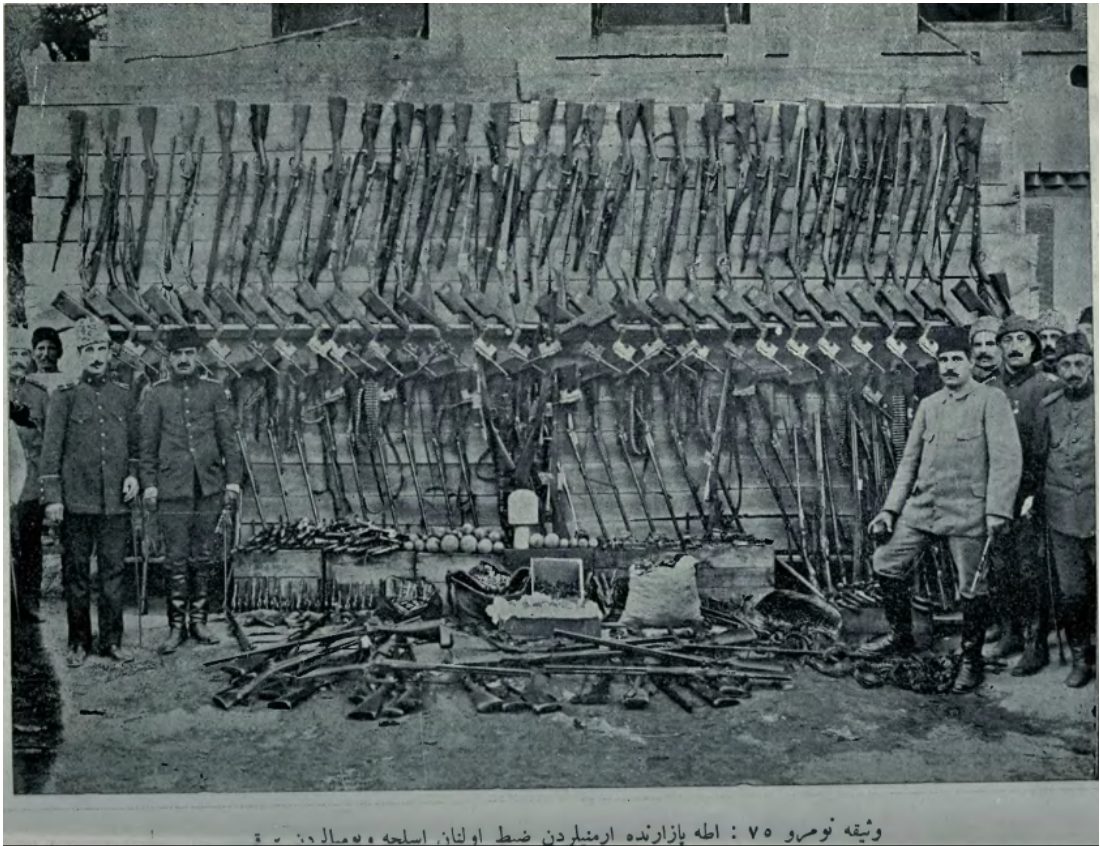
EUROPEAN, WESTERN, CENTRAL AND EASTERN TURKEY MISSIONS.



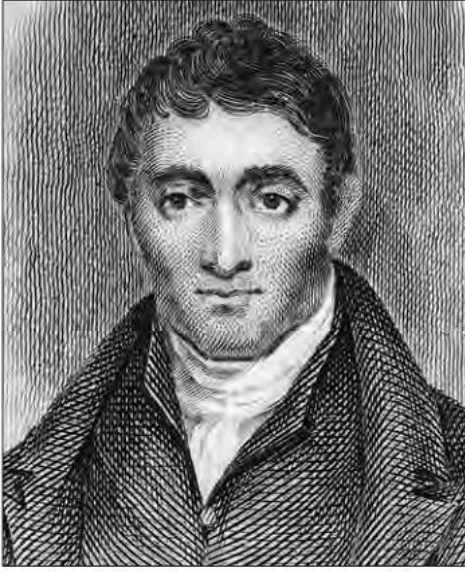
Sivas merkez sancağında Ermenilerden müsadere olunan silahların bir kısmı.



Diyarbakır'da Ermenilerden alınan silahlar dinamitler ve barut



Ermenilerden elde edilen silahlar



Courtesy of Yale Divinity School Library

Pliny Fisk

Anadolu'ya ilk ayak basan
Amerikan Board misyoneri

Courtesy Robert College



3. Cyrus Hamlin, 1875

Robert Kolejinin Kurucusu
Amerikan Board misyoneri

Courtesy American University of Beirut



**4. Howard S. Bliss with graduating
nurses of the Syrian
Protestant College, c. 1918**

Suriye Protestan
Koleji, 1918 ve okuldan
mezun olan hemşireler

Courtesy Library of Congress



13. Henry Morgenthau, Sr., 1913

[ABD](#)'nin 27 Kasım 1913- Şubat
1916 tarihleri arasındaki
Osmanlı büyükelçisi

ABD Başkanı James Monroe'nin, 2 Aralık 1823'de kongreye sunduğu doktrinin karikatürü



Courtesy American University of Beirut



2. Daniel Bliss (center, first row) with the faculty of Syrian Protestant College, 1872

Suriye Protestan Koleji ve Amerikan Board misyoneri olan öğretmenleri

THE
Missionary Herald.

VOL. LVII.

JANUARY, 1861.

No. 1.

CONTAINING THE PROCEEDINGS OF THE
American Board of Commissioners for Foreign Missions;
WITH A VIEW OF OTHER BENEVOLENT OPERATIONS.

CONTENTS.

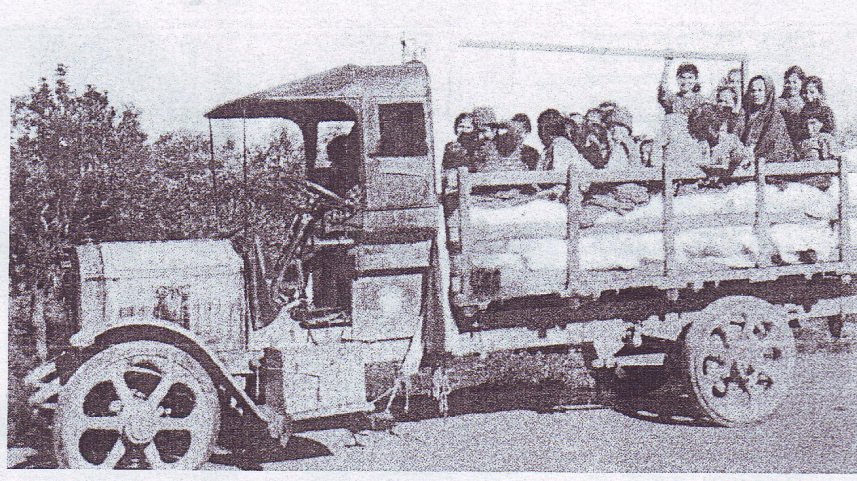
| | |
|--|----|
| SURVEY OF THE MISSIONS OF THE BOARD. | |
| Introductory Remarks, | 1 |
| AFRICA:—Gaboos, | 2 |
| Zulus, | 3 |
| EUROPE:—Greece, | 3 |
| EUROPEAN TURKEY AND WESTERN ASIA:—Western Turkey, | 4 |
| Central Turkey—Eastern Turkey, | 6 |
| Syria, | 6 |
| Nestorians, | 7 |
| SOUTHERN ASIA:—Mahrattas, | 7 |
| Ceylon, | 8 |
| Madras—Madura, | 9 |
| EASTERN ASIA:—Canton, | 9 |
| Fuh-chau—Shanghai, | 10 |
| N. PACIFIC OCEAN:—Sandwich Islands, | 10 |
| Micronesia, | 11 |
| NORTH AMERICAN INDIANS:—Cherokees, | 11 |
| Dakotas—Ojibwas—Senecas, | 12 |
| Tuscaroras, | 13 |
| SUMMARY, | 13 |
| INTELLIGENCE FROM THE MISSIONS. | |
| SANDWICH ISLANDS:— <i>Letter from Mr. Clark.</i> | |
| Death of Mr. Armstrong, | 13 |
| Fall and Injury—Cause of Death, | 14 |
| Religious Interest, | 15 |
| MISSION TO WESTERN TURKEY— <i>Bagchejuk:—Letter from Mr. Greene.</i> | |
| Orajuk, | 16 |
| Angora—Call for Effort, | 16 |
| <i>Eski Zagra:—Letter from Mr. Byington.</i> | |
| Progress—Prospects, | 16 |
| Native Helper—Bible in Schools, | 17 |
| MISSION TO CENTRAL TURKEY— <i>Marash:—Letter from Dr. Goodale.</i> | |
| Continued Quiet—The French Consul, | 17 |
| The Pasha Friendly—A Working Church, | 18 |
| MISSION TO EASTERN TURKEY— <i>Erzroom:—Letters from Mr. Trowbridge.</i> | |
| Khanoos, Moosh, and Van—Influence of Truth Extending—Persecution, | 19 |
| Persecution at Khanoos Continued, | 20 |
| <i>Kharpoos:—Letter from Mr. Wheeler.</i> | |
| Encouragement at Choonkoosh, | 20 |
| Quiet—Rulers and People Friendly—Palu and Other Places, | 21 |
| SYRIA MISSION:— <i>Letter from Mr. Ford.</i> | |
| Death of a Protestant Leper—Destitution at Merj Ayun—Refugees at Tyre—Openings for Usefulness, | 22 |
| MAHRATTA MISSION:— <i>Letter from Mr. Ballantine.</i> | |
| Additions to Churches—Generous Contributions—Native Baptists, | 23 |
| MADRAS MISSION:— <i>Letter from Mr. Winslow.</i> | |
| Revivals in India—North Tinnevely, | 23 |
| Sealkote—The Hill Tribes, | 24 |
| Baptisms at Madras, | 25 |
| MADURA MISSION:— <i>Letter from Mr. Taylor.</i> | |
| Death of a Helper—Native Pastors, | 25 |
| Contribution for the Board—The Higher Castes Becoming Interested: | 26 |
| RECENT INTELLIGENCE, | 27 |
| HOME PROCEEDINGS, | 30 |
| DONATIONS, | 30 |

BOSTON:
PUBLISHED BY THE BOARD,
Missionary House, 33 Pemberton Square.
T. R. MARVIN AND SON, PRINTERS.

Amerikan misyonerlerinin dünyanın birçok yerinden göndermiş oldukları mektup ve raporların Amerika'da yayınlandığı dergi.

| <u>Primary.</u> | <u>Intermediate.</u> | <u>Academy.</u> |
|---|---|---|
| <ul style="list-style-type: none"> { Primer { Bible { Oral Arith. { Kindergarten | <ul style="list-style-type: none"> { 1st and 2nd Reader { Bible { Mental Arith. { 3rd Geography. | <ul style="list-style-type: none"> { Ancient { Epistles { Algebra { 2nd Turkish { English { Phys. Sci. |
| <ul style="list-style-type: none"> { Great Truths { Bible { Oral Arith. { Kindergarten | <ul style="list-style-type: none"> { 3rd Reader { Story of the Gospels { Mental Arith. { 6th Turkish { 2nd Geography. | <ul style="list-style-type: none"> { Anc. Ar. { Epistles { Geometry { 1st Turkish { English { Astronomy |
| <ul style="list-style-type: none"> { 1st Reader { Bible { Illustrated Arith. { Kindergarten | <ul style="list-style-type: none"> { 4th Reader { Jewish History (Kings) { Written Arith. { 5th Turkish { 1st Geography | |
| | <ul style="list-style-type: none"> { 5th Reader { Jewish History { Written Arith. { English Primer { 4th Turkish { 1st Am. Lit. | |
| | <ul style="list-style-type: none"> { 2nd Am. Lit. { Book-keeping, English { Jewish Hist. & Turkish. | |

Van'daki Amerikan okulunun ders programı



Urfa'daki Ermeni yetimlerin Urfa Alman Hilfsbund misyonerleri tarafından Suriye'ye kaçırlışı



Urfa'da kız yetimlerin Kapusen rahibeler tarafından yetiştirilmesi



Tarsus Amerikan Koleji, öğretmen ve öğrencileri



Harpur Amerikan Misyon İstasyonunu ziyaret eden Dersim Kürtleri, Ziyaretçiler saygılı bir tavırla misyonerleri dinliyorlar



Urfa Amerikan Hastanesine hasta sevkıyatı
1912 Urfa'dan 6 ile 8 günlük mesafede bulunan kadın ve erke hastalar tedavi olmak için bu hastaneye getiriliyor

Mardin'de Katolik Fransisken rahibeleri ve
Mardin'in Hıristiyanları



Sœurs franciscaines et jeunes filles chrétiennes de Mardin au début du XX^e siècle. Carte postale ancienne (coll. M. Paboudjian).



Urfa Dom Kliniği, 1897

1910 yılında Adapazarı'nda kurulan Amerikan Kolejinin Öğretmenleri Üsküdar Amerikan Kız Lisesi, 1876 yılında Amerikan Board Heyeti tarafından Bahçecikte kuruldu. Okul daha sonra Adapazarı'na taşındı ve 1. Dünya Savaşı'na kadar orada eğitim verdi.




Urfa'da 22 yıl çalışmış Alman Misyoner
Jakob Künzler
Bu bölgede Amerikan Board misyonerlik faaliyetlerinde yalnız değildi, Alman ve İsviçreli misyonerlerde bulunmaktaydı.



Bu resim Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfus yapısını ortaya koyması açısından önemlidir. Dikkat ederseniz fırıncının vitrininde 5 değişik dilde yazılmış reklam var

THE EARLY MISSIONS MOVEMENT


America



1749
Jonathan Edwards publishes the memoir of David Brainerd, pioneer missionary to Native Americans

1776 Declaration of Independence

1788
Adoniram Judson is born



1806
Haystack Prayer Meeting; British missionary Henry Martyn goes to Calcutta

1810
Adoniram Judson resolves to become a missionary; American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) is founded

1812
Adoniram Judson marries Ann Hasseltine; Judsons and Newells sail for Calcutta; Judsons become Baptists

1812 U.S. declares war on Britain

1813
Judsons arrive in Burma; Gordon Hall and Samuel Nott arrive in India

1820
Hiram Bingham arrives in Hawaii

1821
African-American missionary Lott Carey sails to Sierra Leone and later Liberia; Episcopal Church mission board is founded

1823
ABCFM missionary arrives in Lebanon and translates Bible into modern Arabic; Betsey Stockton and the Stewarts begin missionary work in Hawaii

Before 1800
1800
1810
1820
18

1789 French Revolution

1789
Ann Hasseltine is born

1793
English Baptist William Carey commissioned as missionary to Bengal

1797
America's Second Great Awakening begins in Kentucky

1808
Andover Seminary is founded; student missionary organization, Society of the Brethren, is formed at Williams College and moves to Andover Seminary in 1810

1809
Hawaiian native Henry Obookiah is at Yale

1814
American Baptist Board of Foreign Missions is formed

1815
Richmond African Missionary Society founded

1816
American Bible Society is founded; ABCFM missionaries begin a mission in Ceylon (Sri Lanka)


1819
Judson baptizes first Burman convert, Mang Nau; ABCFM missionaries Pliny Fisk and Levi Parsons sail for Palestine; Methodist Missionary Society is founded

1823
Judson completes translation of New Testament into Burmese

1824
First Anglo-Burman War; Judson is imprisoned until December 31, 1825

1825
George and Sarah Hall Boardman arrive in Burma





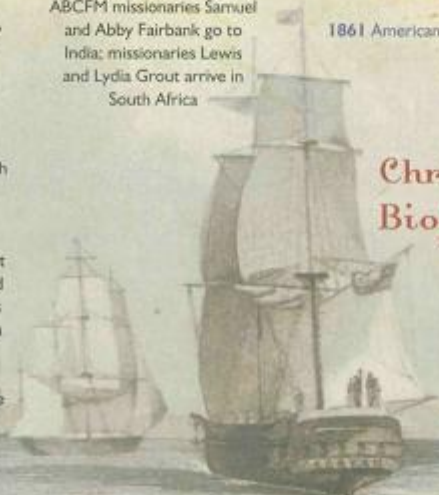

1826
Judson translates the treaty of Yandabo between Burma and Great Britain; Ann Hasseltine Judson dies



CHRISTIAN HISTORY & BIOGRAPHY

Bu broşürde ABD'deki misyoner hareketin seyri anlatılmaktadır, hangi yıllarda ve hangi bölgelerde teşkilatlanma yapıldığını takip edebiliriz

Goes Global

Christian History & Biography Timeline

1830
 ABCFM begins missions to Native Americans in the West; Episcopal church sends missionaries to Greece; ABCFM missionary Elijah Bridgman is the first American Protestant missionary to go to China

1830 Joseph Smith founds the Latter-day Saints

1831
 ABCFM missionary William Goodell begins work in Turkey and translates the Bible into Armeno-Turkish

1833
 Baptist missionary John Taylor Jones arrives in Thailand

1834
 Judson completes translation of Old Testament into Burmese and marries widow Sarah Boardman; ABCFM establishes missions in Persia and Singapore

1835
 American Methodists establish mission in Brazil

1836
 Providence Missionary Baptist District Association is formed by African-American Baptists to establish missions in Africa

1837
 Mt. Holyoke women's college and Evangelical Lutheran Church mission board are founded

1840
 British missionary David Livingstone sails to Africa

1843
 American and British Methodists, Presbyterians, Baptists, and Episcopalians send missionaries to China treaty ports

1845
 Southern Baptist Convention is founded; Sarah Boardman Judson dies

1846
 Adoniram Judson marries Emily Chubbuck during an American tour

1847
 ABCFM missionaries Samuel and Abby Fairbank go to India; missionaries Lewis and Lydia Grout arrive in South Africa

1850
 Adoniram Judson dies at sea

1852 Harriet Beecher Stowe publishes *Uncle Tom's Cabin*

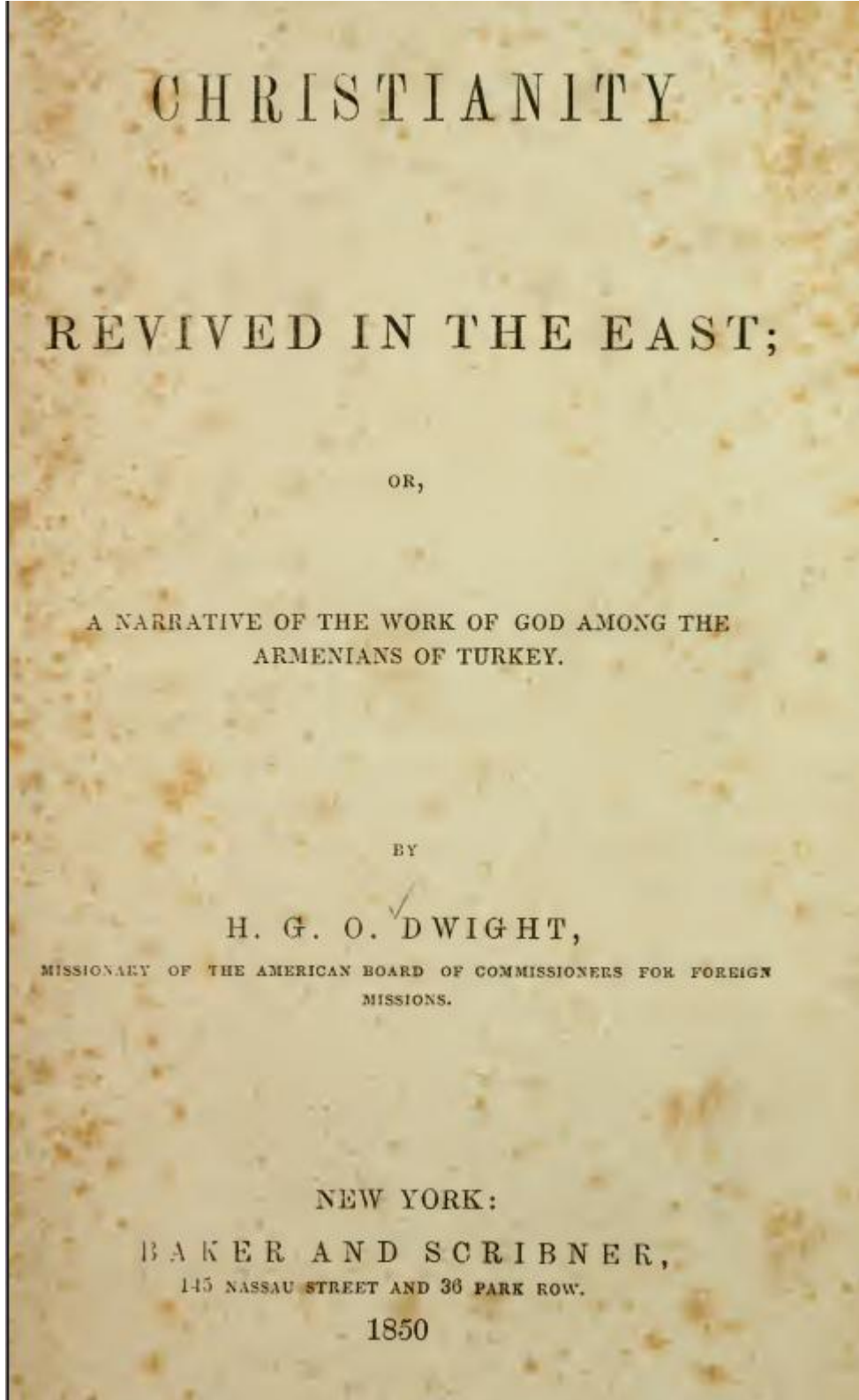
1854
 Emily Chubbuck Judson dies in New York

1859 Darwin publishes *Origin of Species*

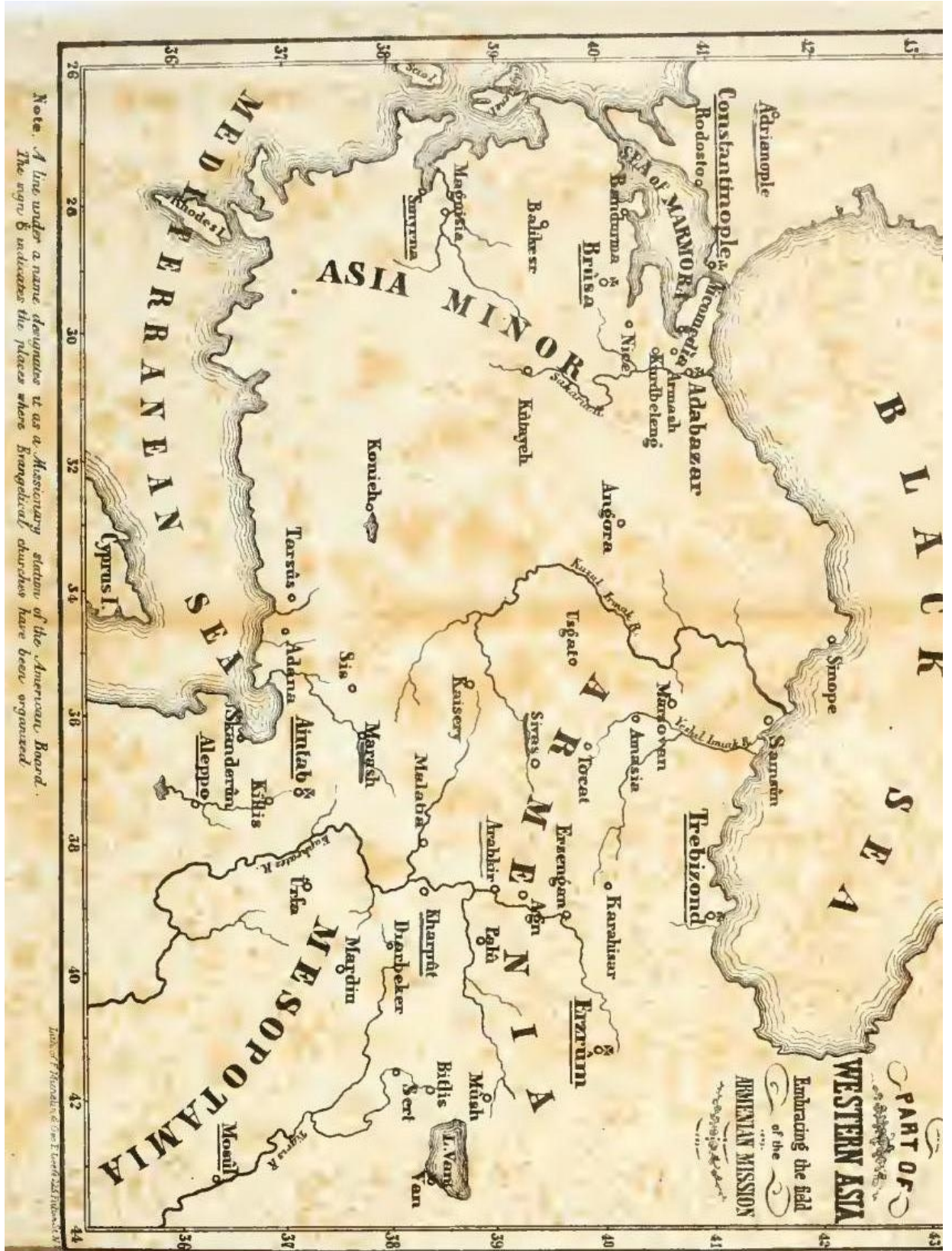
1861 American Civil War

ISSUE 90

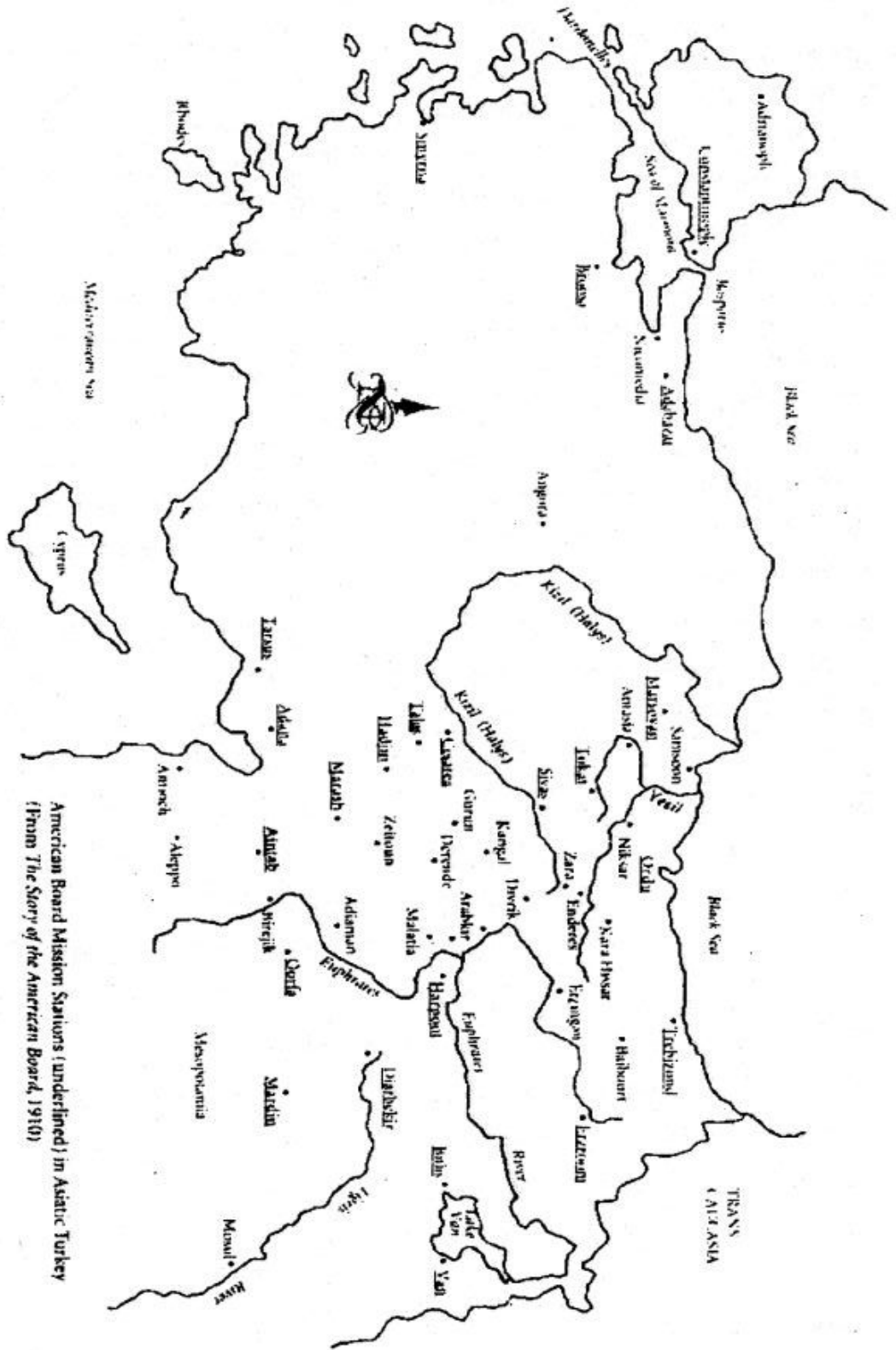
Illustration of Africa: © 2008, American Historical Association
 Illustration of tropical island: © 2008, American Historical Association
 Illustration of people: © 2008, American Historical Association
 Illustration of Buddha: © 2008, American Historical Association
 Illustration of ship: © 2008, American Historical Association
 Illustration of pier: © 2008, American Historical Association



Amerikan Board misyonerlerinden Harrison Gray Otis Dwight'in yazmış olduğu kitabın kapağı. Bu kişi Ermenileri araştırmak için iki yıl süre Anadolu ve İnan'ı gezmiş ve çalışmalarını "Researches in Armenia" adlı 2 ciltlik çalışmada toplamıştır



Amerikan Board'un Anadolu'da kurduğu İstasyonlar ve Uç İstasyonlar. Haritada altı çizili olan yerler misyonerlik istasyonlarıdır. Diğerleri ise Uç istasyonlardır. Misyon, İstasyon ve Uç istasyon terimleri hakkında daha fazla bilgi için "Tanımlar" bölümüne bakabilirsiniz.



American Board Mission Stations (underlined) in Asiatic Turkey
 (From *The Story of the American Board*, 1910)

